

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XXV

Sa. 98

Nisan 1961

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

Sahibi: T. T. K. adına Başkan Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY.
Yazı İşlerini fiilen idare eden Mes'ul Müdür: ULUĞ İĞDEMİR.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER: Altındere'nin Üst Aşöleen Endüstrisi (27 resimle birlikte).....	149
—————: The upper Acheulean Industry of Altındere (With 27 figures).	163
BOYSAL, DR. YUSUF: Aznavur'da defincilerin meydana çıkardığı Urartu eserleri (2 plân ve 3 resimle birlikte)	199
TEKELİ, DR. SEVİM: Takiyüddin'in Sidret ül-Müntehâ'sında aletler bahsi (17 şekille birlikte)	213
ATEŞ, AHMED: Hâkânî'nin mektupları dergisi	239
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI: Sultan İkinci Mahmud'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya göndermiş olduğu beyaz üzerine hatt-ı Hümayunu (1 fotokopi ile birlikte)	249
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Altıntepe Kazıları (24 resimle birlikte)	253
—————: Excavations at Altıntepe (With 24 figures)	269
UNAT, FAİK REŞİT: Hasan-Âli Yücel (1 resimle birlikte)	291
Tebliğler :	
ŞENYÜREK, DR. M.— BOSTANCI DR. E.: Nükleüs olarak kullanılan bir el baltası (1 resimle birlikte)	307
—————: A Hand-Axe used as a Nucleus (With 1 figure).....	309
Bibliyografya :	
H., N.: S u a t S i n a n o ğ l u, L'Humanisme à Venir	313
Kitaplardan Haber.....	317
1960 yılının ikinci yarısında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitap ve dergiler	327

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1961
İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt : XXV

Nisan 1961

Sayı : 98

ALTINDERE'NİN ÜST AŞÖLEEN ENDÜSTRİSİ

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsüsü Ord. Profesörü

ve

Paleoantropoloji (İnsan Paleontolojisi ve Primatoloji) Enstitüsü Müdürü

1958 yılı sonbaharında ve 1959 ve 1960 yıllarında Hatay'da Altındere'de (Avratlar deresi) yaptığım araştırmalar sırasında yeniden bazı Paleolitik aletler buldum. 1958-1960 yıllarında bulduğum Paleolitik aletler bu kısa notta incelenmektedir. Yalnız bu aletlerin tarifine geçmeden önce bu mahalde şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaların kısa bir tarihçesini yapmayı faydalı buluyorum.¹

Altındere bölgesinde ilk Paleolitik alet 1943 yılında askerliğini Antakya'da yapmakta olan arkeolog bay Nurettin Can tarafından bulunmuştur. Bu aleti inceleyen Prof. Şevket Aziz Kansu 1943 yılında bunu Şelleen ve daha sonra Aşöleen olarak sınıflandırmıştır.² Bay Nurettin Can 1943 yılında Altındere'de üç piyes daha bulmuştur. Bu buluntuları inceleyen Dr. Kansu 1945 yılında yayımladığı makalede bu üç buluntudan yalnız bir tanesinin, küçük bir el baltasının, resmini yayımlamıştır.³ 1957 yılında Samandağ'da yaptığımız kazıdan dönerken Doçent Dr. Enver Bostancı ile birlikte Altındere'yi ziyaret ettim. Bu ziyaret esnasında topladığımız üç el baltası ile üç

¹ Hatay dahilinde yapılmış olan Paleolitik araştırmalarının tarihçesi için bak Şenyürek ve Bostancı, 1958 a, s. 148-149.

² Bak Kansu, 1943, s. 189 ve Kansu, 1947, s. 227.

³ Bak Kansu, 1945, Res. 1.

yonga incelenmiş bulunmaktadır.⁴ Daha sonra, 1958 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Hatay'da yaptığım araştırmalar sırasında Altındere'yi tekrar ziyaret ettim. Bu ziyaret esnasında dört el baltası ile bir yarım el baltası, bir el baltasının dip kısmına ait bir parça ve bir konkav kazıyıcı buldum. Bu buluntular bundan önceki raporumda incelenmiş bulunmaktadır.⁵ Bu yazımda incelenen aletleri ise 1958 yılı Eylül ayında, 1959 yılının Mayıs-Haziran ve Eylül aylarında ve 1960 yılı Eylül ayı içinde yaptığım ziyaretler esnasında buldum.⁶

Paleolitik aletler Antakya'nın batı kenarında bulunan ve aşağı kısmı şehrin kenar mahalleleri arasından geçen Altındere'nin batısında uzanan bir seki içinden çıkmaktadır. Paleolitik aletleri ihtiva eden bu seki Belediye Caddesi üzerinde bulunan köprüde dere tabanının 13-15 metre üstünde durmaktadır. Paleolitik aletler Belediye caddesinin köprüünün batısında kalan kısmı ile güneyde bulunan yeni yapılmış evler arasında kalan tarlalar içinde bulunmaktadır (Bak Lev. I, Res. 1). Aletler tarlaları örten sığ toprak örtüsünün altında bulunan ve kalınlığı bir metre civarında olan bir çakıl tabakası içinden çıkmaktadır. Tarlalar her sene sürüldükçe yeni aletler ortaya çıkmakta ve böylece her yıl yaptığım ziyaretler esnasında bunları toplamam mümkün olmaktadır. Belediye caddesinin güney kıyısındaki kesitte bu çakıl örtüsünün dere tarafından oyulmuş olan Pliosen çağa ait marn üzerinde durduğu görülmektedir (Bak Lev. I, Res. 1).⁷ Böylece, burada Pliosen çağa ait marn ile Pleistosen'e ait olan çakıl yatağı arasında bariz bir diskordans mevcuttur. Bu çakıl tabakası Asi nehrin bir kolu olan Altındere'nin o zamanki vadi tabanını derinleştirecek yerde aşındırma suretiyle genişlettiği (*lateral erosion*), yani hızının azalmış olduğu, bir devirde biriktirilmiştir.

⁴ Bak Şenyürek ve Bostancı, 1958 b, s. 186-187.

⁵ Bak Şenyürek, 1958, s. 60-61.

⁶ Bu araştırmalar Türk Tarih Kurumu adına yapılmıştır. Bu münasebetle gereken tahsisati vermiş olan Türk Tarih Kurumuna teşekkürü bir vazife bilirim. Bu raporda Levha I-XII, XIV-XVII ve XIX de gösterilen resimler Dr. Refakat Çiner ve Levha XIII, XVIII ve XX de gösterilenler de Doç. Dr. Enver Bostancı tarafından çizilmiştir. Bu resimleri çizmiş olmaları dolayısıyla Dr. R. Çiner'e ve Dr. E. Bostancı'ya teşekkür ederim. Levha XXI-XXIII de gösterilen fotoğraflar Bay Burhan Görgüç tarafından çekilmiştir. Bu münasebetle Bay Burhan Görgüç'e teşekkür ederim.

⁷ Bu bölgedeki Pliosen marn için bak Erentöz, 1956, carte géologique de la région d'Antakya.

Altındere'nin batısında uzanan 13-15 metrelik sekinin üstünde daha yüksek yani daha eski bir seki görülmektedir (30-35 metre). Bu daha eski seki içinde bugüne kadar herhangi bir alete veya fosil kalıntıya rastlamadım. Ayrıca, köprünün hemen yanında bugünkü dere tabanından yüksekliği 3.5 metre olan bir menderes sekisi görülmektedir.

Bu kısa izahattan sonra bu mahalde 1958-1960 yıllarında bulduğum Paleolitik aletlerin incelenmesine geçebiliriz. Altındere'de bulunmuş olan Paleolitik aletler çakmaktaşı veya kuvartzitten yapılmıştır. Aletlerin ekserisinin üzerindeki patina'nın rengi, bundan evvel toplanmış olanlarda olduğu gibi, kahverengi ile sarı arasındadır.⁸ Bir el baltası koyu kahverengi bir patina göstermektedir. Bir diskte de patina beyazdır, yani boyanmamıştır.

Levha II de gösterilen nümune uzunluğu 94.5, genişliği 67.5 ve maksimum kalınlığı 37 milimetre olan üçken biçiminde bir el baltasıdır.⁹ İki yüzü ve dip kısmı işlenmiş olan bu el baltasının üst yüzü alt yüzünden daha kabarıktır. Aletin sol kenarının alt kısmı sonradan kırılmıştır. Önden bakıldığı zaman sağlam olan sağ kenarın düz olduğu görülür. Levha III de gösterilen el baltasının uzunluğu 117, genişliği 77 ve maksimum kalınlığı 41 milimetredir. Dr. Müller-Beck'in *cordiforme allongé* dediği şekle yaklaşan bu el baltasının her iki yüzü de işlenmiştir.¹⁰ Korteks düz olan ve aletin alt yüzü ile takriben 115 derecelik bir açı teşkil eden dip kısmında muhafaza edilmektedir. Üst yüzü alt yüzünden daha kabarık olan bu el baltasının sol kıyısı sonradan kırılmıştır. Aletin daha sağlam olan sağ kıyısı, önden bakıldığı zaman, konvektir. Yandan bakıldığı zaman bu kıyının hafifçe S-harfi şeklinde olduğu görülmektedir. Levha IV de gösterilen cordiforme biçimdeki küçük el baltasının uzunluğu 74, genişliği 63 ve maksimum kalınlığı 43 milimetredir. Her iki yüzü de işlenmiş olan bu

⁸ Bak Şenyürek ve Bostancı, 1958 b, s. 186.

⁹ Neuville üçken biçimindeki el baltalarına Umm Qatafa'nın D¹ seviyesinde rastlandığını bildirmektedir (Bak Neuville, 1931, s. 38).

Garrod ve Howell'e göre Umm Qatafa'nın D¹ seviyesi Et-Tabün'un E tabakasının başlangıcına tekabül etmektedir (Bak Garrod, 1937, s. 115 ve Howell, 1959, s. 17). Böylece, üçken biçimindeki bu el baltası Altındere endüstrisinin Umm Qafata'nın D² ve Et-Tabün'un F tabakalarından daha yeni olduğunu ve sonuncu mağaranın E tabakasına tekabül ettiğine işaret etmektedir.

¹⁰ Bak Müller-Beck, 1958, Lev. 13, Res. 8.

küçük el baltasının kaide kısmında düz olan ve aletin uzun mihveri ile takriben 97 derecelik bir açı teşkil eden vurma sathı muhafaza edilmektedir. Aletin her iki yüzü de kabarık olmakla beraber, üst yüzü alt yüzünden daha kabarıktır. Üst yüzün orta kısmında bir omurga veya ibik (*keel*) dikkat nazarını çekmektedir. Aletin üst yüzünün uç kısmından koparılmış olan yongalar biraz geride bir basamak meydana getirmiştir. Aletin kenarları zedelenmiş olmakla beraber, bunların S-harfi şeklinde olmadıkları ve önden bakıldığı zaman konveks oldukları açıkça görülmektedir. Levha V de gösterilen el baltasının uzunluğu 105.5, genişliği 67 ve maksimum kalınlığı da 48 milimetredir. Pyriforme biçimde olan ve her iki yüzü ile dip kısmı işlenmiş olan bu aletin üst yüzü alt yüzünden ancak biraz daha kabarıktır. Aletin üst ve alt yüzlerinde korteks parçaları görülmektedir. Önden bakıldığı zaman aletin, hafifçe zedelenmiş olan, sol kenarının konveks olduğu görülmektedir. Sağ kenar konkavdır. Bu şekil vaktiyle bu kenardan büyük bir yonganın koparılmış olmasından ileri gelmektedir. Yandan bakıldığı zaman, sol kenarın düz olmasına karşılık sağ kenarın hafifçe S-harfi şeklinde olduğu müşahade edilmektedir.

Levha VI da gösterilen nümune uzunluğu 97, genişliği 67 ve maksimum kalınlığı 38.5 milimetre olan sivri uçlu bir el baltasıdır. Görünüşe göre bu aletin uç kısmı, muhtemel olarak imal sırasında, kırılmış ve yan tarafta yeniden bir uç yapılmıştır. Her iki yüzü ve dip kısmı işlenmiş olan bu el baltasının üst yüzü alt yüzünden biraz daha kabarıktır. Önden bakıldığı zaman kenarlar oldukça düzdür. Yandan bakıldığı zaman da kenarların düz oldukları görülmektedir. Levha VII de gösterilen alet şekil itibariyle bir terliği hatırlatan bir el baltasıdır. Uzunluğu 102.5, genişliği 68.5 ve maksimum kalınlığı 45.5 milimetre olan bu el baltasının en büyük genişliği ucun biraz gerisindedir. Her iki yüzü de işlenmiş olan bu aletin alt yüzünün hemen hemen düz olmasına karşılık üst yüzü kabarıktır. Aletin sol kenarından bir yonga koparılmıştır. Sağ kenarın üst yüzü işlenmiştir. Bu iki kenar dip kısmına doğru birbirine yaklaşmaktadır. Korteks aletin dip kısmında muhafaza edilmektedir. Yandan bakıldığı zaman sağ kenar düzdür. Bu kenara önden baktığımız zaman, ucun biraz gerisinde bulunan köşenin her iki tarafında bu kenarın düz olduğu görülür. Levha VIII de gösterilen nümune uzunluğu 88.5, genişliği 77 ve maksimum kalınlığı 37 milimetre olan tamamlanmamış bir el baltasıdır.

Alt yüzü düz ve üst yüzü kabarık olan bu el baltasının üst yüzünün uç ve kenar kısımlarından bazı yongalar koparılmıştır. Bu aletin alt yüzünün sadece uç kısmından bir iki yonga koparılmıştır. Aletin üst ve alt yüzlerinde korteks parçaları muhafaza edilmektedir. Dip kısmı işlenmemiş olan bu aletin düz olan vurma yüzünde korteks muhafaza edilmektedir. Yandan bakıldığı zaman her iki kenarın da düz olduğu görülür. Önden bakıldığı zaman, kenarlar hafifçe konvektir. Levha IX da gösterilen el baltasının kenarları ve uç kısmı büyük ölçüde zedelenmiştir. Bu el baltasının uzunluğu 120, maksimum genişliği 84 ve maksimum kalınlığı 44.5 milimetredir. Her iki yüzü de işlenmiş olan bu aletin üst ve alt yüzlerinin kabarıklığı hemen hemen müsavidir. Aletin dip kısmında vurma yüzü muhafaza edilmektedir. Vurma yüzü aletin uzun mihverisi ile takriben 106 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Bu aletin mevcut uzunluk ve genişlik ölçüleri Bay Nurettin Can'ın 1943 yılında bulduğu ilk nümunenin uzunluk ve genişliğine yakındır. Buna mukabil bu el baltası Bay Nurettin Can'ın bulduğu nümuneden biraz daha kalındır. Dr. Kansu'nun bu alet için verdiği ölçüler $122 \times 84 \times 35$ milimetredir.¹¹ Uç kısmının kırık olması dolayısıyla bu aletin orijinal uzunluğunun 1943 yılında bulunan ilk nümuneninkinden biraz daha fazla olması muhtemeldir. Dr. Kansu 1947 yılında çıkan makalesinde Aşöleen başlığı altında mütalea ettiği bu el baltasını Mikokiyen (Üst Aşöleen) başlığı altında ele aldığı yine aynı mahalde bulunmuş olan diğer buluntulardan ayırmaktadır.¹² Yayımlanmış olan resim bu el baltasının pyriforme biçimde olduğunu göstermektedir.¹³ Aynı mahalde bulunmuş olan bu ilk nümuneyi burada tarif ettiğimiz Altındere endüstrisinden ayırmak için hiç bir sebep yoktur. Levha X da gösterilen el baltasının uzunluğu 87.5, genişliği 61 ve maksimum kalınlığı 42 milimetredir. Beyzi biçimde olan bu nümunenin uç kısmı konveks bir ağız göstermektedir. Ağızın orta kısmı kullanma neticesinde düzelmiştir. Her iki yüzü de işlenmiş olan bu aletin üst yüzü hemen hemen düz olan alt yüzünden çok daha kabarıktır. Aletin muhafaza edilen vurma yüzü alt yüzü ile takriben 120 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Yandan bakıldığı zaman, aletin sol kenarının S-harfi şeklinde olmasına karşılık sağ kenarının

¹¹ Bak Kansu, 1943, s. 189.

¹² Bak Kansu, 1947, s. 227 ve 229.

¹³ Bak Kansu, 1947, Res. IB.

düz olduğu görülür. Aletin uç kısmından koparılan yongalar üst yüzün orta kısmında bir basamak meydana getirmiştir. Önden bakıldığı zaman sol kenarın konveks olmasına karşılık sağ kenarın düz olduğu müşahede edilir.

Levha XI de gösterilen nümune uzunluğu 69, genişliği 59.5 ve maksimum kalınlığı 35.5 milimetre olan düz ağızlı bir el baltası veya *cleaver*'dir. Discoïde biçimde olan bu nümunenin ağız kenarı kaide kısmına muvazi olmayıp buna nazaran mail vaziyette durmaktadır. Her iki yüzü de işlenmiş olan bu aletin vurma yüzü aletin uzun mihreri ile takriben 101 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Bu aletin üst yüzü alt yüzünden daha kabarıktır. Üst yüzün orta kısmında kaideye kadar uzanan bir omurga (*keel*) müşahede edilmektedir. Yandan bakıldığı zaman aletin sol kenarının S-harfî şeklinde olduğu görülür. Önden bakıldığı zaman, bu kenar konvekstir. Buna karşılık kısa olan sağ kenar, önden bakıldığı zaman, konkavdır. Levha XII de gösterilen nümune uzunluğu 102, genişliği 61 ve maksimum kalınlığı 50 milimetre olan bir *cleaver*'dir. Aletin ağız kısmı biraz zedelenmiş olmakla beraber burada bir *cleaver*'in bahis konusu olduğu aşikârdır. Her iki yüzü de işlenmiş olan bu aletin üst, alt ve dip kısımlarında korteksten büyük parçalar muhafaza edilmektedir. Aletin dip kısmında üst ve alt yüzlerin kabarıklığı hemen hemen aynı olduğu halde uç kısmında üst yüzün kabarıklığı daha fazladır. Önden bakıldığı zaman düz olan sağ ve sol kenarların birbirine hemen hemen muvazi oldukları görülür. Yandan bakıldığı zaman, aletin sol kenarı düzdür. Buna karşılık sağ kenar üst satha doğru konkavdır. Bilindiği gibi *cleaver*'lere, Avrupa'nın Aşöleen kültüründe de görülmekle beraber, daha çok Afrika ve Asya'nın Aşöleen endüstrilerinde rastlanmaktadır.¹⁴ Filistin'de Jısr Banât Yaqûb'da bulunan ve volkanik taşlardan yapılmış olan Aşöleen endüstride el baltaları ile birlikte *cleaver*'ler de bulunmaktadır.¹⁵

Levha XIII de gösterilen nümune bir *core*'dan basit bir şekilde yapılmış olan bir *cleaver* veya *chopper*'dir. Bu aletin uzunluğu 68.5,

¹⁴ Bak Leakey, 1953, s. 81; Burkitt, 1955, s. 62.

¹⁵ Bak Stekelis, 1960, s. 80. Volkanik taşlardan yapılmış olan bu endüstri görünüşe göre Orta Pleistosen'e aittir, yani Altundere endüstrisinden çok daha eskidir (Jısr Banât Yaqûb'un jeolojik yaşı için bak Hooijer, 1959, p. 177. Keza bak Stekelis, 1960, s. 61).

genişliği 71.5 ve maksimum kalınlığı 44 milimetredir, yani genişliği uzunluğundan daha fazladır. Üst yüzü alt yüzünden daha kabarık olan bu aletin üst ve alt yüzlerinden birkaç yonga koparmak suretiyle keskin, geniş ve hemen hemen düz bir ağız meydana getirilmiştir. Böylece, çok basit bir şekilde yapılmış olmasına rağmen keskin bir alet elde edilmiştir.

Levha XIV de gösterilen alet uzunluğu 67.5, genişliği 54.5 ve maksimum kalınlığı 17 milimetre olan yongadan yapılmış ve her iki yüzü işlenmiş bir *biface* veya uçtur (*point*). Bu aletin uç kısmı kırılmıştır. Böylece aletin uzunluğunun vaktiyle şimdikinden daha fazla olduğu aşikârdır. Aletin vurma yüzü ile vurma yumrusu işlenme suretiyle kaldırılmıştır. Böylece aletin dip kısmı inceltilmiştir. Bu ucun bir sapa takılmış olması muhtemeldir. Levha XV de gösterilen yongadan yapılmış aletin uzunluğu 86, genişliği 73 ve maksimum kalınlığı 26 milimetredir. Kalın bir yongadan yapılmış olan bu aletin vurma yüzü hazırlanmış olmakla beraber kopma yüzü ile takriben 100 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Bu aletin alt yüzünün vurma yumrusunun altında kalan kısmından bazı yongalar koparılmıştır. Bu suretle mütebariz olan vurma yumrusunun bir kısmı da kaldırılmıştır. Vurma yumrusunun karşısındaki kenarın üst yüzü de işlenmiştir. Böylece, vurma yumrusunun karşısında bir kısmı konkav olan gayri muntazam bir kenar meydana gelmiştir. Aletin sol kenarının alt yüzü de işlenmiştir. Bu kalın yonga aletin bir uç kazıyıcısı ve aynı zamanda bir yan kazıyıcı olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Levha XVI da gösterilen alet uzunluğu 61, genişliği 52 ve maksimum kalınlığı 16.5 milimetre olan bir yan kazıyıcıdır (*racloir*). Bir kenarı her iki taraftan işlenmiş olan bu *racloir* 'end-bulb' tipindedir.¹⁶ Aletin tek bir *facette* gösteren vurma yüzü alt satıhla takriben 100 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Levha XVII, Resim 1 de gösterilen nümune uzunluğu 68, genişliği 52.5 ve maksimum kalınlığı 21.5 milimetre olan bir kazıyıcıdır. Bu aletin hazırlanmış olan vurma yüzü kopma yüzü ile takriben 114 derecelik bir açı teşkil etmektedir. Aletin vurma yumrusunun karşısındaki kenarı ile sol kenarı her iki yüzde de işlenmiştir. Aletin alt yüzünden koparılan yongalar vurma yumrusunun bir kısmını da kaldırmıştır. Bu alet hem bir *grattoir*

¹⁶ "End-bulb" tipi için bak Garrod, 1937, s. 71 ve 79.

ve hem de bir *racloir* olarak kullanılmış olabilir. Kelley de bir kenarı her iki taraftan işlenmiş ve vurma yumrusu kısmen kaldırılmış bir Aşöleen *racloir*'in resmini yayımlamıştır.¹⁷ Yalnız bu nümunenin uç kısmı Altındere'de bulunan aletinkinden daha sivridir. Levha XVII, Resim 2 de gösterilen nümune çevresinin önemli bir kısmı işlenmiş olan bir yuvarlak kazıyıcıdır (*round scraper*). $49.5 \times 46 \times 17$ milimetre eb'adında olan bu kazıyıcının kenar kısmında görülen retuş oldukça diktir. Bu tipe yaklaşan bir kazıyıcı Filistinde Et-Tabūn mağarasının Prof. Garrod'un Üst Aşöleen (Mikokiyen) tesmiye ettiği E tabakasının *a* seviyesinde bulunmuştur.¹⁸ Bu âletin bir tek *facette* gösteren vurma yüzü kopma yüzü ile takriben 111 derecelik bir açı meydana getirmektedir.

Levha XVIII, Resim 1 de gösterilen nümune $61 \times 55.5 \times 48$ milimetre eb'adında olan *core*'dan yapılmış bir *chopper*'dir. Aynı levhada Resim 2 de gösterilen nümune ise uzunluğu 75, genişliği 71 ve maksimum kalınlığı 31 milimetre olan yine *core*'dan yapılmış bir diskidir. Beyaz patina gösteren bu diskin her iki yüzü de konvektir. Levha XIX da gösterilen nümune uzunluğu 70, genişliği 60 ve maksimum kalınlığı 27 milimetre olan yongadan yapılmış bir diskidir.

Tortoise-core tipinde bir nükleüs Levha XX de gösterilmiştir (keza bak Lev. XXIII, Res. 2). $85.5 \times 78 \times 36$ milimetre eb'adında olan bu nümune tipik bir Levallois nükleüsüdür. Üst yüzünden büyük bir yonga koparılmış olan bu nükleüs'ün alt yüzü konvektir. Filistinde Et-Tabūn mağarasının Üst Aşöleen (Mikokiyen) kültüre atfedilen E tabakasında Klaktoniyen tipteki nükleüs'lerle birlikte Levallois tipinde olan nükleüs'ler de bulunmuştur.¹⁹ Aynı mağaranın F tabakasında da 210 nükleüs'den dördünün Levallois tipinde olduğu bildirilmektedir.²⁰ Altındere endüstrisi bu bakımdan Filistin'in Üst Aşöleen endüstrilerinden ayrılmamaktadır.

Bu kısa izahattan sonra Altındere'de bulunan aletleri, bundan önce bulunmuş olanlarla birlikte inceleyebiliriz.²¹ Bundan evvel

¹⁷ Bak Kelley, 1937, Res. 1, 1.

¹⁸ Bak Garrod, 1937, s. 80 ve Lev. XL, Res. 3.

¹⁹ Bak aynı yer, s. 81, 83 ve 86.

²⁰ Bak aynı yer, s. 88.

²¹ Daha önce bulunmuş olan nünuneler için bak Kansu, 1943, s. 189; Kansu, 1945, s. 293-294; Kansu, 1947, Res. IB; Şenyürek ve Bostancı, 1958 b, s. 186-187; Şenyürek, 1958, s. 60-62. Kansu'nun 1945 de yayımladığı makalede bahsedilen

bulunmuş olan nünunelerin fotoğrafları Levha XXI-XXIII de gösterilmiştir.²²

Vurma yüzleri muhafaza edilen nünuneler el baltalarının imalinde kullanılan taşların *block-on-block* metodu ile koparıldıklarını göstermektedir. Altındere'de bulunmuş olan el baltaları üzerindeki yonga yüzlerinin umumiyetle sığ oldukları görülmektedir.²³ El baltaları arasında en çok görülen biçim cordiforme şekildir. Bundan sonra pyriforme, ovoid ve lancéolé şekiller gelmektedir. Bunları da üçken ve terlik biçiminde olanlar takip etmektedir. Bu endüstri içinde ince ve sivri uçlu tipik *Micoque* el baltaları mevcut değildir.²⁴ Disk şekli düz ağızlı nünuneler arasında görülmektedir. Önden bakıldığı zaman el baltalarının ekserisinde kenarların konveks olduğu görülür. Kenarları, önden bakıldığı zaman, düz olan nünunelere daha seyrek rastlanmaktadır. Altındere endüstrisi bu bakımdan Et-Tabûn mağarasının E tabakasının endüstrilerinden ziyade F tabakasının endüstrisine yaklaşmaktadır.²⁵ Aletlere yandan bakıldığı zaman bunların ekserisinde knarların düz olduğu görülür. Kenarları S-harfi şeklinde olan nünuneler açıkça akalliyettedir. Düz ağızlı el baltaları yani *cleaver*'ler arasında da kenarlar, önden bakıldığı zaman, ekseriyetle konvekstir. Bu grupta da, yandan bakıldığı zaman, kenarların düz olduğu ve S-harfi şeklinin akalliyette olduğu görülmektedir. Altındere'de bulunmuş olan el baltalarının ve *cleaver*'lerin ekserisinde aletin üst yüzü alt yüzünden daha kabarıktır. El baltaları ile *cleaver*'lerin yarısında dip kısmı işlenmiştir. Altındere'de bulunmuş olan nünunelerin bazılarında korteksten parçaların muhafaza edildiği görülmektedir.

ikinci el baltasını görmem mümkün olmamıştır (Bak Kansu, 1945, s. 293). Bu sebeple bu ikinci nünune buradaki incelemeye dahil edilmemiştir.

²² Levha XXI, XXII ve XXIII, Res. 1'de gösterilen aletler 1958 yılının Mayıs-Haziran aylarında topladığım nünunelerdir. Levha XXIII, Res. 2 de gösterilen nünune bu yazıda incelenen Levallois tipindeki nükleüs'tür.

²³ Bak Şenyürek ve Bostancı, 1958 b, s. 186 ve Şenyürek, 1958, s. 61.

²⁴ Mikokiyen tipteki el baltaları için bak Turville-Petre, 1927, Lev. X, Res. 2; Breuil ve Koslowski, 1931, Res. 22- 23; Rust, 1950, Lev. 28; Leakey, 1953, Res. 18; Grahmann, 1955, s. 226 ve Res. 18; Müller-Beck, 1958, Lev. 12, Res. 1.

²⁵ Bak Garrod, 1937, s. 88 ve Lev. XXXVIII, XLI, XLIII, XLIV ve XLVI.

Mevcut 21 el baltasının ve *cleaver*'in ölçüleri aşağıda milimetre olarak gösterilmiştir: ²⁶

	Uzunluk	Genişlik	Kalınlık
Sayı	21	21	21
Ortalama	93.75	68.79	40.52
Minimum-Maksimum	68.5—122	58—84	31—52

Bu nünunelerin uzunluk ölçülerinin dağılışı şöyledir:

60-69	70-79	80-89	90-99	100-109	110-119	120-129
2	4	2	6	4	1	2

Altındere'de bulunmuş olan el baltalarının uzunlukları Filistin'de Jisr Banāt Yaqūb'da bulunmuş olan nünunelerinkinden daha küçüktür.²⁷ Buna karşılık bu el baltalarının ekseriyetinin uzunluğu Filistin'de Et-Tabūn mağarasının E ve F tabakalarında bulunmuş olan el baltalarının ekseriyetinin uzunluğuna yakındır.²⁸

Altındere'de el baltaları ile birlikte bulunmuş olan yonga aletlerin bir kısmı Klaktoniyen tekniği ile ve bir kısmı da Levallois tekniği ile yapılmıştır. Aynı durumu Filistinde Et-Tabūn mağarasının E ve F tabakalarında da görüyoruz.²⁹ Böylece Filistin'de olduğu gibi Hatay'da da Üst Aşöleen endüstrinin sahiplerinin el baltalarına ilâveten hem Klaktoniyen ve hem de Levallois tekniği ile yapılmış yonga aletler kullanmış olduklarını müşahede ediyoruz. Altındere'de bulunmuş olan nükleüs de *tortoise-core* tipindedir.

Bilindiği gibi Prof. Garrod Filistin'de Et-Tabūn mağarasının F tabakasının endüstrisini Üst Aşöleen ve E katının endüstrisini de Üst Aşöleen (Mikokiyen) olarak adlandırmıştır.³⁰ Garrod E tabakası hakkında şöyle demektedir: “*E'nin endüstrisi batı Avrupa'da Aşöleen'in nihai safhalarına yakinen beyzeyen bir Üst Aşöleendir.*”³¹ Bu hususta Leakey “*Gerçekten, Mikokiyen unsur çok belirli değildir.*” demek-

²⁶ 1943 de bulunan ilk el baltasının ölçüleri Kansu'dan (1943, s. 189) alınmıştır.

²⁷ Bak Stekelis, 1960, s. 80.

²⁸ Bak Garrod, 1937, s. 79-88.

²⁹ Bak aynı yer s. 80, 83, 86 ve 88.

³⁰ Bak aynı yer, s. 87 ve 78.

³¹ Aynı yer, s. 78.

tedir.³² Leakey'in bu sözleri bilhassa Altındere'nin Üst Aşöleen endüstrisi için doğrudur. Altındere endüstrisi bundan önce, Prof. Garrod'un Filistin'de yaptığı gibi, Üst Aşöleen (Mikokiyen) olarak adlandırılmıştır.³³ Mamafih, bulunan yeni nünunelerin ışığında, Altındere endüstrisini Üst Aşöleen'in çok az *Micoque* temayülü gösteren geç bir safhası olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Dr. Leakey ve Dr. Howell Yakın Doğunun Üst Aşöleen ve Üst Aşöleen (Mikokiyen) endüstrilerini Riss-Würm buzularası çağına atfetmektedirler.³⁴ Böylece, Altındere endüstrisinin ve bunu ihtiva eden 13-15 metrelik sekinin Riss-Würm buzularası çağına (son interpluvial çağ) ait olması çok muhtemeldir. Gerçekten Riss-Würm buzularası safhasında deniz seviyesinin yükselmiş olması (Tirenien II veya esas Monastriyen transgresyon) denizden bugün 23 kilometre mesafede bulunan Altındere'nin yatağını derinliğine kazacak yerde aşındırma

³² Leakey, 1953, s. 108.

³³ Bak Kansu, 1945, s. 293-294; Şenyürek ve Bostancı, 1958, s. 187; Şenyürek, 1958, s. 61.

Dr. Kansu Altındere'de bulunmuş olan el baltaları ile birlikte Ankara yakınında Etiyokuşunda bulunmuş olan küçük bir el baltasını da Mikok tipine atfetmiştir (Bak Kansu, 1945, s. 294). Mamafih, bundan önceki etüdümde de bildirdiğim gibi kalın bir yongadan yapılmış olan ve üzerinde *hinge-fracture* yani *step-flaking* görülen bu alet Etiyokuşunda bulunan Lövaluvazo-Musteriyen endüstrinin bir unsurudur ve Altındere'de bulunan ve silindir-çekiç (*cylinder-hammer*) tekniği ile yapılmış olan Üst Aşöleen el baltalarından farklıdır (Bak Şenyürek, 1958, s. 62). Ayrıca, Eskişehir vilâyetinde Alpanos yakınlarında bulunmuş olan cordiforme biçimdeki küçük bir el baltasının da Avrupa'nın Lövaluvaziyen kültüründe bulunmuş olan nünunelere benzediği bildirilmiştir (Bak Chaput, 1941, s. 30 ve Lev. V). Böylece, Etiyokuşunda Lövaluvazo-Musteriyen endüstri içinde bulunan el baltasının münferit bir nünune olmadığı ve Orta Anadolu'nun, Etiyokuşu endüstrisi tarafından temsil edilen, Lövaluvazo-Musteriyen endüstrisinin Aşöleen kültürün tesirinde kalmış olduğu anlaşılmalıdır (Aşöleen ve Lövaluvaziyen kültürlerin karşılıklı tesirleri için bak Leakey, 1953, s. 95). Prof. Dr. Kılıç Kökten de Ankara Vilâyetinde Akkaş ve Gödekırı civarında bulduğu iki el baltasını Alpanos tipine yaklaştırmaktadır (Bak Kökten, 1953, s. 188).

³⁴ Bak Leakey, 1953, s. 91-92 ve 111; Howell, 1959, s. 16 ve tablo 10. Diğer taraftan Zeuner Avrupa'nın Üst Aşöleen ve Mikokiyen safhalarını Riss-Würm buzularası çağına yerleştirdiği halde Filistin'in Üst Aşöleen safhasını ve Üst Aşöleen (Mikokiyen) safhasının bir kısmını Riss buzul çağıının son kısmına atfetmektedir (Bak Zeuner, 1958, Fig. 80 ve s. 230-231).

suretiyle genişletmesine yol açmış olabilir.³⁵ 13-15 metrelik sekinin üstünde uzanan 30-35 metrelik sekiye gelince, daha eski olan bu sekinin Orta Pleistosen'e ait olması muhtemeldir.³⁶

İSTİFADE EDİLEN ESERLER

- BREUIL, H. ve KOSLOWSKI, L. 1931. *Etudes de stratigraphie paléolithique dans le nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*. L'Anthropologie, cilt 41, s. 449-488.
- BURKITT, M. C. 1955. *The Old Stone Age. A study of Palaeolithic times*. London.
- CHAPUT, E. 1941. *Phrygie. Tome I. Géologie et Géographie physique*. Institut Français d'Archéologie de Stamboul. Paris.
- ERENTÖZ, L. E. 1956. *Stratigraphie des bassins néogènes de Turquie, plus spécialement d'Anatolie Méridionale et comparaisons avec le Domaine Méditerranéen dans son ensemble*. Theses présentées à la Faculté des Sciences de l'Université de Paris pour obtenir le grade de docteur ès Sciences naturelles. Série A, No. 2811, No. d'ordre: 3683. Ankara.
- GARROD, D. A. E. ve BATE, D. M. A. 1937. *The Stone Age of Mount Carmel. Excavations at the Wady El-Mughara*. Cilt I. Oxford.
- GRAHMANN, R. 1955. *La Préhistoire de l'Humanité. Introduction à l'étude de l'évolution corporelle et culturelle de l'homme*. Paris.
- HOOIJER, D. A. 1959. *Fossil mammals from Jısr Banat Yaquub, south of Lake Huleh, Israel*. The Bulletin of the Research Council of Israel, Section G: Geo-Sciences, cilt 8G, sayı 4, s. 177-199.
- HOWELL, F. C. 1959. *Upper Pleistocene Stratigraphy and early Man in the Levant*. Proceedings of the American Philosophical Society, Cilt 103, Sayı 1, s. 1-49.
- KANSU, Ş. A. 1943. *Anadolu'da yeni Paleolitik buluntular. Neue paleolitische Funde in Anatolien*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langues, d'Histoire et de Géographie), Cilt I, sayı 5, s. 189-190.
- KANSU, Ş. A. 1945. *Hatay'da (Antakya) bulunan üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Nevşehir çevrelerinde toplanan Levalloisien âletler hakkında bir not. A note on implements of Upper Acheulian (Micoquian) type from Hatay and artifacts of Levalloisian type from the Niğde region*. Belleten, cilt IX, sayı 34, s. 293-298.
- KANSU, Ş. A. 1947. *Stone Age cultures in Turkey*. American Journal of Archaeology, cilt LI, sayı 3, s. 227-232.
- KELLEY, H. 1937. *Acheulian flake tools*. Proceedings of the Prehistoric Society, Paper No. 2.

³⁵ Zeuner'e göre Tirenien II veya esas Monastriyen transgresyonun ortalama yüksekliği 18 metredir (Bak Zeuner, 1958, Fig. 46).

³⁶ Mindel ve Riss buzul çağlarını ihtiva eden Orta Pleistosen'in tarifi için bak Leakey, 1953, s. 65.

- KÖKTEN, İ. K. 1953. *1952 yılında yaptığım Tarihöncesi araştırmaları hakkında*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langues, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Cilt XI, sayı 2-4, s. 177-209.
- LEAKEY, L. S. B. 1953. *Adam's Ancestors. An up-to-date outline of the Old Stone Age (Palaeolithic) and what is known about Man's origin and evolution*. London.
- MÜLLER-BECK, H. 1958. *Zur Bezeichnung paläolithischer Artefakttypen*. Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur-und Frühgeschichte Thüringens, Band 3, s. 140-200.
- NEUVILLE, R. 1931. *L'Acheuléen supérieur de la grotte d'Oumm-Qatafa (Palaestine)*. L'Anthropologie, cilt 41, s. 13-51.
- RUST, A. 1950. *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*. Neumünster.
- STEKELIS, M. 1960. *The Palaeolithic deposits of Jsr Banāt Yaqūb*. The Bulletin of the Research Council of Israel, Section G. Geo-Sciences, cilt 9G, sayı 2-3, s. 61-87.
- ŞENYÜREK, M. ve BOSTANCI, E. 1958 (a). *Hatay vilâyetinde Prehistorya araştırmaları. Prehistoric researches in the Hatay Province*. Belleten, cilt XXII, sayı 86, s. 147-166.
- ŞENYÜREK, M. ve BOSTANCI, E. 1958 (b). *Hatay vilâyetinin Paleolitik Kültürleri. The Palaeolithic cultures of the Hatay Province*. Belleten, cilt XXII, sayı 86, s. 171-210.
- ŞENYÜREK, M. 1958. *1958 yılında Samandağ yakınında bir mağarada yapılan sondaj. Ön rapor. Test excavation made in a cave in the vicinity of Samandağ in 1958. Preliminary report*. Anatolia, cilt III, s. 57-70.
- TURVILLE-PETRE, F. 1927. *Researches in Prehistoric Galilee*. London.
- ZEUNER, F. E. 1958. *Dating the Past. An introduction to Geochronology*. Fourth edition. London.
-

THE UPPER ACHEULEAN INDUSTRY OF ALTINDERE

MUZAFFER ŞENYÜREK, Ph. D.

Professor Ordinarius and Chairman of the Division of Palaeoanthropology
And
Director of the Institute of Palaeoanthropology (Human Palaeontology and
Primateology)
University of Ankara

During the course of researches I made at Altındere (Avratlar Deresi) in the Hatay in the fall of 1958, and in 1959 and 1960, I found again some Palaeolithic implements. The Palaeolithic implements which I found in 1958-1960 are examined in this brief note. However, before passing on to a description of these implements, I consider it useful to give a brief history of the researches made at this locality to date.¹

The first Palaeolithic artifact in the Altındere region was found by the archaeologist, Mr. Nurettin Can, in 1943, while he was doing military service in Antakya. Prof. Şevket Aziz Kansu, who studied this implement classified it in 1943 as Chellean and subsequently as Acheulean.² Mr. Nurettin Can found three more pieces at Altındere in 1943. Dr. Kansu who studied these finds published the drawing of one of these three finds, that of a small hand-axe, in his article published in 1945.³ In 1957 while returning from the excavation we conducted at Samandağ, I visited Altındere together with Docent Dr. Enver Bostancı. The three hand-axes and the three flakes we collected during this visit have already been described.⁴ Afterwards, during the course of researches I made in the Hatay in the months of May-June, 1958, I revisited Altındere. During this visit I found

¹ For the history of Palaeolithic researches in the Hatay see Şenyürek and Bostancı, 1958 (a), pp. 158-159.

² See Kansu, 1943, p. 189 and Kansu, 1947, p. 227.

³ See Kansu, 1945, Fig. 1.

⁴ See Şenyürek and Bostancı, 1958b, pp. 205-207.

four hand-axes, one half of a hand-axe, a fragment from the butt end of a hand-axe and a concave scraper. These finds were studied in my previous report.⁵ I found the implements that are examined in the present paper during the visits I made in September 1958, the months of May-June, and September in 1959, and in September, 1960.⁶

The Palaeolithic implements come from a stream terrace extending along the western side of the stream, Altındere, which is situated on the western edge of Antakya, its lower part running through the outskirts of the city. This stream terrace containing the Palaeolithic implements stands 13-15 meters above the stream bed, at the bridge over the Belediye Road. The Palaeolithic implements are found in the fields between the part of the Belediye Road west of the bridge and the new houses to the south (see Pl. I, Fig. 1). The implements come out of a layer of gravel of about one meter in thickness beneath the shallow blanket of earth covering the fields. New implements come out as the fields are ploughed each year, and thus I am enabled to collect them during the visits I make every year. In the section on the southern side of the Belediye Road it is seen that this layer of gravel stands on marl of Pliocene Age that has been excavated by the stream (See Pl. I, Fig. 2).⁷ Thus there is a clear-cut discordance between the Pliocene marl and the gravel bed of the Pleistocene Age. This layer of gravel was deposited at a time when Altındere, which is a tributary of the Orontes river, was widening its ancient valley-bed by erosion (lateral erosion) instead of deepening it, that is, at a time when its velocity had diminished.

⁵ See Şenyürek, 1958, pp. 68-69.

⁶ These researches were made under the auspices of the Turkish Historical Society. In this connection I wish to extend my thanks to the Turkish Historical Society for providing the necessary grant.

In the present report, the figures shown on Plates I-XII, XIV-XVII and XIX were drawn by Dr. Refakat Çiner and those on Plates XIII, XVIII and XX by Doçent Dr. Enver Bostancı. I thank Dr. R. Çiner and Dr. E. Bostancı for drawing these figures. The photographs shown on Plates XXI-XXIII were taken by Mr. Burhan Görgüç. In this connection I thank him for taking the photographs.

⁷ For the Pliocene marl in this region see Erentöz, 1956, carte géologique de la région d'Antakya.

A higher, that is an older, stream terrace (30-35 meters) is seen above the 13-15 meters terrace which stretches along the western side of Altindere. I have not encountered any implements or fossil remains in this older terrace to date. Furthermore, a meandering terrace, reaching a height of 3.5 meters above the stream bed, is seen just beside the bridge.

After this brief account the study of the implements I found at this location can be taken up. The Palaeolithic implements at Altindere are made of flint or quartzite. The color of the patina on the implements is, as is the case in the examples previously collected, between brown and yellow.⁸ One hand-axe shows a patina of dark brown color. In a disc the patina is white, that is, unstained.

The specimen shown on Pl. II is a hand-axe of triangular form, with a length of 94.5, a width of 67.5 and a maximum thickness of 37 millimeters.⁹ In this hand-axe, of which both surfaces and the butt end have been trimmed, the upper surface is more convex than the lower surface. A part of the left edge of the implement has been subsequently broken. When viewed from the front, it is seen that the intact right-hand edge is straight. The hand-axe shown on Pl. III has a length of 117, a width of 77 and a maximum thickness of 41 millimeters. In this hand-axe, approaching the form labelled as *cordiforme allongé* by Dr. Müller-Beck, both surfaces have been worked.¹⁰ The cortex is retained at the butt end which is flat, forming an angle of about 115 degrees with the lower surface of the implement. In this hand-axe, of which the upper surface is more convex than its lower surface, the left-hand edge has been subsequently broken. Viewed from the front the more intact right-hand edge of the implement is convex. When viewed from the side, it is seen that this edge is slightly S-shaped. The small hand-axe of cordiform

⁸ See Şenyürek and Bostancı, 1958 b, p. 206.

⁹ Neuville has stated that the hand-axes of the triangular form are met with in level D¹ of Umm Qatafa (See Neuville, 1931, p. 38). According to Garrod and Howell Level D¹ of Umm Qatafa corresponds to the beginning of Layer E of Et-Tabūn (see Garrod, 1937, p. 115 and Howell, 1959, p. 17). This hand-axe of triangular form would thus suggest that the Altindere industry is younger than Layer D² of Umm Qatafa and Layer F of Et-Tabūn and that it corresponds to Layer E of the latter cave.

¹⁰ See Müller-Beck, 1958, Pl. 13, Fig. 8.

shape shown on Pl. IV has a length of 74, a width of 63 and a maximum thickness of 43 millimeters. In this small hand-axe with both faces worked, the striking platform, which is flat and forms an angle of about 97 degrees with the long axis of the implement, has been retained at the butt end. While both faces of the implement are swollen, its upper surface is more arched than its lower surface. A keel is noticed along the middle of the upper surface. The flakes that have been knocked off from the tip end of the upper surface of the implement have produced a step a little way back. While the edges of the implement are damaged, it is clearly seen that they are not of the S - shape and that, viewed from the front, they are convex. The hand-axe shown on Pl. V, has a length of 105.5, a width of 67 and a maximum width of 48 millimeters. In this hand-axe of pyriform shape with both surfaces and the butt end trimmed, the upper surface is only slightly more convex than the lower surface. Patches of cortex are observed on the upper and lower surfaces of the implement. Viewed from the front, it is seen that the slightly damaged left-hand edge is concave. This form is due to the removal of a large flake from this edge. Viewed from the side it is observed that in contrast to the straight left-hand edge, the right-hand edge is slightly S-shaped.

The specimen shown on Pl. VI is a pointed hand-axe with a length of 97, a width of 67 and a maximum thickness of 38.5 millimeters. It appears that the tip portion of this implement was, probably during the manufacture, broken and a new point was made on the side. In this hand-axe, with both faces and the butt end trimmed, the upper surface is slightly more convex than the lower surface. Viewed from the front, the edges are considerably straight. Seen from the side also the edges are observed to be straight. The implement shown on Pl. VII has a form recalling a slipper. The maximum width of this hand-axe, with a length of 102.5, a width of 68.5 and a maximum thickness of 45.5 millimeters, occurs a little distance behind the tip. In this implement with both faces trimmed, in contrast to the almost flat lower surface the upper face is convex. A flake has been chipped off from the left-hand edge of the implement. The upper side of the right-hand edge has been trimmed. These two edges converge toward the butt end. The cortex is retained at the butt of the implement.

Seen from the side, the right-hand edge is straight. This edge, when viewed from the front, is seen to be straight on either side of the shoulder located a little distance back from the tip. The specimen shown on Pl. VIII is an unfinished hand-axe, with a length of 88.5, a width of 77 and a maximum thickness of 37 millimeters. Some flakes have been removed from the tip and side portions of the upper surface of this hand-axe, in which the lower surface is flat and the upper surface convex. Only a couple of flakes have been removed from the tip portion of the lower surface. Parts of the cortex are retained on the upper and lower surfaces of the implement. The cortex is also retained on the striking-platform of this implement, of which the butt portion is unworked. Viewed from the side, both edges are seen to be straight. Seen from the front, the edges are slightly convex. The edges and the tip portion of the hand-axe shown on Pl. IX are extensively damaged. This hand-axe has a length of 120, a maximum width of 84 and a maximum thickness of 44.5 millimeters. In this hand-axe with both faces flaked, the convexities of upper and lower surfaces are almost equal. The striking platform is retained in the butt end of the implement. The striking platform forms an angle of about 106 degrees with the long axis of the implement. The present length and width measurements of this hand-axe are close to the length and width of the first specimen found by Mr. Nurettin Can in 1943. On the other hand, this hand-axe is somewhat thicker than the specimen picked up by Mr. Nurettin Can. The measurements of this implement given by Dr. Kansu are $122 \times 84 \times 35$ millimeters.¹¹ As its tip portion is broken, it is probable that the original length of this implement was slightly more than that of the first specimen found in 1943. In his article published in 1947 Dr. Kansu separates this hand-axe, which he considers under the heading of Acheulean, from the other finds found again at the same locality, which he lists under the heading of Micoquian (Upper Acheulean).¹² The drawing published shows that this hand-axe is of the pyriform shape.¹³ There is no reason to separate this first specimen, found at the same locality, from the Altindere industry described in the present paper. The

¹¹ See Kansu, 1943, p. 189.

¹² See Kansu, 1947, pp. 227 and 229.

¹³ See Kansu, 1947, Fig. IB.

hand-axe shown on Pl. X has a length of 87.5, a width of 61 and a maximum thickness of 42 millimeters. In this specimen of oval form the tip end shows a convex edge. The middle part of this edge has been flattened because of usage. In this hand-axe, with both faces worked, the upper face is much more convex than the lower surface which is almost flat. The retained striking platform of the implement forms an angle of about 120 degrees with the lower surface. Viewed from the side, it is seen that the left-hand edge of the implement is S-shaped, while the right-hand edge is straight. The flakes removed from the tip portion of the implement have produced a step in the middle portion of the upper surface. Viewed from the front, it is observed that the left-hand edge is convex, whereas the right edge is straight.

The specimen shown on Pl. XI is a straight-ended hand-axe or cleaver with a length of 69, a width of 59.5 and a maximum thickness of 35.5 millimeters. The cutting edge of this specimen of discoid shape instead of being parallel to the basis is oblique to it. In this bifacially worked implement the striking platform makes an angle of about 101 degrees with the long axis. The upper surface of this implement is more convex than its lower face. In the middle part of the upper face a keel extending as far as the base is observed. Viewed from the side, the left-hand edge of the implement is seen to be S-shaped. Seen from the front this edge is convex. On the other hand the short right-hand edge is, seen from the front, concave. The specimen shown on Pl. XII is a cleaver with a length of 102, a width of 61 and a maximum thickness of 50 millimeters. Although the cutting edge of the implement has been somewhat damaged, it is still evident that a cleaver is being dealt with here. In this implement, which has been worked on both faces, large patches of cortex are retained on the upper and lower surfaces and on the butt end. While the convexities of the upper and lower faces of the implement are almost equal at the butt portion, in the tip section the convexity of the upper surface is greater. Viewed from the front, it is seen that the straight right and left edges are almost parallel. Seen from the side, the left-hand edge of the implement is straight. On the other hand, the right-hand edge is concave toward the upper surface. As is known, the cleavers, while also seen in the Acheulean culture of Europe, are more fre-

quently met with in the Acheulean industries of Africa and Asia.¹⁴ In the Acheulean industry found at Jisr Banāt Yaqūb in Palestine, together with hand-axes, cleavers are also present.¹⁵

The specimen shown on Pl. XIII is a cleaver or chopper made in a simple fashion from a core. The length of this implement is 68.5, its width 71.5 and its maximum thickness is 44 millimeters, that is its width is larger than its length. In this implement, in which the upper surface is more swollen than its lower surface, a sharp, wide and almost straight cutting edge has been produced by chipping off a few flakes from its upper and lower faces. Thus, although it has been made in a simple way a sharp tool has been obtained.

The implement shown on Pl. XIV is a bifacially worked biface or point, made from a flake, with a length of 67.5, a width of 54.5 and a maximum thickness of 17 millimeters. The tip portion of this implement is broken. Thus it is evident that its original length was greater than the actual one. The striking platform and the bulb of percussion of this implement have been removed by trimming. Thus the butt end of the implement has been thinned. It is probable that this point was hafted to a shaft. The implement made from a flake, shown on Pl. XV, has a length of 86, a width of 73 and a maximum thickness of 26 millimeters. Although the striking platform of this implement, made of a thick flake, was prepared, it forms an angle of about 100 degrees with the bulbar surface. In this implement some flakes have been removed from the part of the lower surface below the bulb of percussion. In this way a part of the prominent bulb of percussion also has been lifted. The upper side of the edge opposite the bulb of percussion has also been flaked. Thus across from the bulb of percussion a partly concave and irregular edge has been produced. The lower surface of the left-hand edge of the implement also has been trimmed. It is probable that this thick flake implement was used as an end-scraper as well as a side-scraper. The implement shown on Pl. XVI is a side-scraper with a length of 61, a width of 52 and a

¹⁴ See Leakey, 1953, p. 81; Burkitt 1955, p. 62.

¹⁵ See Stekelis, 1960, p. 80. This industry made of volcanic material seems to appertain to the Middle Pleistocene, that is it is much older than the industry from Altundere (For the geological Age of Jisr Banāt Yaqūb see Hooijer, 1959, p. 177. See also Stekelis, 1960, p. 61).

maximum thickness of 16.5 millimeters. This side-scrapers, with one edge trimmed on both surfaces, is of the "end-bulb" type.¹⁶ The striking platform of this implement, exhibiting a single facet, forms an angle of about 100 degrees with the bulbar surface. The implement shown in Fig. 1, on Pl. XVII, is a scraper with a length of 68, a width of 52.5 and a maximum thickness of 21.5 millimeters. The prepared striking platform of this implement makes an angle of about 114 degrees with the main flake surface. The edge of the implement across from the bulb of percussion and also its left-hand edge have been trimmed on both faces. The flakes knocked off from the lower surface of the implement have also removed a part of the bulb of percussion. This implement might have been used both as an end-scrapers and a side-scrapers. Kelley also has published the drawing of an Acheulean side-scrapers with one edge trimmed bifacially and with the bulb of percussion partially removed.¹⁷ However, only the tip portion of this specimen is more pointed than that of the implement found at Altındere. The specimen shown in Fig. 2, on Pl. XVII, is a round scraper with an important part of its circumference trimmed. In this scraper, the dimensions of which are $49.5 \times 46 \times 17$ millimeters, the retouch seen on the edges is considerably steep. A scraper approaching this type has been found at level *a* of layer *E* in Et-Tabūn, in Palestine, labelled as Micoquian (Upper Acheulean) by Prof. Garrod.¹⁸ The striking platform of this implement, showing but one facet, forms an angle of about 111 degrees with the bulbar surface.

The specimen shown in Fig. 1, on Pl. XVIII, is a chopper made of core, with dimensions of $61 \times 55.5 \times 48$ millimeters. The specimen illustrated in Fig. 2 of the same plate is a disc made of core, with a length of 75, a width of 71 and a maximum thickness of 31 millimeters. In this disc showing white patina both faces are convex. The specimen shown on Pl. XIX is a disc made from a flake, having a length of 70, a width of 60 and a maximum thickness of 27 millimeters.

A nucleus of tortoise-core type is shown on Pl. XX (see also Fig. 2, on Pl. XXIII). This specimen, of which the dimensions are

¹⁶ For the *end-bulb* type see Garrod, 1937, pp. 71 and 79.

¹⁷ See Kelley, 1937, Fig. 1, 1.

¹⁸ See Garrod, 1937, p. 80 and Pl. XL, Fig. 3.

85.5 × 78 × 36 millimeters, is a typical Levallois nucleus. In this nucleus, from the upper surface of which a large flake has been struck off, the lower surface is convex. In Et-Tabūn, in Palestine, together with Clactonian nuclei, nuclei of Levallois type have also been found in layer E, which is attributed to the Upper Acheulean (Micoquian) culture¹⁹. Out of 210 nuclei from Layer F of the same cave four have been stated to be of Levallois form²⁰. The industry of Altındere is not distinguished from the Upper Acheulean industries of Palestine in this respect.

After this brief account the study of the implements found at Altındere together with those collected before can be taken up.²¹ The photographs of the specimens found previously are shown on Plates XXI-XXIII.²²

The specimens with their striking platforms retained show that the stones used in the manufacture of the hand-axes were broken by the *block-on-block* method. The flake scars on the faces of the hand-axes found at Altındere are generally seen to be shallow.²³ The most common form observed amongst the hand-axes is the cordiform shape. Then come the pyriform, ovoid and those of lanceolate forms. These are followed by those of triangular and slipper-like forms. In this industry there are no typical Micoquian hand-axes with thin and pointed tips.²⁴ The discoid form is seen amongst the straight-ended specimens. Viewed from the front, in most of the hand-axes the edges are seen to be convex. The specimens, viewed from the front, with straight edges are met more infrequently. In this feature

¹⁹ See Garrod, 1937, pp. 81, 83 and 86.

²⁰ See *ibid.*, p. 88.

²¹ For the previously found specimens see Kansu, 1943, p. 189; Kansu, 1945, pp. 293-294 and 295-296; Kansu, 1947, Fig. IB; Şenyürek and Bostancı, 1958b, pp. 205-207; Şenyürek, 1958, pp. 68-69. It has not been possible for me to see the second specimen mentioned in Kansu's article of 1945 (see Kansu, 1945, p. 293). For this reason this second specimen has not been included in the present study.

²² I collected the specimens shown on Plates XXI, XXII and in Fig. 1 of pl. XXIII in the months of May-June, 1958. The specimen shown in Fig. 2 on Plate XXIII is the Levallois nucleus examined in the present study.

²³ See Şenyürek and Bostancı, 1958 b, p. 206 and Şenyürek, 1958, p. 68.

²⁴ For hand-axes of Micoquian type see Turville-Petre, 1927, pl. X, Fig. 2; Breuil and Koslowski, 1931, Figs. 22-23; Rust, 1950, pl. 28; Leakey, 1953, Fig. 18; Grahmann, 1955, p. 226 and Fig. 67; Müller-Beck, 1958, pl. 12, fig. 1.

the industry from Altındere approaches the industry of layer F of Et-Tabūn more than that of layer E.²⁵ When the implements are viewed from the side it is seen that in most of them the edges are straight. The specimens with S-shaped edges are clearly in the minority. Amongst the straight-ended axes, that is the cleavers, the edges, seen from the front, are also in most cases convex. In this group also, viewed from the side, it is seen that the edges are straight and that the S-form is in the minority. In the majority of the hand-axes and cleavers found at Altındere the upper faces of the implements are more convex than their lower surfaces. In half of the hand-axes and cleavers the butt end has been worked. In some of the specimens found in Altındere parts of the cortex are seen to be retained.

The measurements of the available 21 hand-axes and cleavers are shown below in millimeters:²⁶

	Length	Width	Thickness
Number	21	21	21
Average	93.75	68.79	40.52
Minimum-Maximum	68.5—122	58—84	31—52

The distribution of the length measurements of these specimens is as follows:

60-69	70-79	80-89	90-99	100-109	110-119	120-129
2	4	2	6	4	1	2

The lengths of the hand-axes found at Altındere are smaller than those of the specimens found at Jısr Banāt Yaqūb in Palestine.²⁷ On the contrary, the lengths of the majority of these hand-axes come close to those of the majority of the hand-axes found in layers E and F of Et-Tabūn in Palestine.²⁸

A part of the flake implements found with the hand-axes at Altındere are made by the Clactonian technique and a part by the

²⁵ See Garrod, 1937, p. 88 and Plates XXXVIII, XLI, XLIII, XLIV and XLVI.

²⁶ The measurements of the first hand-axe found in 1943 are taken from Kansu (1943, p. 189).

²⁷ See Stekelis, 1960, p. 80.

²⁸ See Garrod, 1937, pp. 79-88.

Levallois method. The same situation is observed in layers E and F of Et-Tabūn in Palestine.²⁹ Thus we observe that, as is the case in Palestine, in the Hatay also the owners of the Upper Acheulean industry in addition to the hand-axes utilized flake tools manufactured with both the Clactonian and Levallois techniques. The nucleus found at Altındere is of the tortoise-core form.

As is known Prof. Garrod has named the industry of layer F at Et-Tabūn Upper Acheulean and that of layer E Upper Acheulean (Micoquian).³⁰ Regarding layer E Garrod states: "*The industry of E is an Upper Acheulean resembling closely the final stages of the Acheulean in western Europe.*"³¹ In this regard Leakey states: "*In fact, the Micoquian element is not very marked.*"³² This statement of Leakey is especially true for the Upper Acheulean industry of Altındere.

The industry of Altındere, as was done by Prof. Garrod in Palestine, has been named Upper Acheulean (Micoquian).³³ However, in the light of the new specimens found, it is more appropriate to accept it as a late stage of the Upper Acheulean, manifesting very little Micoquian tendency.

²⁹ See *ibid.*, pp. 80, 83, 86 and 88.

³⁰ See Garrod, 1937, pp. 87 and 78.

³¹ *Ibid.*, p. 78.

³² Leakey, 1953, p. 108.

³³ See Kansu, 1945, pp. 293-294; Şenyürek and Bostancı, 1958 b, p. 207; Şenyürek, 1958, p. 68. Dr. Kansu has together with the hand-axes found at Altındere, attributed a small hand-axe from Etiyokuşu to the Micoquian type (see Kansu, 1945, pp. 294 and 296). However, as was also stated in my previous report, this implement made of a thick flake and showing hinge-fracture, that is step-flaking, is an element of the Levalloiso-Mousterian industry found at Etiyokuşu and differs from the hand-axes from Altındere, which are made by the cylinder-hammer technique (see Şenyürek, 1958, pp. 69-70). Besides, it has been reported that a small hand-axe of cordiform shape found in the vicinity of Alpanos in Eskişehir resembles the specimens found in the Levalloisian culture of Europe (see Chaput, 1941, p. 30 and Pl. V). Thus, it is understood that the hand-axe found in the Levalloiso-Mousterian industry of Etiyokuşu is not an isolated specimen and that the Levalloiso-Mousterian industry of central Anatolia, represented by the Etiyokuşu industry, was influenced by the Acheulean culture (for the reciprocal influence of Acheulean and Levalloisian cultures see Leakey, 1953, p. 95). Prof. Kökten, too, brings the two hand-axes he found in the vicinity of Akkaş and Gödekırı, in the province of Ankara, close to the Alpanos type (see Kökten, 1953, p. 188).

Drs. Leakey and Howell attribute the Upper Acheulean and Upper Acheulean (Micoquian) industries of the Near East to the Riss-Würm interglacial.³⁴ Thus, it is very probable that the Altındere industry, and the stream terrace of 13-15 meters including it, belong to the Riss-Würm interglacial (the last interpluvial). In fact, the rise in the sea level during the Riss-Würm interglacial stage (Tyrrhenian II or the main Monastrian transgression) might have led the stream Altındere, which is 23 kilometers inland from the sea, to widen its valley-floor by erosion instead of deepening it.³⁵ As for the stream terrace of 30-35 meters stretching above the 13-15 meter terrace, it is probable that this older terrace belongs to the Middle Pleistocene.³⁶

LITERATURE CITED

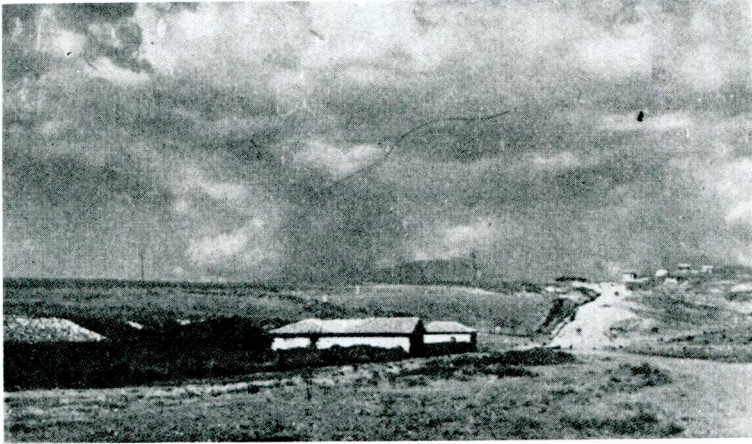
- BREUIL, H. and KOSLOWSKI, L. 1931. *Etudes de stratigraphie paléolithique dans le nord de la France, la Belgique et l'Angleterre*. L'Anthropologie, Vol. 41, pp. 449-488.
- BURKITT, M. C. 1955. *The Old Stone Age. A study of Palaeolithic times*. London.
- CHAPUT, E. 1941. *Phrygie. Tome I. Géologie et Géographie physique*. Institut Français d'Archéologie de Stamboul. Paris.
- ERENTÖZ, L. E. 1956. *Stratigraphie des bassins néogènes de Turquie, plus spécialement d'Anatolie Méridionale et comparaisons avec le Domaine Méditerranéen dans son ensemble*. Theses présentées à la Faculté des Sciences de l'Université de Paris pour obtenir le grade de docteur ès Sciences naturelles. Série A, No. 2811, No. d'ordre: 3683. Ankara.
- GARROD, D. A. E. and BATE, D. M. A. 1937. *The Stone Age of Mount Carmel. Excavations at the Wady El-Mughara*. Vol. I. Oxford.
- GRAHMANN, R. 1955. *La Préhistoire de l'Humanité. Introduction à l'étude de l'évolution corporelle et culturelle de l'homme*. Paris.
- HOOIJER, D. A. 1959. *Fossil mammals from Jisr Banat Yaqub, south of Lake Huleh, Israel*. The Bulletin of the Research Council of Israel, Section G: Geo-Sciences, Vol. 8 G, No. 4, pp. 177-199.

³⁴ See Leakey, 1953, pp. 91-92 and 111; Howell, 1959, p. 16 and Table 10. On the other hand, Zeuner while placing the upper Acheulean and Micoquian stages of Europe in Riss-Würm interglacial, attributes the Upper Acheulean stage and a part of the Upper Acheulean (Micoquian) stage in Palestine to the last part of the Riss glaciation (see Zeuner, 1958, Fig. 8 and pp. 230-231).

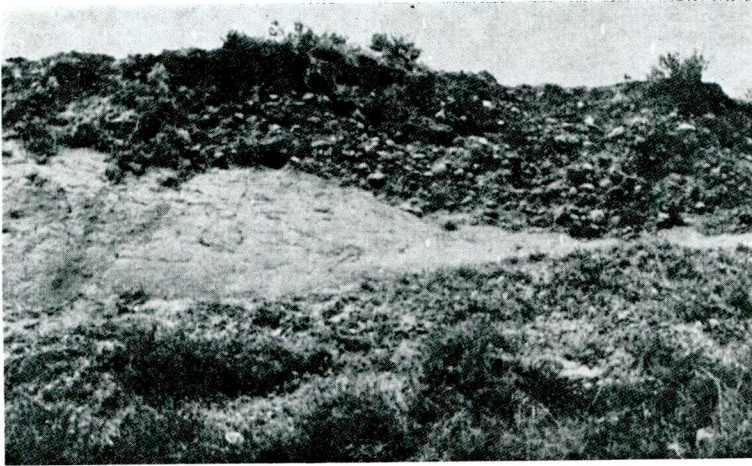
³⁵ According to Zeuner the mean elevation of Tyrrhenian II or the main Monastrian stage is 18 meters (see Zeuner, 1958, Fig. 46).

³⁶ For the definition of the Middle Pleistocene, including Mindel and Riss glaciations, see Leakey, 1953, p. 65.

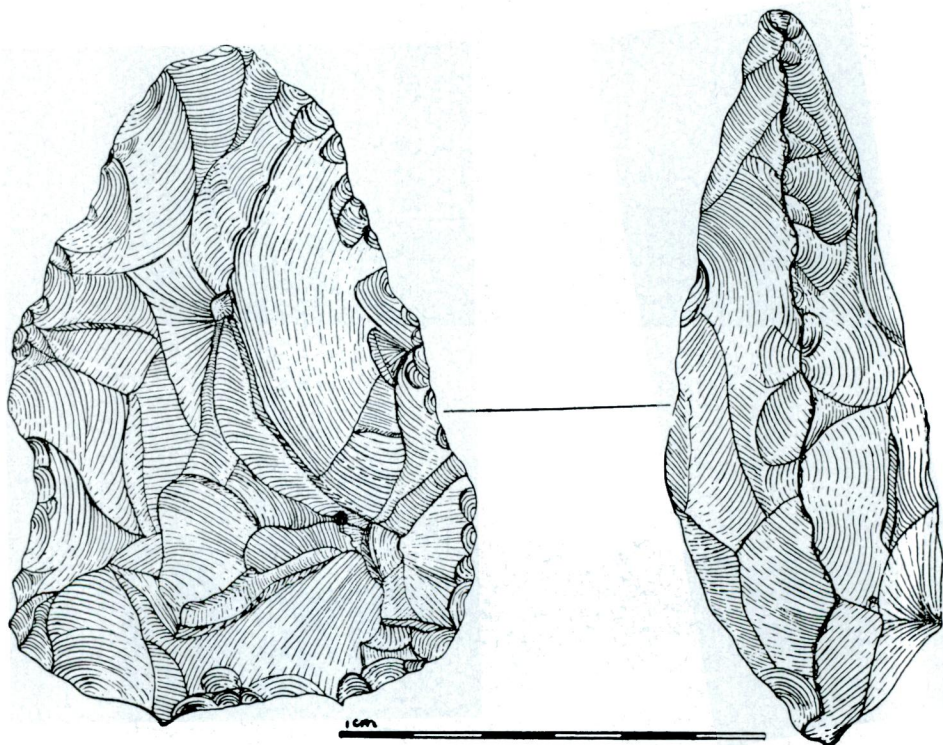
- HOWELL, F. C. 1959. *Upper Pleistocene stratigraphy and early Man in the Levant*. Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 103, No. 1, pp. 1-49.
- KANSU, Ş. A. 1943. *Anadolu'da yeni Paleolitik buluntular. Neue paleolitische Funde in Anatolien*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langues, d'Histoire et de Géographie), Vol. I, No. 5, pp. 189-190.
- KANSU, Ş. A. 1945. *Hatay'da (Antakya) bulunan Üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Neuşehir çevrelerinde toplanan Levalloisien âletler hakkında bir not. A note on implements of Upper Acheulian (Micoquian) type from Hatay and artifacts of Levalloisian type from the Niğde region*. Belleten, Vol. IX, No. 34, pp. 293-298.
- KANSU, Ş. A. 1947. *Stone Age cultures in Turkey*. American Journal of Archaeology, Vol. LI, No. 3, pp. 227-232.
- KELLEY, H. 1937. *Acheulian flake tools*. Proceedings of the Prehistoric Society. Paper No. 2.
- KÖKTEN, İ. K. 1953. *1952 yılında yaptığım Tarihöncesi araştırmaları hakkında*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langues, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Vol. XI, Nos. 2-4, pp. 177-209.
- LEAKEY, L. S. B. 1953. *Adam's Ancestors. An up-to-date outline of the Old Stone Age (Palaeolithic) and what is known about Man's origin and evolution*. London.
- MÜLLER-BECK, H. 1958. *Zur Bezeichnung paläolithischer Artefakttypen*. Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur-und Frühgeschichte Thüringens, Band 3, pp. 140-200.
- NEUVILLE, R. 1931. *L'Acheuléen supérieur de la grotte d'Oumm-Quatafa (Palestine)*. L'Anthropologie, Vol. 41, pp. 13-51.
- RUST, A. 1950. *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*. Neumünster.
- STEKELIS, M. 1960. *The Palaeolithic deposits of Jısr Banāt Yaqūb*. The Bulletin of the Research Council of Israel, Section G. Geo-Sciences, Vol. 9 G, No. 2-3, pp. 61-87.
- ŞENYÜREK, M. and BOSTANCI, E. 1958 (a). *Hatay vilâyetinde Prehistorya araştırmaları. Prehistoric researches in the Hatay Province*. Belleten, Vol. XXII, No. 86, pp. 147-166.
- ŞENYÜREK, M. and BOSTANCI, E. 1958 (b). *Hatay vilâyetinin Paleolitik Kültürleri. The Palaeolithic cultures of the Hatay Province*. Belleten, Vol. XXII, No. 86, pp. 171-210.
- ŞENYÜREK, M. 1958. *1958 yılında Samandağ yakınında bir mağarada yapılan sondaj. Ön rapor. Test excavation made in a cave in the vicinity of Samandağ in 1958. Preliminary report*. Anatolia, Vol. III, pp. 57-70.
- TURVILLE-PETRE, F. 1927. *Researches in Prehistoric Galilee*. London.
- ZEUNER, F. E. 1958. *Dating the Past. An introduction to Geochronology. Fourth edition*. London.

Res. 1

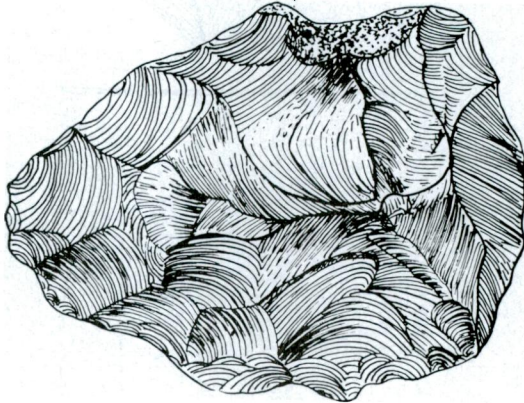
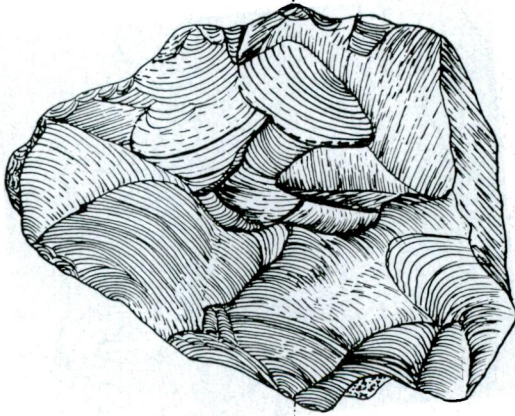
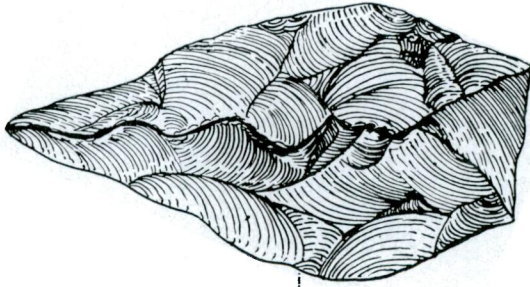
Res. 2

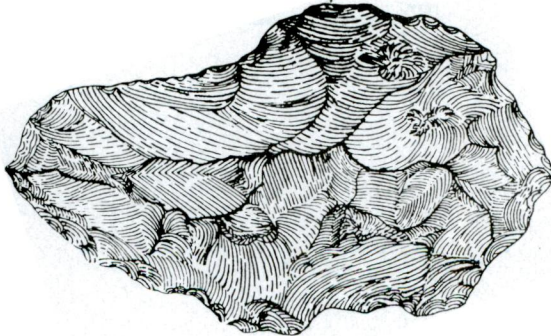
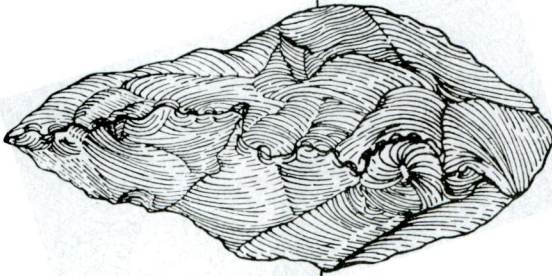
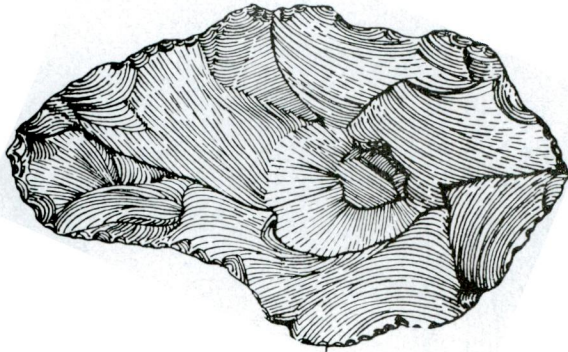

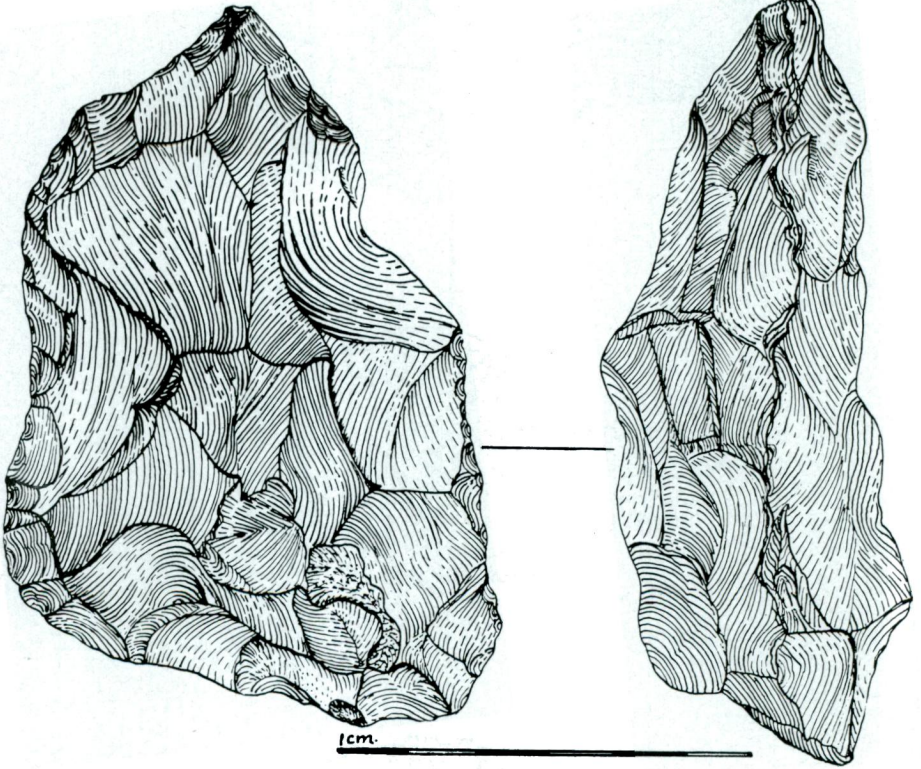

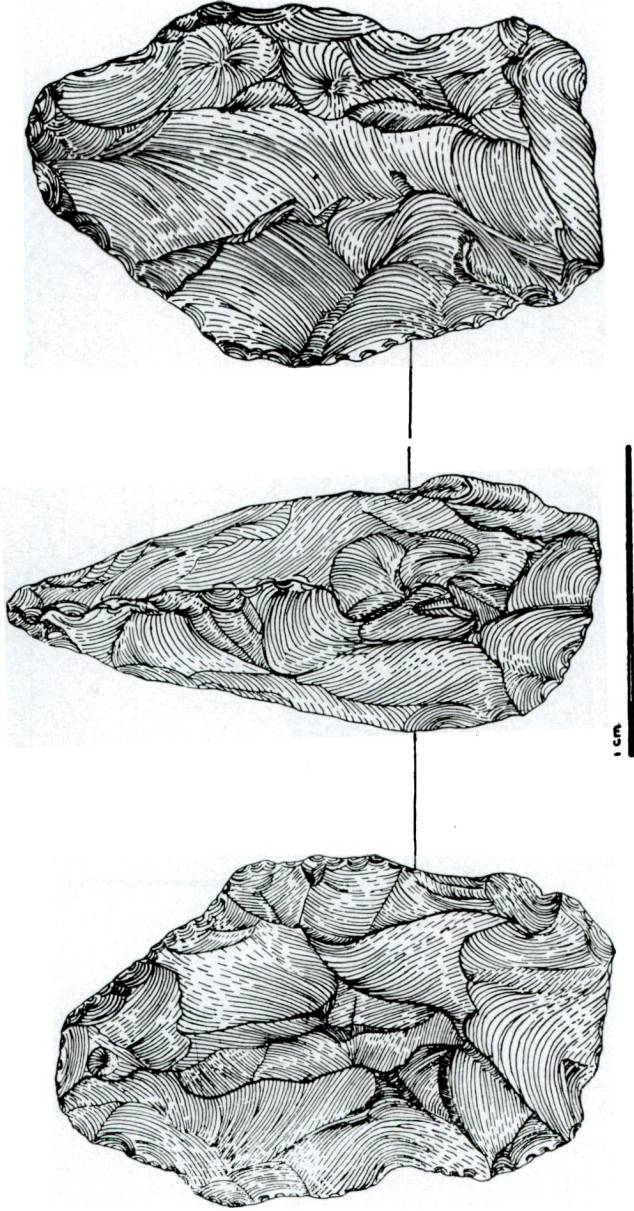
1cm

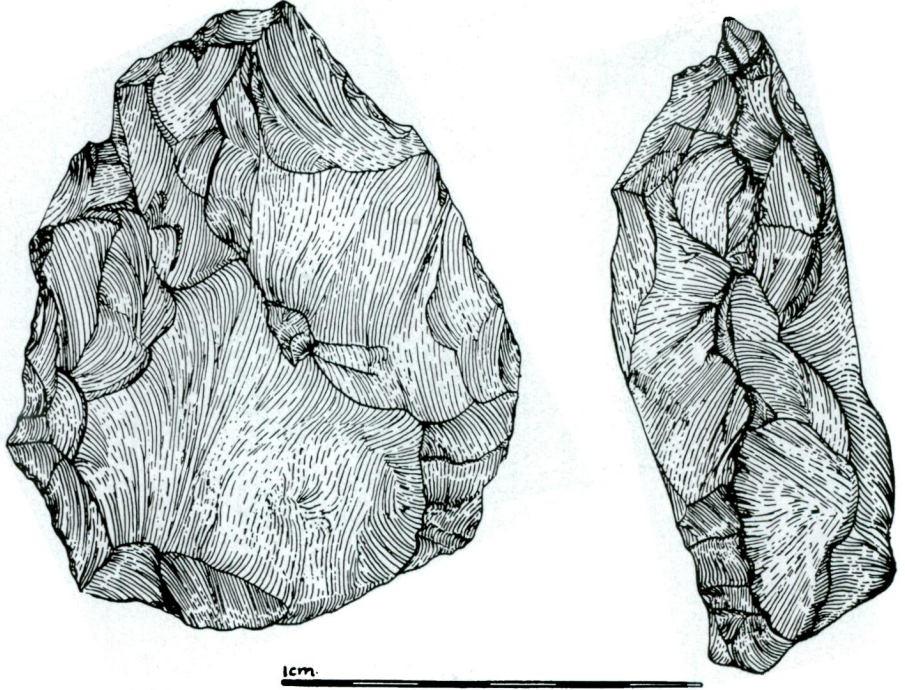

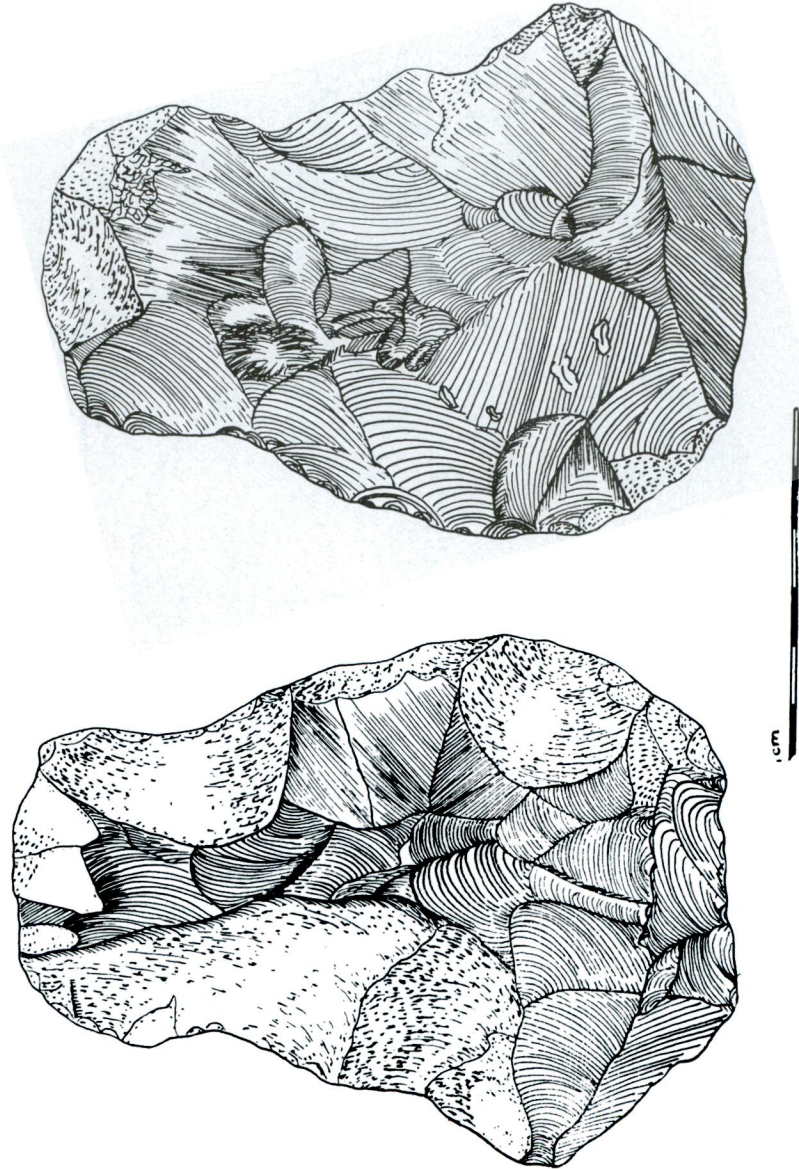

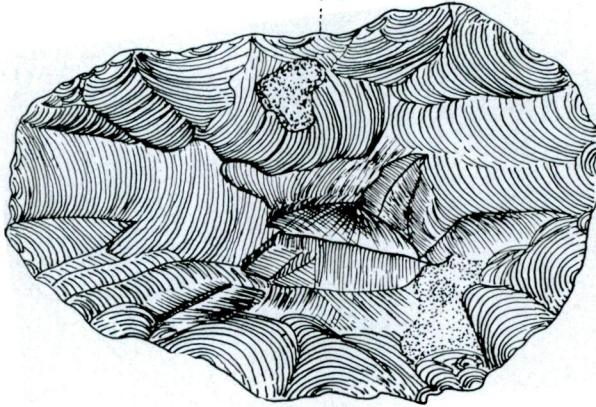
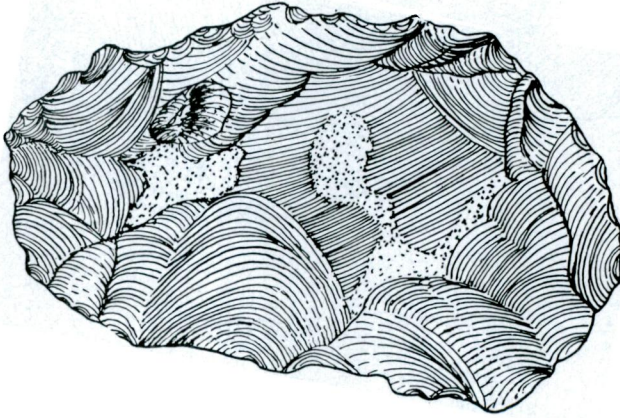
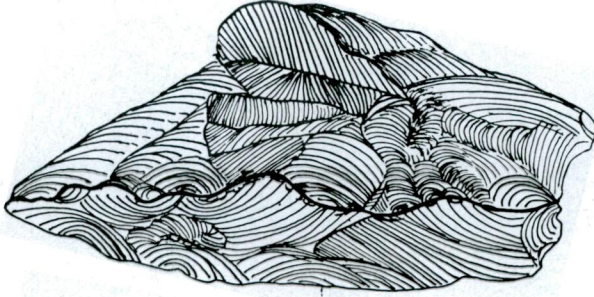

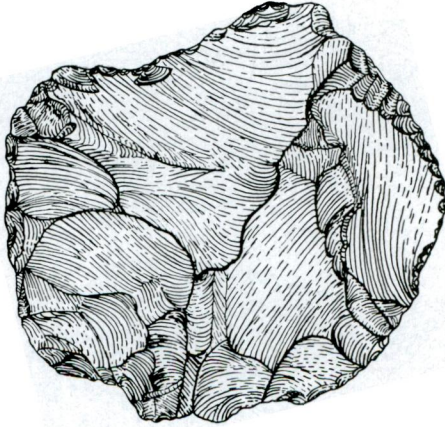
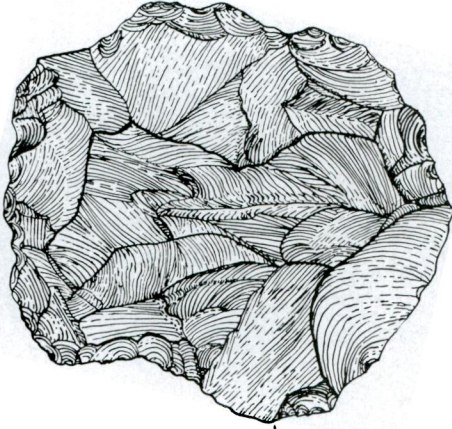

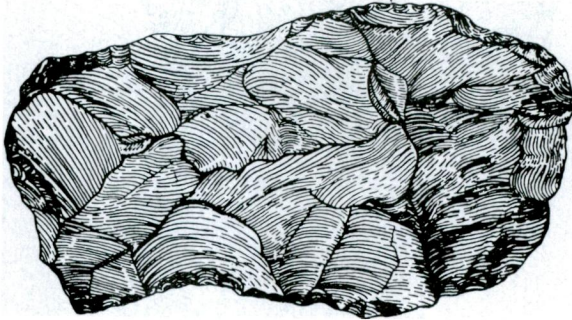
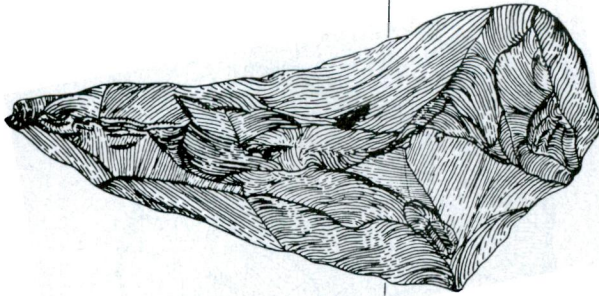
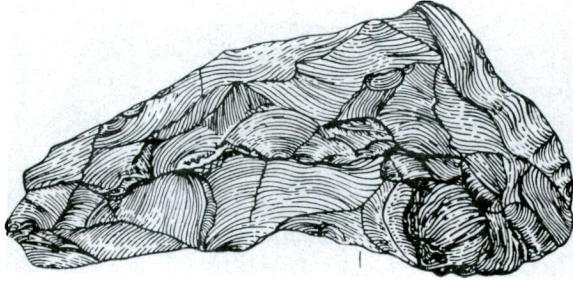

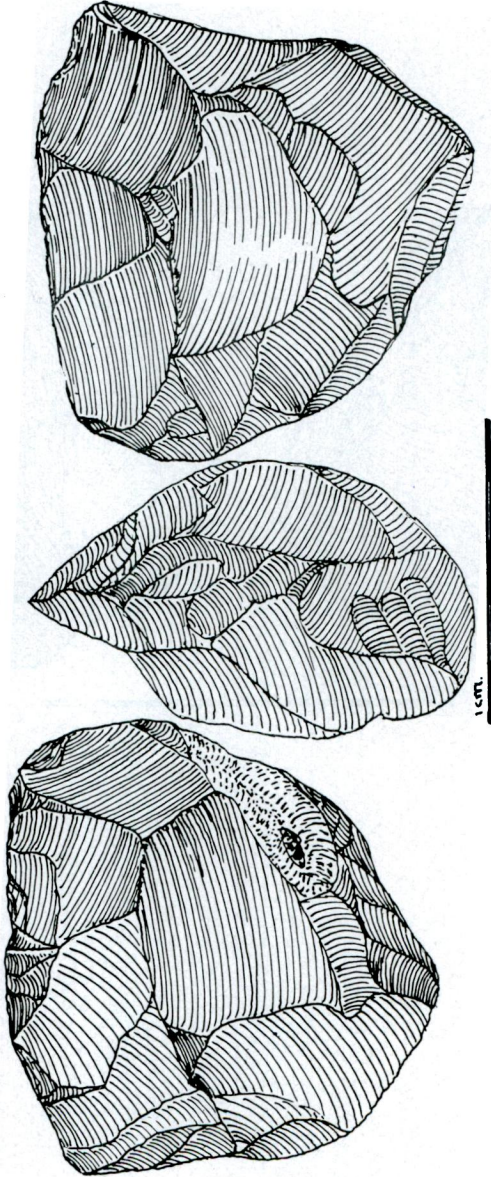

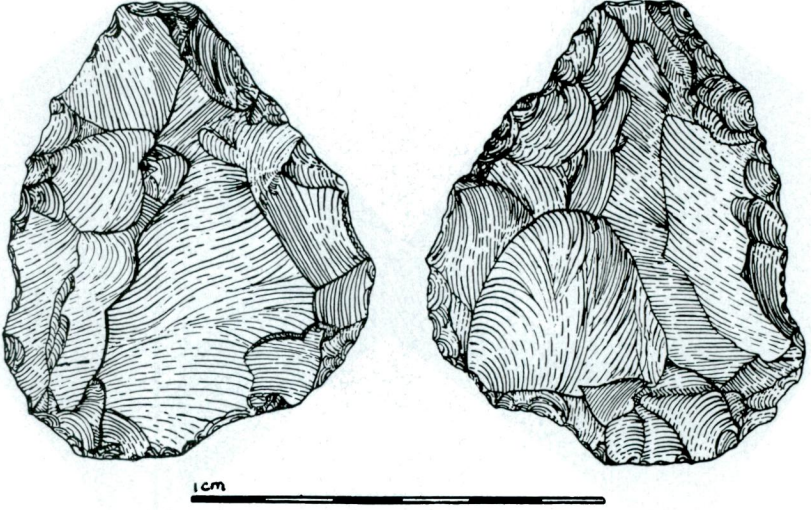

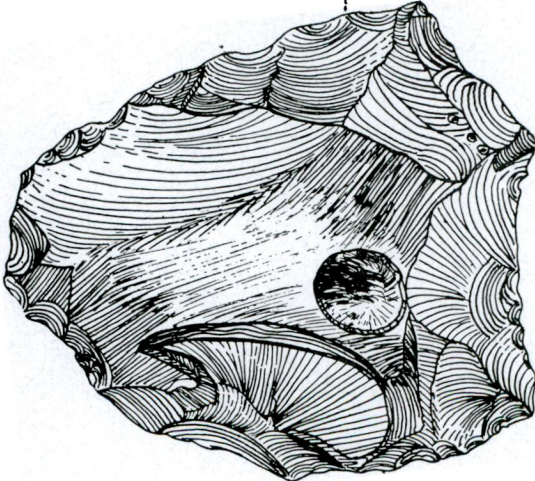
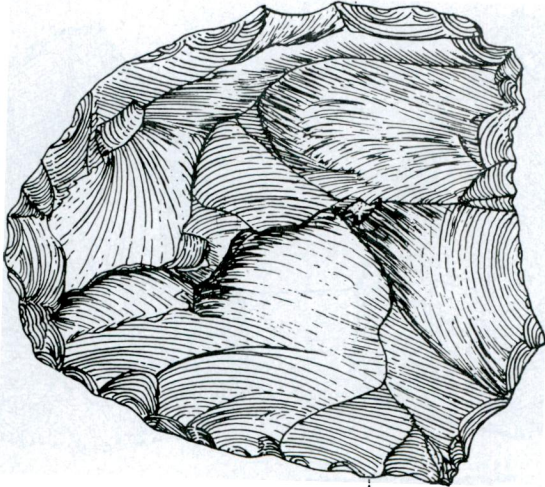
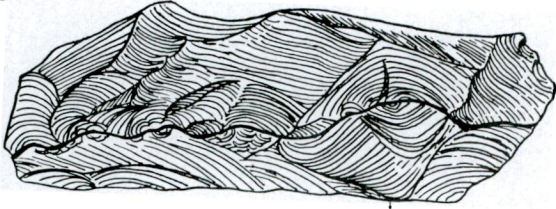

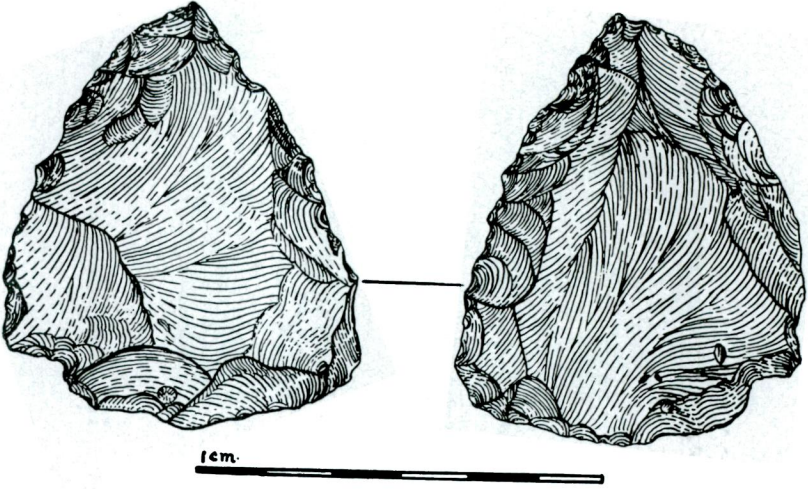

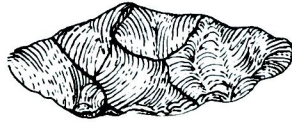
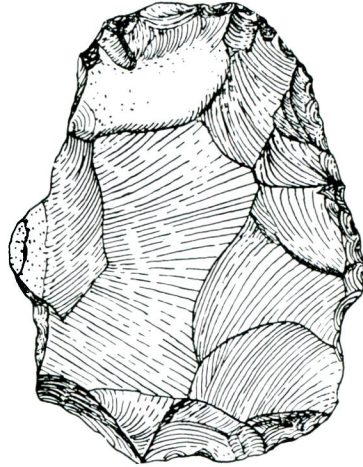
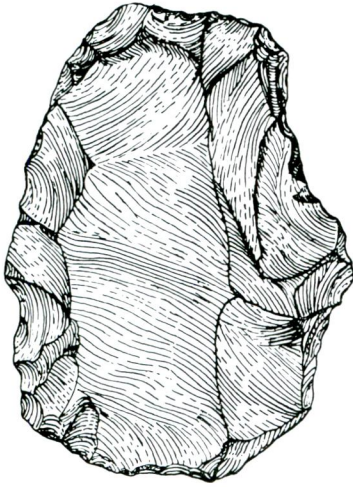

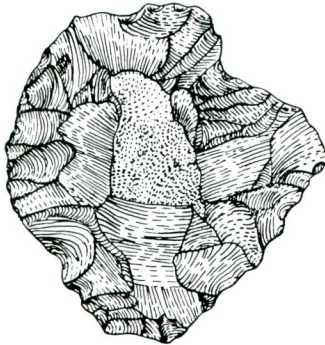

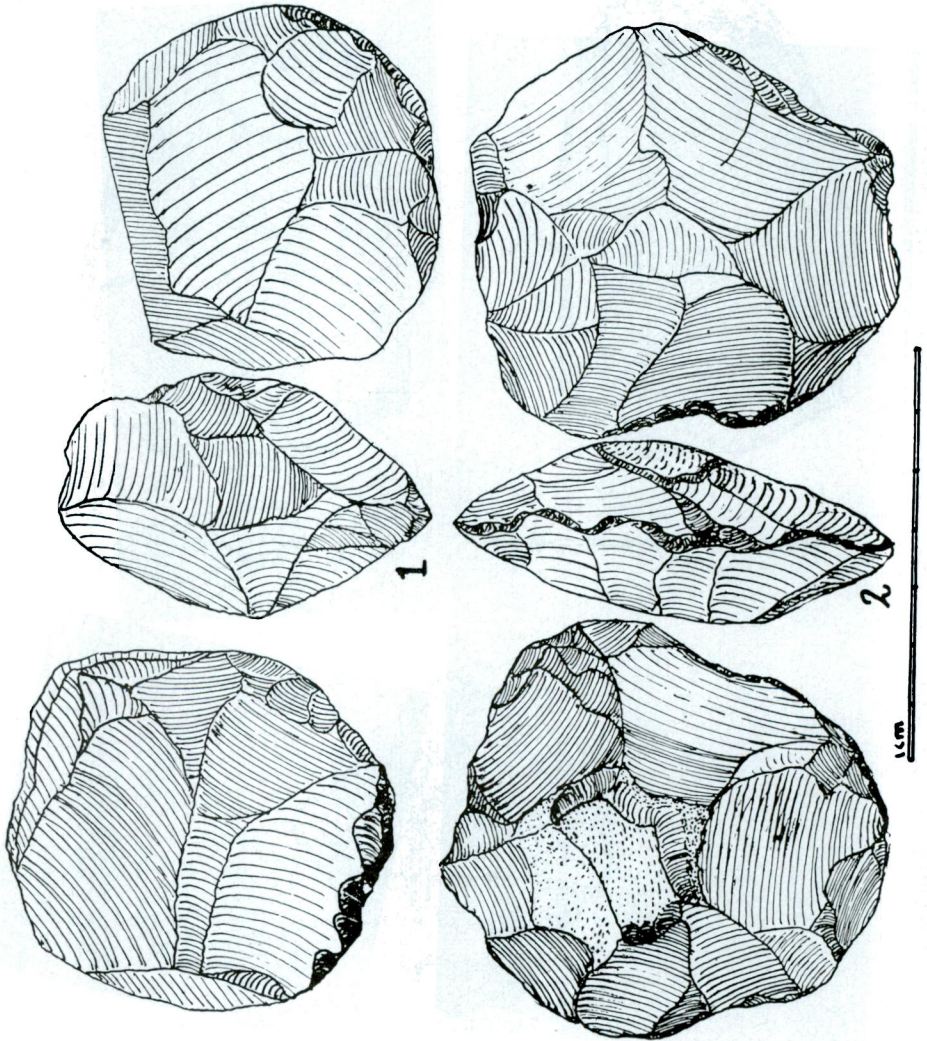

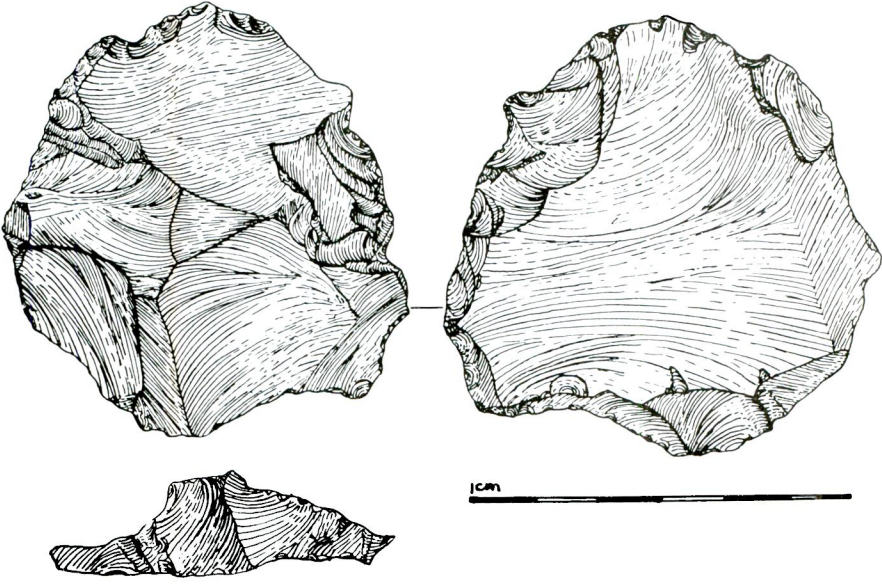

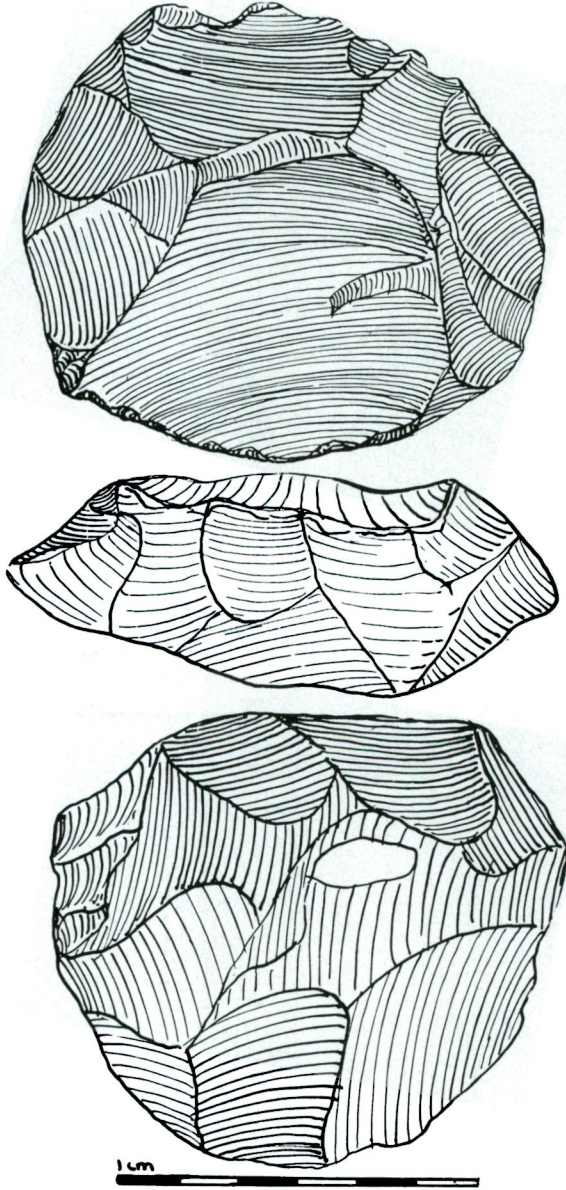
I

2

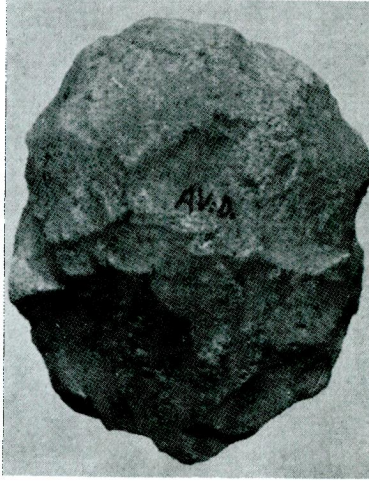

Res. 1

Res. 2

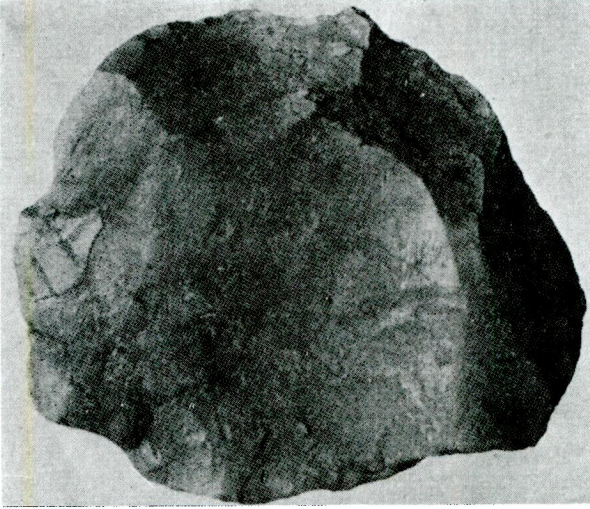
Res. 1

Res. 2

Res. 1

Res. 2

ANZAVUR'DA DEFİNECİLERİN MEYDANA ÇIKARDIĞI URARTU ESERLERİ

Dr. YUSUF BOYSAL

1959 yılı Toprakkale'de kazılara başlayan, Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Emin Bilgiç, Dr. Bâki Öğün, Dr. Yusuf Boysal'dan müteşekkil heyet bölgedeki Urartu merkezlerinin tanınmasına büyük alâka göstermiş ve çalışmaları sırasında zaman zaman geziler tertip ederek bu işi bir program dahilinde yürütmüştür¹. Bu gezilerden bir tanesi 1960 yılı çalışma mevsimi sonunda, kazı başkanı Prof. Dr. Afif Erzen, Van Maarif Müdürü, Müze Memuru ve bu satırların yazarının iştirakiyle kuzeye doğru yapılmış ve bu arada Ağrı Vilâyeti de ziyaret edilmiştir. Bu şehirde yapılan tetkik ve temaslar esnasında, Patnos Kazası'nda definecilerin ele geçirdikleri bir aslan heykelciğinin mahalli makamlara intikal etmiş olduğu öğrenildi ve bunun üzerine eserin ele geçirilerek Van Müzesi'ne maledilmesi için Vilâyet nezdinde teşebbüse geçildi. Bu hususta gösterilen anlayış ve eserin tesliminde sağlanan kolaylıktan dolayı başta Ağrı Valisi sayın Lütfü Hancıoğlu olduğu halde mahalli makamlara burada teşekkür etmeyi bir vazife sayarız.

Ağrı dönüşünde, aslan heykelciğinin çıktığı Patnos kazası'nın hemen yakınındaki Anzavur² (plân 1) heyetimiz tarafından ziyaret

¹ Mevzuubahis heyet, İ. ö. 900-600 yılları arasında Doğu Anadolu'da kurulmuş olan ve hudutları güney doğuda Urmiye Gölü'ne, kuzeyde Gökçe Göl'e varan, batıda Erzincan'ı ve bir ara Malatya'yı içine alan Urartu Kırallığı'nın tarihini, filoloji ve arkeolojisini tetkik etmek üzere merkez bölgeyi teşkileden Van ve civarının araştırılmasını ele almış ve ilk iş olarak, Tuşpa'dan sonra merkez olan Rusahina (Toprakkale) da sondajlara başlamıştır. İki senedir devam eden çalışmaların ağırlık noktasını Haldi tapınağının temizlenmesi ile tepenin takriben güney kısmında yer alan duvar ve toprak bakıyenin meydana getirdiği tepeciğin kazılması teşkil etmektedir. 1959 yılı çalışma raporu heyet tarafından hazırlanmış olup Türk Arkeoloji Dergisi'nin XII-I sayısında çıkmak üzere matbaaya verilmiştir.

² Ağrı Vilâyeti'ne bağlı Patnos Kazası'nın hemen yakınında bulunan ve bugün "Anzavur" veya "Aznavur" diye anılan eski Urartu şehrinin asıl adı henüz bilinmemektedir. Buraya ait bütün malumatımız, Burney'in 3-4 sene önce Van ve civarındaki belli başlı Urartu şehirlerini tetkik etmesinden sonra verilen bilgi ve

edilmiş ve şehrin sitadeline çıkıldığı zaman karşılaşılan manzara şu olmuştur:

TAPINAK

Zirve kısmı defineciler tarafından kazılmış ve buraya isabet eden büyükçe bir oda içinde takriben dört metre kadar inilmiştir³. Bu oda, alt kısmı iki sıra halinde taş, üst kısmı kerpiç olan ve kalınlıkları takriben dört metreye varan muntazam duvarları ihtiva etmektedir. 5×5 m olan bu oda ön kısmında 3,20 m uzunluğunda bir koridoru ve kapı sövelerini ihtiva eder (plân 2). Bu yapı bütün özellikleriyle Toprakkaledeki Haldi tapınağına yakın bir benzerlik gösterir. Bu iki yapı arasındaki benzerliklerin ne gibi hususlar olduğunu görmeden önce Haldi tapınağında yapılan son araştırmalarda tesbit edilen hususlara kısaca temas etmek icabetmektedir. Çalışmalarımız esnasında Haldi tapınağına ait temelin dört köşesinde takriben 20×20 cm ölçüsünde ana kayaya oyulmuş 3-4 cm derinlikte birer çukur tesbit edilmiş ve bunlardan iki tanesinin içinde birer tunç levha bu-

plândan ibarettir (Burney-Lawson, *Measured Plans of Urartian Fortresses*, *Anatolian Studies* X, 1960, s. 192-194). Buradan, şehrin kurulmuş olduğu tepenin yüksekliğinin 900 ft. (274 m) olduğunu öğreniyoruz. Mevcut temel izlerine göre şehirdeki iskânın güney yamaçta sık olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu kısımda sur duvarları ve kulelerin temelleri bariz bir şekilde gözükmemektedir (plân 1). Kuleler takriben 8 X 8 m ölçüsünde ve iki kule arasındaki mesafe de 18 m dir. Sur duvarının güney önünde ve tam etekte plânda görüldüğü gibi büyük bir çukur vardır. Bu çukur güney tarafda toprak yığılmak suretiyle kısmen yükseltilmiştir. Burney ve Lawson'un da işaret ettikleri gibi burasının sun'i bir göl olduğu ve şehrin su ihtiyacını karşıladığı anlaşılmaktadır.

Burney ve Lawson Aznavur'un mustahkem bir şehir olduğuna ve bununla ilgili tesislerin bulunduğuna işaret etmektedirler.

³ Anzavur'un defineciler tarafından kazılması şu şekilde olmuştur: Patnos Kazası'ndan Hakkı Yüksel Anzavur tepesinde define aramak için 1959 yılının ilk aylarında resmî makamlara müracaat etmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü define aranacak yerin bir mütehasıs tarafından görülmesini ve fotoğrafının çekilmesini istemiştir. Bunun üzerine bir tarih öğretmeni Anzavur tepesini görmüş ve define aranmasında mahzur olmadığına dair bir rapor vermiştir. Raporun muhteviyatını özel surette öğrenen defineciler hemen faaliyete geçmişler ve kazmaya başlamışlar. Rapor ve fotoğraflar Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde tetkik edilip define aranmasına müsaade edilmemesine ve bu mealde bir yazının Ağrı Vilâyetine intikaline kadar aradan geçen bir ay içinde defineciler yukarda izahını yaptığımız şekilde kazı işini yürütmüşler.

lunmuştur. Bu plâkaların temel levhaları oldukları ve binanın köşelerini gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu levha yataklarının birbirine olan mesafeleri ölçüldüğü zaman tapınağın $13,30 \times 13,50$ m ölçüsünde bir kare plâna sahip olduğu meydana çıkmaktadır. Rassam'ın çalışmalarını değerlendirerek Barnett'in vermiş olduğu malumatı gözden geçirdiğimiz zaman tapınağın kare şeklinde oluşunun zikredildiğini, fakat ölçüsünün $21 \text{ m} \times 13,50 \text{ m}$ olarak verildiğini görürüz⁴. Herhalde 21 rakamı oda ve ön kısımda bulunan koridor'un müşterek ölçüsünü ifade etmek için sehven verilmiştir. Haldi tapınağındaki çalışmalarımız henüz bitmemiş olduğundan ön kısımdaki durumu vazih olarak bilmiyoruz.

Böylece Rassam'ın plâni üzerinde tekrar durduktan sonra Haldi tapınağı ile Anzavur'daki yapı arasında her bakımdan büyük bir benzerliğin mevcut olduğu görülür. Ayrıca heriki yapıda giriş yerinin güneyde oluşları üzerinde de durmak icabeder. Bütün bu benzerlikleri göz önünde tutarak Anzavur'daki yapının da bir tapınak olabileceğini söylemek mümkündür. İki senedir Erzincan yakınındaki Altıntepe'de yapılan kazılarda kare şeklinde bir odası bulunan, benzer bir plâna sahip olan ve hafirleri tarafından mabet olarak kabul edilen bir yapının açığa çıkarılmış olduğuna burada işaret etmek isteriz⁵. Böylece Urartu bölgesinde son senelerde başlayan araştırmalarla bu kavme ait tapınakların kare plânlı bir odası ile koridor şeklinde bir giriş yerinin bulunduğu ve cephelerinin güneye doğru olduğu anlaşılmıştır. En enteresan taraf, sella'yı teşkil eden odanın ve bütün yapının kare şeklinde olmasıdır. Cephedeki ana duvarın kalınlığından istifade edilmek suretiyle kapı yanlarındaki dişli söveler ve koridor meydana getirilmiştir.

Toprakkale Haldi tapınağında yapılan araştırmalarda temel ve bir kısım duvarlardan başka çok az mimari buluntu ele geçtiğinden ve Anzavur'daki tapınağın da ön kısmı tamamen açılmamış olduğundan bir Urartu tapınağının cephe görünüşü hakkında daha fazla fikir edinmek ancak Dur-Sargon'da ele geçen ve Musasır tapınağının yağma edilmesini tasvir eden kabartmanın yardımıyla mümkün olmak-

⁴ Iraq, XVI s. 3 ve şek. 1.

⁵ Altıntede'de yapılan kazılar ve ele geçen buluntular hakkında beni tenvir eden kazı başkanı Prof. Dr. Tahsin Özgüç ile Prof. Dr. Nimet Özgüç ve Arkeolog Mahmut Akok'a burada teşekkür etmek isterim.

tadır⁶. Bu kabartmada tasvir edilenlerle Anzavur tapınağının tarifimizden verilen natamam plânında (plân. 2) görülenler birbirini tamamlayarak Urartu tapınaklarında cephe fikrinin hâkim olduğunu ortaya koyarlar. Tapınağın dış görünüşüne verilen bu önemi ayrıca tapınağın esas oda kısmının küçük oluşu da teyit etmektedir. Toprakkale Haldi tapınağının ön kısmında bulunmuş olan sunağı da burada hatırlayacak olursak, Urartular da ibadet ve kurban takdiminin tapınağın içinde değil Grek'lerde olduğu gibi dışında yapıldığını söylemek mümkündür. Yine Yunan tapınaklarında olduğu gibi sella'da tanrının heykeli ve ayrıca bazı önemli adak eşyalarının yer almış olması muhtemeldir. Burada bulunan ve biraz sonra üzerinde duracağımız aslan heykelciğinin bu bakımdan bir mâna taşıması mümkündür.

Son senelerde Urartu sahasında yapılan araştırmalarla bu kavmin gerek sanat gerek kültür bakımından kendisine has özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece Urartu medeniyeti, çeşitli Asur tesirlerine rağmen mustakil ve ayrı bir mevzu halinde mütalâa edilmek hüviyetini kazanmıştır.

Son araştırmalarla mimariyle ilgili bazı meseleler ortaya çıkmıştır. Dur-Sargon relyefinde binanın cephesinde sütun şeklinde görülen ve kalkanların asılı olduğu bu bölmeler hakikaten yuvarlak sütunlar mı, yoksa dört köşe direkler mi ve bunlardan kenarda duranlar plâster mi idiler, nihayet bunlar tapınağın önünde ne şekilde duruyorlardı? Bunları kat'î şekilde cevaplandırmak bugün için mümkün değildir. Altıntepe'de yapılan kazılar ve Anzavur'da yapılacak çalışmalarla bu gibi soruların aydınlatılmasının mümkün olacağı kanısındayız. Bugünkü bilgimize ve mevcut buluntulara göre bu hususlarda ancak şu ihtimallerden bahsetmek mümkündür. Alt not 16 da işaret edildiği gibi Torakkal'de Haldi tapınağında yeni bulunan kalkanın yardımıyla Dur-Sargon kabartmasında tasvir edilen Musasır tapınağının cephe direklerinde asılı olarak görülen dairevi süslerin kalkan oldukları bir kere daha anlaşılmış bulunmaktadır. Bu kalkanların yuvarlak direklerde asılı olarak uzun müddet kalmaları biraz güçtür. Umumiyetle yükseklerde kurulmuş olan Urartu şehirleri fazla rüzgârlıdır. Bu bakımdan kalkanların asılı durabilme-

⁶ Botta-Flandin, Nineve II, lev. 141.

leri için düz bir yere tesbit edilmeleri ve böylece direklerin dört köşeli olmaları daha muhtemeldir.

Tapınağın önünde görülen bu direklerin, templum in antis tarzında olduğu gibi yer almadıkları anlaşılmaktadır. Toprakkale tapınağının plânına baktığımızda yan duvarların cephe istikametinde önemli bir çıkıntı yaptıklarına dair izler göremiyoruz; binaenaleyh sella duvarları sütunları içine alacak şekilde ante'ler arzmemektedir. Bu duruma göre sütunların tapınağın önünde, prostylos tarzında olduğu gibi yer almaları icabeder. O zaman da bu sütunlu olan ön kısmın sella duvarlarıyla ne şekilde birleştiği meselesi ortaya çıkar. Direklerin üzerini esas kısma ilâve edilmiş olan bir sundurma mı, veya esas çatı mı bütün binayı örtüyordu, bu hususlar da pek vazıh değildir. Dur-Sargon kabartmasına göre son şekil muhtemel gözükmektedir. Bu kabartmada çatının semerdam şeklinde oluşu vazıhtır ve bu husus üzerinde Naumann daha önce durmuştur⁷. Ekrem Akurgal da Haldi tapınağına ait bilinen bazı hususları tekrar etmiştir. Ancak, uzunca bir dikdörtgen plâna sahip ve taş kısımdan sonra duvarların tuğladan olduğu şeklinde, Yazar'ın yapmak istediği ilâveyi buluntular teyit etmemektedir⁸.

Aznavur yapısının iç kısmında bulunduğu daha önce temas ettiğimiz, temel seviyesinde veya biraz yukarda yer almış olan muntazam gri blok taşların bulunması ve bunlardan plânda işaret edildiği gibi bazılarının Urartu metinlerini ihtiva etmeleri, ayrıca koridor'un karşısına gelen kuzey duvarında kırmızı ve mavi boyalardan yapılmış süslerin⁹ bulunması bu yapının mabet olarak kabul edilmesinde ayrıca delil teşkil ederler¹⁰.

⁷ R. Naumann, *Architektur Kleinasien*, s. 154.

⁸ Ekrem Akurgal, *Urartu Medeniyeti*, *Anatolia IV* s. 69.

⁹ Definecilerin tahribatından bilhassa duvar resimleri zarar görmüştür. Oda içinde kuzey duvarın yüzüne dikkatle bakılınca aralarında daireler bulunan, kırmızı ve mavi renklerden meydana gelen süsleri görmek mümkündür. Muhakkak bu süsler ilk açığa çıktıkları zaman bütün hususiyetleriyle meydanda idiler. Güneşin ve bilhassa yağmurun tesiriyle bunlar hemen hemen tanınmıyacak hale gelmişlerdir. Ancak sevinilecek bir taraf, bu duvarın yüzü tamamen açılmamış ve süslerin bir kısmı halen toprakla örtülü bulunmaktadır. Arkeoloji ve Urartu sanatı için büyük önemi olan bu duvar resimlerinin açığa çıkarılması ve fotoğraflarının alınması için biran önce çalışmaya başlanması, hattâ bu tapınağın kaldırılarak büyük müze-lerimizden birisine nakledilmesi, bilhassa kitabelerin kurtarılması icabetmektedir.*

¹⁰ Anzavur'u bizden önce ziyaret etmiş olan Prof. Dr. Kemal Balkan tapınak-

TUNÇ ASLAN

Yukarda üzerinde durduğumuz tapınağın içinde tunçtan bir aslan heykelciği ele geçmiştir. Eserin ne şekilde, nasıl bulunduğu vazih olarak bilinmemektedir. Eseri bulanlar esas defineciler değil, bu civarda hayvan otlatan çocuklardır. Bu bakımdan, eserin izah ve manalandırılmasında mabet içindeki buluntu yerinden istifade edemeyeceğiz. Ayrıca heykelciğe yapışık bir de külçeden bahsedilmektedir. Hakikaten aslanın böyle bir madeni parçayla birlikte ele geçmesinin mümkün olabileceğini gösteren emare vardır. Ön pençelerde ve vücudun arka kısmında bulunan perçin çivilerinden sonuncusunun tesbit edildiği yerden yeni kopmuş olduğunu gösteren parlaklık mevcuttur.

Yüksekliği 7 cm, uzunluğu 9 cm ve oturur vaziyette olan bu tunç aslan heykelciği tipik bir Urartu eseridir (res. 1-3). Ağızın açıklığı, burnun önünde başlayan, yanlardan yukarı doğru yükselen ve hayvanın bıyığını ifade eden paralel kırışıklıklar bu küçük eserde aslana has azametinin görünmesine yardım ederler. Ayrıca burnun üzerinde v şeklindeki kırışıklıklar, kulaklara doğru giden paralel ikişer çizgi ve bunların da ortasında bulunan birer daire aslanın çehre kısmına ait diğer süsleri teşkil ederler. Kulaklar koni şeklinde hafif kabarıklıklar halinde belirtilmişlerdir. Ayrıca başın yan taraflarında katlanmış hissini veren genişçe dairevi bir kısım daha görülür ki bunun da kulağın uç kısmını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Sakçegözü¹¹ ve Zincirli¹² aslanlarının bazılarında kulak hem koni şeklinde kabarıklıkla, hem de bunun biraz altında, Anzavur aslanında olduğu gibi kendi üzerine katlanan kısım ile ifade edilmiştir. Anzavur aslanının boynundan aşağıya doğru kabarıklık, band şeklinde bir süsün inmekte olduğu görülür. Bunlardan başka, hayvanın gövdesinde birbirine paralel çizgiler ve bunların meydana getirdiği aralıkları boyun tarafında kapatan kavisler, Urartu sanatında aslan ve boğa gibi hayvanların tasvirinde âdet haline gelen ön bacak üzerindeki stilize lâle motifi gibi süsler vardır. Hayvanın kuyruğu sırtın arka kısmında

taki kitabelerin kopyelerini almış ve fotoğraflarını çekmiştir. Baş Tanrı Haldi'ye ait olması muhtemel olan bu mabedin durumu ancak filolojik bilginin neşredilmesinden sonra kesin olarak anlaşılmış olacaktır.

¹¹ Ekrem Akurgal, *Spaethetihische Bildkunst*, lev. XXVII-b.

¹² Felix von Luschan, *Ausgrabungen in Sendschirli*, III, 1902, lev. LVII.

genişçe bir daire çizdikten sonra uç kısmı zikzak çizgilerle basit bir şekilde süslenmiş olarak son bulur. Aznavur aslanına ait burada kısaca üzerinde durduğumuz süs ve uzuvlar ile bunların yapılarındaki hususiyetlerden, Urartu sanatının özelliklerini belirtmeye yarayanlar üzerinde aşağıda durmak istiyoruz.

Aznavur aslanının en karakteristik tarafı gözlerinin köşeli, âdeta üçgen şeklinde bir görünüşe sahip olmasıdır. Kaş ve kapak müştereken göz yuvarlağının etrafını, iki köşesi yukarda diğeri göz pınarının bulunduğu yerde olmak üzere bir üçgen meydana getirirler. Gözün bu şekilde köşeli oluşunu Toprakkale'de daha önceki kazılarda ele geçmiş olan tunç aslanlarda da görüyoruz¹³. Karmir-Blur'da ele geçen ve II. Sardur'un adını taşıyan madeni eserdeki aslanın gözü de yukarda bahsettiğimiz şekilde yapılmıştır¹⁴. Heykel şeklindeki figürlerde tesbit ettiğimiz gözün yapılarındaki köşeliliği relief halindeki aslan figürlerinde de görmek mümkündür. Ancak bunlarda iki köşe bariz bir şekilde bellidir. Erivan civarındaki Karmir-Blur kazılarında ele geçen II. Sardur'a ait kalkan üzerindeki aslan tasvirlerinde, Berlin'deki kalkan¹⁵ ve Türk heyetinin Toprakkale'de meydana çıkardığı kalkan¹⁶ üzerinde tasvir edilen aslanların gözleri yukarda bahsettiğimiz şekildedir. Yalnız, burada, mevzu bahis Karmir-Blur kalkanındaki aslanlara ait verilen fotoğraflarda¹⁷ üzerinde durduğumuz özelliği tesbit etmenin biraz güç olduğuna, elle yapılmış olan resimlerden faydalandığımızı işaret etmek isteriz¹⁸.

¹³ Iraq XII, lev. XVIII no. 3, lev. XIX.

¹⁴ Piotrowskij, Vosctocnay Literatur (Urartu), şek. 41.

¹⁵ E. Kunze, Kretische Bronzereliefs, lev. 51 a.

¹⁶ Alt not 1 de bildirdiğimiz Toprakkale'de yeniden başlayan kazılarda Haldi tapınağının güney doğu köşesine yakın bir yerde bir kalkan ele geçti. Ankara Arkeoloji Müzesi'nde teşhir edilmiş bulunan bu kalkanın kenarını çeviren bir satır halindeki çivi yazısı Prof. Dr. Emin Bilgiç tarafından okunarak eserin Erimenas'ın oğlu III. Rusas'a ait olduğu anlaşıldı. Bossert'e göre III. Rusas Urartuların son kralıdır ve İ. ö. 605-585 yılları arasında saltanat sürmüştür. (Altanatolien, s. 89). König'e göre ise III. Rusas sondan bir önceki kral olup İ. ö. 654-640 arasında Uratu tahtında bulunmuştur (Handbuch der Chaldischen Inschriften, s. 1).

¹⁷ Piotrowskij, Karmir-Blur, III, lev. X; aynı müellif, Vosctocnay Literatur (Urartu) lev. XXXIX.

¹⁸ Elle yapılmış resimler arasında cüz'i farkların bulunduğu üzerinde ayrıca durmak icabetmektedir. Karmir-Blur III şek. 19 da ikinci Sardur'un kalkanına ait verilen resimden başka yine aynı kitabın XV. levhasında, mevcut bazı parçaların

Urartu aslanlarında gözün bu şekli almasında biraz mubalağanın rolü vardır. Fakat buna rağmen anatomiyle ilgili hususlara dikkat edilmiştir. Boğa gibi gözleri biraz yan tarafta ve göz yuvarlağının açıkça gözüktüğü hayvanlara ait figürlerde esasa daha çok sadık kalınmıştır. Bu da Uaratu'ların tasvir ettikleri hayvanların anatomik farklarını görme ve bunu ifade edebilme kabiliyetine haiz olduklarını göstermektedir. Aslanlarda ve boğa başlarında gözlerin yapılışında tesbit ettiğimiz bu ayrılığı aynı hayvanlara ait kabartmalar arasında da görmek mümkündür. Meselâ toprakale'de ele geçen kalkanlar üzerinde tasvir edilen aslanların gözleri takriben yarım daire şeklinde iken, boğalarınki daire şeklinde yapılmaktadır. Çağdaş Grek sanatında hayvanların gözlerinin tersiminde böyle bir farkın gözetilmediğini, umumiyetle bu uzvun daire şeklinde yapıldığını söylemek mümkündür.

Urartu aslan heykelciklerinin göz yapılarındaki tesbit ettiğimiz bu özelliğin Geç Hitit ve Asur eserlerinde görülmediğine işaret etmek isteriz.

Anzavur aslanında alından sonra başın hafif bir yükseklikle başlamasından dolayı bu kısımda bir profil gözükmektedir. Bunun ortasından arka tarafa doğru giden yüksek ve hat şeklinde gözüken bir kısım daha vardır ve böylece hayvanın başında (A) ye benzeyen bir şekil meydana gelmiştir. Bu süs Urartu tunç aslanlarının hepsinde görülen bir kaide mahiyetindedir. Urartu döküm sanatında stilize haline gelmiş olan bu süsün, deri ve yelelerin meydana getirdiği şekillerle alâkası olması icabeder. Şematize olmuş diğer bir motif de kulakların altında başlayan, aşaya doğru inen ve hayvanın boynunda bağ şeklinde gözüken süsüdür. Bunun aslını Asur ve bilhassa Geç Hitit eserlerinde boyunda görülen ve yelelerin kabarmasından meydana

tamamlanması şeklinde, devri ve zamanı zikredilmeden bir aslan resmi daha verilmiştir. Aralarında cüz'î farkların bulunduğu bu iki aslan resminden faydalanarak Ekrem Akurgal'ın üçüncü bir aslan resmi yaparak, II. Sardur'un kalkanındaki aslan olarak Karmir-Blur III s. 30 şek. 20'ye atfen vermesiyle, aralarında bazı farkların bulunduğu çeşitli resimler ortaya çıkmış oldu. Bu aslan resminde yazar, 8. yüzyıla malettiği ve müteakip yüzyılda da devamını kabul ettiği "Ringel Sital"ın (Anatolia IV s. 79-80) tesiri altında kalarak, hayvanın kulak ve alt çene gibi bazı uzuvlarını tersim etmiştir. Piotrowskij'in yeni neşrettiği "Vosctocnay Literatur (Uratru)" adlı kitabının lev. XXXIX daki aynı aslanın fotoğrafına bakıldığında, aradaki farkların bariz bir şekilde görüldüğüne işaret etmek isteriz.

gelen süs şekline bağlamak mümkündür. Kalkanlar üzerindeki aslan relieflerinde de görülen bu süsün Urartu maden işçiliğinde manâsını biraz kaybetmiş olduğuna ve hayvanın boynunda bir bağ şeklinde gözüktüğüne işaret etmek isteriz.

Ekrem Akurgal'ın güzel bir şekilde tesbit ettiği gibi Asur aslanına nazaran Urartu aslanının başı kübik bir şekil arzeder¹⁹. Bu fark daha ziyade Asur aslanının burnunun uzunca olmasından ve Urartu aslanının da burnunun başlangıç yerinde hafif bir basıklığın bulunmasından ileri gelmektedir. Zwiye eserleri arasında bulunan bazı aslanlar gerek burun üzerindeki basıklık ve gözün köşeliliği, gerekse burun üzerindeki kırışıklıklar ve başın umumi görünüşü bakımından Urartu aslanına yakınlık gösterirler²⁰. Muhtelif menşeli sanat eserlerinin ele geçtiği Zwiye²¹ eserindeki aslanın hareketli hali ise Urartu aslanının sakın halinden farklıdır²².

Burada, Etrurya'da Prseneste'deki Barberini mezarında ele geçen kazanın kenarında yer alan aslan başları üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Doğu'lu özellik taşıdığı umumiyetle kabul edilen bu kabın ve kaidesinin üzerinde son defa Maxwell-Hyslop ve Ekrem Akurgal durarak bu özelliklerin Şark'da hangi sanat çevresine ait olabileceklerini araştırmışlardır. "The Urartian Bronzes in The Etruscan Tombs" adlı makalesini Iraq'ın 1956 yılı sayısında neşreden Maxwell-Hyslop mevzu bahis eserin kaidesi üzerindeki tasvirleri ve grifon başlarını esaslı bir şekilde tetkik ederek bunlarda görülen Geç Hitit'li ve Urartu'lu özellikler üzerinde geniş bir şekilde durmakta ve bu eserin yapıldığı yeri İ. ö. 742 tarihinden önce Urartu'ların kontrolü altında olan Kuzey Suriye şehirlerinde aramaktadır²³. Ekrem Akurgal da bilhassa bu eserdeki Geç Hitit'li özelliklere işaret etmekte ve Asur istilâsı karşısında bir kısım Hitit'li atölyelerin Urartular'ın

¹⁹ Anatolia IV s. 79.

²⁰ A. Godard, Le Tresor de Zwiye, şek. 81.

²¹ Zwiye buluntuları arasında, alın kısmın yapılışı bakımından Urartu aslanlarına benzeyen esere Barnett işaret etmiş bulunmaktadır (Iraq XVIII, s. 112); Zwiye'de çeşitli kültürlerin karışmış olduğuna Kantor da temas etmiştir (Journal of Near Eastern Studies XIX-I 1960 s. 3 ve 10).

²² E. Akurgal Urartu aslanının Asur aslanıyla mukayese ederek sakın oluşuna işaret eder (Anatolia IV s. 79).

²³ Iraq XVIII (1956) s. 165.

güney şehirlerine yerleşmiş olduklarını ileri sürmekte ve böylece Maxwell Hyslop teyit olunmaktadır²⁴. Bu yerinde görüş ve izahlar, mevcut eserler ve bilgimize göre varılabilecek son neticelerdir. Ancak biz Anzavur aslanı üzerindeki çalışmamız dolayısıyla, Barberini aslanlarının, kulak ve göz gibi uzuvların yapılışı ve burun üzerindeki süsün işlenişi bakımından, Urartu eserlerinden biraz farklı olduklarını, ilâve etmek isteriz.

Tapınağın ve tunç aslanın ait oldukları zamanın tayinine gelince maalesef bu hususda, mevcut duruma göre kat'î konuşmak mümkün değildir. Alt not 10 da da belirttiğimiz gibi tapınağın ait olduğu zaman ve hangi kiral tarafından yaptırılmış olduğu, ancak mevcut kitabelerin okunması, daha doğrusu neşredilmesiyle öğrenilmiş olacaktır. Ancak burada, bu hususla ilgili bazı tahminlerde bulunmak istiyoruz. Anzavur tapınağı Toprakkale Haldi mabedine nazaran küçük olduğu halde duvar tekniğinin ve kitabelerin yazılmasındaki işçiliğin yüksek evsafda oluşuna dikkati çekmek istiyoruz. Muntazam blokların gayet düz olan cephelerine büyük bir itina ve meharetle yazılmış çivi yazılar insanda hayranlık duygusu yaratmaktadır. Toprakkale'deki gerek mabedin temelleri gerekse sitadel olarak kabul etmek istediğimiz yerde meydana çıkardığımız kalın ve yüksek duvarlar monumental olabilecek eserlere işaret etmektedirler. Fakat işçilik ve sanatın yüksek olduğunu gösteren izlere pek raslanılmamaktadır. Bu bakımdan Anzavur tapınağının erken bir tarihten olması icabetiği kanaatindeyiz.

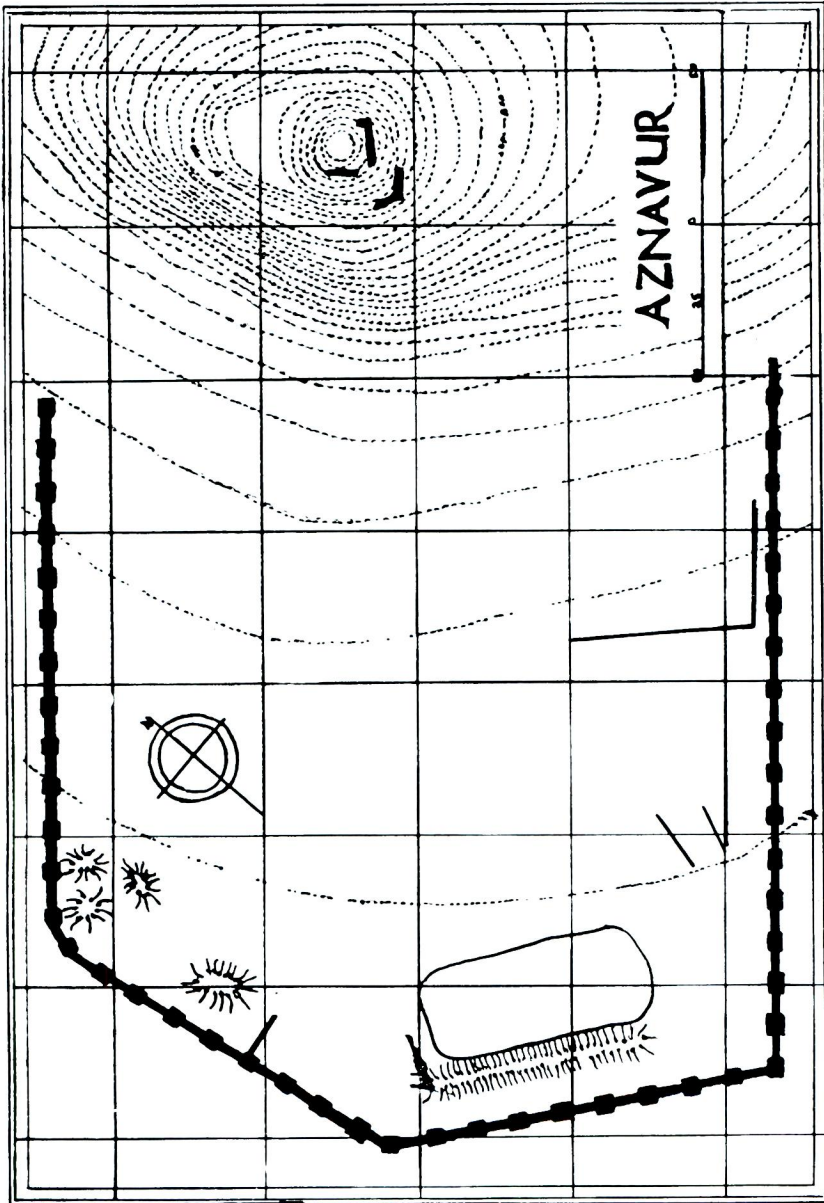
Aslan heykelciğinin tarihlenmesinde, eserin tapınakla hemzaman olması icabetiği şeklinde bir mecburiyeti ileri süremeyiz. Zira yukarıda, bu eserin tapınağın bina kısmıyla ilgili olarak sabit bir yere mi yoksa madeni bir kab gibi tapınağa sonradan konması da mümkün olan bir esere mi tesbit edilmişti, bunları kat'î olarak cevaplandıramamıştık. Bu bakımdan aslanın mustakil olarak tarihlenmesi icabetmektedir. Eserin mükemmel bir işçilikte oluşunu ve bilhassa, yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi, II. Sardur zamanına ait Karmir-Blur eserindeki aslan başına benzerliğini göz önünde tutarak, Anzavur aslanına I. ö. 8. yüzyılı teklif etmek istiyoruz.

²⁴ Anatolia IV s. 111.

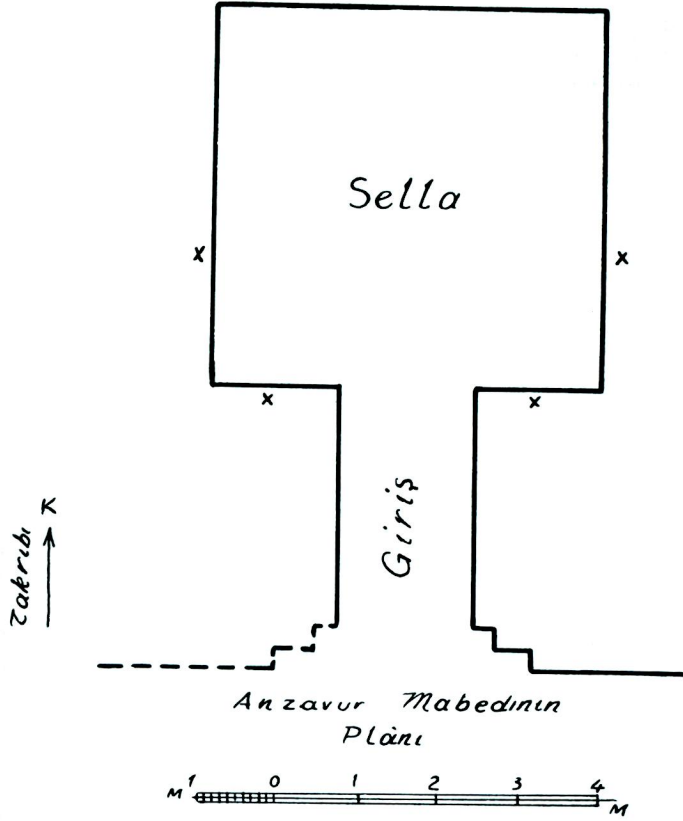
Tapınağın ne zaman yıkılmış olduğunu da tahmin etmek şimdilik güçtür. Asur kralı Sargon İ. ö. 714 de Urartu ülkesine yapmış olduğu seferinde Van Gölü'nü kuzeyden, sahili takiben dolaşmıştır²⁶. Gölden takriben 60 km kadar uzaklıkta olan Anzavur'a Sargon kuvvetlerinin uğrayarak şehri tahrip etmiş olmaları pek muhtemel gözükmemektedir. Şayet bu zamanda şehir tahrip edilmiş dahi olsa, bu gelip geçici istilâdan sonra iskânın devam ettiğini kabul etmek icabeder. Zira geniş bir ovaya hakim olan şehrin o zamandan itibaren terk edilmiş olduğunu düşünmek biraz güçtür. Urartu bölgesi ikinci büyük ve uzun süren tehlikeye Kimmerler'in akınları karşısında maruz kalmıştır. Kuzey'den gelen bu istilâda Anzavur gibi stratejik bir şehrin ele geçirilmiş olması muhtemeldir. Ancak uzun devam eden bu kimmer istilâsı ve bunu takip eden İskitler zamanından hangi sene içinde Anzavur şehri ve tapınağının tahrip edilmiş olduğunu söylemek biraz güçtür. Belki de şehir Pers istilâsına (takriben İ. ö. 600) kadar mevcudiyetini devam ettirebilmiştir. Bütün bu hususların aydınlabilmesi için hiç olmazsa tapınakta bir araştırma yapmak icabetmektedir²⁷. Bu bakımdan, Prof. Dr. Kemal Balkan'ın Anzavur'da kazı için Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne yaptığı müracaatın çok yerinde bir teşebbüs olduğuna işaret etmek isteriz.

²⁵ Thureau-Dangin, Huitième Campagne de Sargon, bk. arka kısımdaki harita.

²⁶ Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne vermiş olduğumuz 1960 yılı Toprakkale çalışmalarına dair kısa raporda bu husus üzerinde bilhassa durmuştuk.

Y. Boysal

Plân 2

Res. 3

Res. 2

Res. 1

TAKİYÜDDİN'İN SİDRET ÜL-MÜNTEHÂ'SINDA ALETLER BAHSİ

Dr. SEVİM TEKELİ

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İlim Tarihi Doçenti

Aşağıdaki metin ve Türkçe tercüme, Takiyüddin'in değişik adlar alan eserinin aletlere tahsis ettiği üçüncü bölümüdür. Bu bölümde yazar, İstanbul Rasathanesinde inşa edilmiş olan aletlerin tasvirini verir.

Kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle beraber Takiyüddin'in takrirlerine dayanılarak kaleme alınmış olan ve rasathanede inşasına başlanan aletlerin tasvirini veren *Âlât-ı Rasadiye li Zic-i Şehinşahiye* adlı eserle bizzat Takiyüddin'in bu eseri arasında tam bir mutabakat vardır.

Her iki eserde tasviri verilen aletlerle, 16'ncı asır Avrupa'sının en mükemmel rasathanesi adını alan Tycho Brahe'nin rasathanesindeki aletler arasında bir paralelizm, âdeta birebir tekabül vardır.

Bu metin ikisi İstanbul'da birisi Vatikan'da bulunan üç yazmanın karşılaştırılması ile yapılmıştır.

İstanbul'daki yazmalardan biri Topkapı sarayı kütüphanesindedir.¹ Hazne 465 numarada kayıtlıdır. *Tahrir-i Rasad al-Cedid al-Osmani* adını taşır. Okunaklı temiz ve itina ile yazılmıştır. Sonunda müstensih bunu müellifin kendi kitabından istinsah ettiğini bildirir. Muhammed b. İbrahim tarafından 1133 H. senesinde kaleme alınmıştır.

Diğer yazma *Rasadat-ı Takiyüddin* adı altında, Nuruosmaniye kütüphanesinde 2930 numarada kayıtlıdır. Adivar *Sidret ül-Müntehâ* adı ile bu yazmayı *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinde zikreder, (S. 83). Yazma okunaklı ve temizdir. Sonunda bittiğine dair bir kayıt yoktur.

Üçüncü yazma Paul Sbath'ın kitaplarından olup, halihazırda Vatikan'dadır. *Sidret ül-Müntehâ* adını taşır. Okunaklı ve temizdir.

¹ Bu nüsha Sayın Hocam Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı tarafından bulunmuştur. Kendilerine metnin hazırlanması hususundaki yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Üç yazma birbirinin tamamıyla aynıdır. Eserin rasathanenin inşasından sonra ve orada bir takım rasatlar yapıldıktan sonra kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Esasen eser orada yapılmış rasatları toplama gayesi ile yazılmıştır. İçinde rasathanenin tahribinden bahsedilmiyorsa da, bu tarihten sonra yazılmış olabilir.

Bu eser değişik adlar almakla beraber, yaygın olarak *Sidret ül-Müntehâ* diye bilinir. Meselâ, Takiyüddin'in *Reyhanat ür-Ruh fi Rasm is-Saat alâ Mustavi as-Sutuh* adlı eserinde müstensih bu risalenin müellifinin *Sidret ül-Müntehâ* adlı zici kaleme alan şahıs olduğunu bildirir. Kâtip Çelebi de bu eseri bu adla bildirir.

Nurusmaniye = N
 Topkapı Sarayı = S
 Vatikan = V
 ile gösterilmiştir:

Üçüncü bölüm rasat aletlerinin tasvirine aittir. (Onları) takdim etmenin zorunlu olduğu aşikârdır. Bir giriş ve dokuz aletten müteşekkildir.

Giriş: Rasat aletleri çoktur. Onların tertibinden maksat yüzeylerini, gök kürelerinin yüzeylerine benzeterek, bu aletlerle onun (gök küresinin) hareketlerini zaptetmektir. Arzın yarı çapı, bu gök küresinin yarı çapına nisbetle his edilebilir bir büyüklükte olduğunda, ancak külli eşitsizliği içine alan tadil yapıldıktan sonra bu doğru olur.

Çeşitli devri hareketleri his ettiğimize göre, benzetilmesi mümkün olanlarda, onlara benziyen rasat aletleri ile hareketlerini zaptetmemiz lâzımdır.² Bunun üzerine eşitsizlikleri kâinatın merkezine göre hesaplanmış küreler farz edilir. Kendilerine has eşitsizliklerle durumun gerektirdiği şekilde onlar merkezleri etrafında basit hareket yaparlar. Bunların gereği ile aletlerin adedi artar. Yeni rasathanede inşa ettiğimiz, itimat edilecek şekilde ve toplu tarzda tasvirini vereceğim şu aşağıdaki aletlerdir. Onun tafsilatı o ehil kimselerdir ki, gece ve gündüz çalışarak bu yazıda onlara, fikirlerin müşküllerini hallettim ve bunların gayet geniş olarak incelenmesi bu kitabın münfericâtından olmadığından, onlara itibar üzere, isbatlarda, görüş-

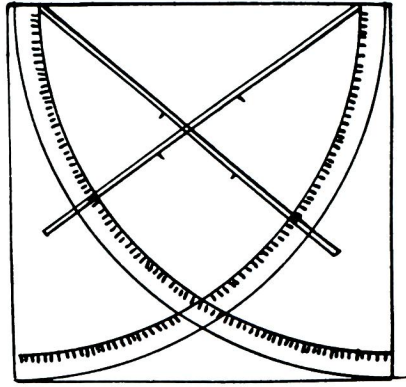
² Burada Batlamyüs'ün *triquetrum*'u söz konusu edilmek istenmiştir. Zira, o, buna ayın parallaxını bulmaya yarıyan alet adını vermektedir.

lerde ve el işlerinde mutabık kaldım. Allah doğru yolda hidayete eriştiricidir.

Kadran (libne): Bu kare şeklinde düz bir cisimdir. Yüzeylerinden biri, insanın muktedir olabileceği şekilde dik konur ki, (cismin) yüzeyi meridyen düzlemine intibak etsin. Üzerine güneysel ve kuzeyssel iki çeyrek daire yayı çizilir. Onun için yüzeyleri birbirine paralel, mihverî olan bir cetvel yapılır. Rasat anında cetvelin iki hedefesi ile en büyük eğimi, yıldızların deklinasyonlarını, memleketin enlemini bulmak mümkün olsun diye, mihver çeyrek dairelerden birinin merkezine takılır. (Şekil I.)

Yeni rasathanede dikilmiş olan *libnenin* üzerine çizilmiş kadranın yarı çapı 13 Hakemî zıra'ı idi.

İtidal halkası: (*halkat ül-üstüvâ*) (*ekinoktital armil*): Bu, yüzeyleri paralel, eğilip bükülmiyen, bakırdan dökülmüş bir halkadır. Ekinoks noktalarından geçişleri bilmek için ekvator düzlemine dikilir.

Şekil I

Tasviri aşağıda gelecek olan *zât ül-halâğın* hususî bir durumu

sebebi ile (*itidal halkasından*) müstağni kaldık. Öyle ki, (bu hususî durumda) ekliptik (*itidal*) halkasının yerine geçer. Aynı zamanda, rasadımızda, *zât üs-semt* diye meşhur olan yarım halka (onun yerine) kullanılır.

Zât ül-evtar: O bizim icadlarımızdandır. Mütেকaddiminin tarifini vermiş olduğu *itidal halkasından* müstağni bırakır. Aynı zamanda, gecelerin de değişmesinin bilgisine delâlet ettiği için, çok kuvvetle ondan sarfınazar ettirir. Bu mânada (rasatları) kaydetmede o, daha fazla mükemmeliyete erişemeyecek bir gayedir.

Tarifi: o, eski, kurumuş, pürüzsüz (iğri büğrü olmıyan) iyi bir cins tahtadan yapılmış dört cetvelden ibarettir. Dikey dörtgen şeklinde olan yüzeyleri birbirine paraleldir. Bu dört cetveli, dik açılı dörtgen şeklinde tertip ederiz, öyle ki, onlardan uzun olan çiftin boyu 60 bölüm (Şekil II, AB, CD), (genişliğini teşkil eden) çiftin boyu ise,

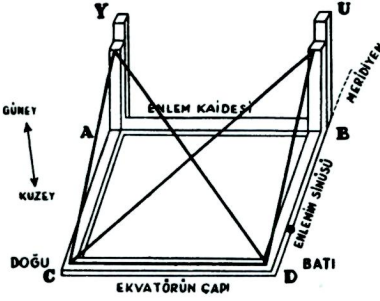
bu taksimata göre o memleketin enleminin sinüsü kadar olmalıdır (AC. BD). İki uzun kenarı (AB. CD), doğu - batı doğrusuna paralel olacak tarzda yerleştirilsin. Ufkun üzerindeki kutup cihetine tahsis etmiş olduğumuz kenara *ekvatorün çapı* adını veririz. Onun iki ucuna doğu-batı, ufukun altında kalan kutup cihetine tahsis ettiğimiz üzerine de *enlem kaidesi* diye yazarız.

V. 31 a

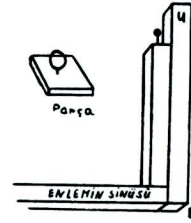
V. 31 b

S. 30 b

S. 31 a

Şekil II

Şekil III

Enlem kaidesi üzerine, yüzeyleri paralel, uzunlukları, altmışa nisbetle, enlemin tamamının sinüsünden fazla olan, aletin yüzeyine dikey ve *enlem kaidesinin* kenarına gayet sağlam tesbit edilmiş iki cetvel dikeriz (AY. BU). Sonra, *enlem kaidesi* üzerine ve doğu-batı noktalarına, cetvelin, *ekvatorün çapına* karşıt olan yüzü tarafına, iki tane amut dikeriz (Şekil II). Uzunluğundan, o memleketin enlemine eşit olan bir uzunluğu ayırırız. Sonra üst kısmına sağlam orta kalınlıkta bir iğnenin geçebileceği kadar delinmiş bir parça yaparız (Şekil III). Aynı şekilde, *ekvatorün çapının* iki ucundaki her bir açı için de aynısını yaparız.

Sonra, doğu ve batı sütununun deliklerinden ip geçirir gereriz. Bu üçgenin yüzeyi ekvator düzlemine paralel olur.³ Bununla zevalden önce vaki olan ekinoks gününün değişikliği bilinmiş olur.

Batı cihetinde vaki olan değişiklik bulunmak istenirse ip, batı sütunundaki delikten, doğu tarafındakine nakledilir. Geceye gelince, bunun ele alınması herkes için gizli değildir. Bunu rasat şerhinde aydınlatacağız.

Ẓât ül-halâk: O, rasat aletlerinin şekil ve delâlet ettiği mâna bakımından en büyüğüdür.

³ Bak (şekil a).

Tavsifi: Hacimleri ve çapları birbirine eşit iki pirinç halka yaparız, zira pirinç eğilip bükülmez, çabuk erir, onda bir takım birikintiler ve çatlaklar meydana gelmez. Paralel iki yüzü düz olmalıdır. Bunları, birbirleri ile dik açı yapacak şekilde terkip ederiz, bu kısımlarda (iki halkanın birleştiği yerler) iç bükey ve dış bükey kısımları aynı seviyededir. Onlardan biri diğerinin yüzeyini tam olarak ikiye böler, bunlar kullanılacak yüzeylerdir. Onlardan birini ekliptik halkasının yerine ikame eder, iç bükey ve dış bükey kısımlarını mümkün olduğu kadar küçük taksimatla böleriz. İç bükey ve dış bükey arasında kalan dairevî şerid üzerine burçların isimlerini, kullanılacak iki yüzeyin kesişme noktalarından biri Yengeçin, diğeri Oğlağın başı olacak şekilde yazarız.⁴

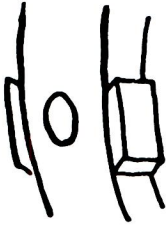
V. 31 b

V. 32 a

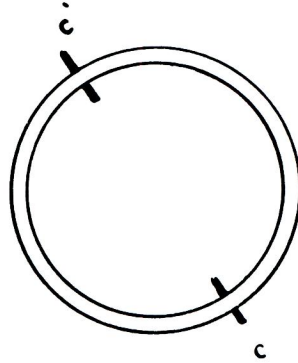
S. 31 a

S. 31 b

Diğerini *kutuplar halkası* yerine ikame ederiz. Kullanılan yüzeyine, tesbit edilen ölçü üzerine, kutup ittihaz edilen yerlere, dört tane sağlam ilâve yaparız. Mihverler için oralara yuvarlak delik deleiriz. Onların her biri kullanılan yüzeyi tam olarak ortalar (Şekil IV).

Şekil IV

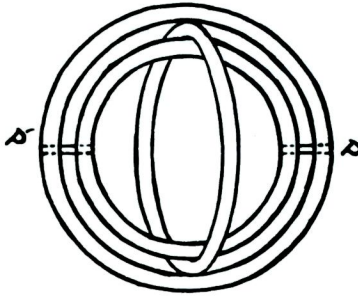
Şekil V

Sonra, ekliptiğin her iki kutbuna, hem iç bükey, hem de dış bükey kısımlarında çıkıntı teşkil edecek şekilde birer çubuk yaparız (Şekil V).

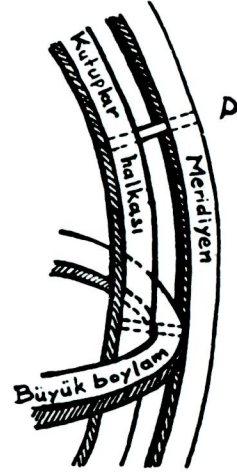
Bundan sonra, dakiklik yönünden emin olmak bakımından yukarıda verdiğimiz izaha uygun vasıfta, iç bükey çapı ekliptiğin dış bü-

⁴ Bak (şekil b).

key çapına eşit olan bir halka yaparız. Onun için iki ilâve yapar, kutuplarından deler, buralara iki çubuğun dıştaki uçlarını tesbit ederiz. Bu *büyük boylam halkası*'dır.

Şekil VI

Şekil VII

Sonra, dış bükeyi ekliptik halkasının iç bükey çapı kadar olan, aynı vasıfları haiz bir diğer halka yapar, onun için iki ilâve ve iki kutup yaparız. Buraya da (ekliptiğin kutuplarında yapmış olduğumuz gibi) iki çubuğun içteki uçlarını geçiririz. Bu *küçük boylam halkası*dır. Üç halka iki çubukla birleştirilerek nizama konmuş olur (Şekil VI). Sonra iç bükey kısmın çevresini 360 dereceye böler, adetleri iki kutbun iki tarafının orta kısmından başlayıp, kutuplarda 90 olarak nihayetlenecek şekilde yaparız.

Daha önce geçmiş olan sıfatları haiz, iç bükey çapı, *büyük boylam halkası*'nın dış bükey çapına eşit olan diğer bir halka döker, ilâve ve kutuplarını yaparız. *Kutuplar halkası* ile birlikte iki çubukla ekvatorün kutuplarına tesbit ederiz (Şekil VII). Bu halka meridyen halkasıdır. Onu 360 dereceye böler, taksimat başlangıcı olarak kutbu alır ve her iki yüzeyde, dört tane dörtte birliklerde 90 olarak nihayetlendiririz. Yeni Murad Han rasathanesindeki bu aletin çapı $9\frac{1}{6}$ zıra idi.

Aşikârdır ki, iki mihver için, her birinin boyu boylam halkasının kalınlığı kadar olan bilezikler yapmamız lâzımdır. Zira istisnasız

bütün halkalara ait olan kürenin merkezinin, mümkün olduğu kadar dakik olarak aynı olması için bu iki halka bu kadarlık bir mesafede bir birinden uzak durmalıdırlar (Şekil VIII).

Şekil VIII

Sonra dış bükey çapı, *küçük boylam halkasının* iç bükey çapı kadar olan bir halka yaparız. Her iki halkanın kullanılacak yüzeyleri bir tek düzlem üzerinde bulunacak şekilde, onu diğerinin düz yüzeyi içine yerleştiririz. Bu halkanın yüzeyini intibaksızlıktan koruyacak bir takım tırnaklar vardır. Böylece, bu halkayı diğerinin yani, *enlem halkasının* düzlemi içinde döndürmek mümkün olur. Bu halka *enlem halkası*'dır. Kullanılan yüzeyleri üzerine, yıldızların enlemlerini rasat etmek için iki tane hedefe ve *küçük boylam halkası* üzerindeki taksimata işaret edecek iki tane müş'ir yapılır.

V. 32 a
V. 32 b

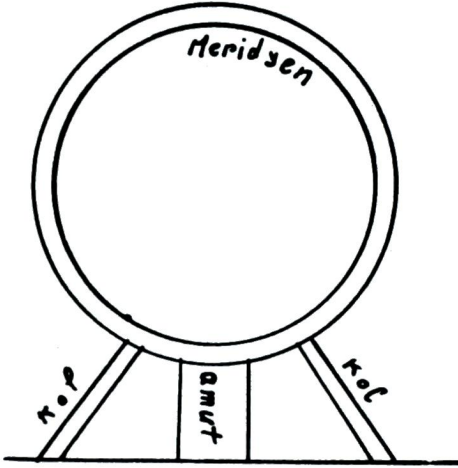
Sonra ona, meridyen halkasını yerleştireceğimiz bir kürsü yaparız. Öyle ki, onun kullanılacak yüzeyi onun (kürsünün) üzerine intibak eder. Bununla halkaların sayısını yediye çıkarmıya lüzum kalmaz. Her iki boylam halkasını ekliptiğin içine yerleştirmek bizim ihtiyar ettiğimiz şıktan daha doğru olmaz. Çünkü, böyle bir tertip, *büyük boylam halkasının* ekliptik ile *küçük boylam halkası* arasında bölünmesinden ötürü, *küçük boylam halkasının* dakik ölçüsüne mâni olur.

S. 31 b
S. 32 a

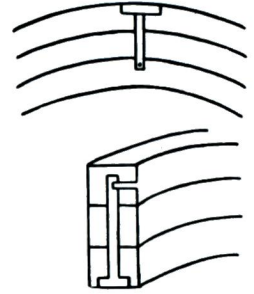
Mihverin meydana getireceği güçlüğe gelince, diğer yarısının da kullanılması imkânı, aşikâr olduğu üzere, bu zararı ortadan kaldırır. Yıldızın tam meridyen üzerindeki durumunda ise, meridyen halkası *büyük boylam halkası* yerine kullanılarak bu güçlük bertaraf edilir. Mamafih mâni olan yerlerde mihverin kalınlığının yarısı kadar bir parçayı kесmek de mümkündür.⁵ Hulâsa olarak, esasen böyle bir halin vukuu rasatlarda karşılaşılmış değildir. Böyle bir halin vukuundan da çekinilmesi caizdir. Halbuki, birinci mahzura gelince, onun zararı bütün durumlarda yaygındır.

⁵ Bak (şekil c).

Tenbih: Bu halkaları diktiğimiz zaman, çevresinin karşılıklı kısımlarından çaplarının değişip değişmediğine bakmak lâzımdır. Şayet değişme az ise ağırlığından meydana gelir. Bunun hakkında söz söyleyen bir kimse bulamadım.

Şekil IX

Şekil X

Bu büyük halkaları diktiğimde meridyen halkasının çapını tetkik ettim ve ufka paralel olan çapının ona dik olana nispetle bir arpa boyu (uzunluk ölçüsü) kadar daha büyük olduğunu buldum. Astığım zaman ise bunun aksi meydana geldi. Bu durumda onu düzeltmek için, amudun iki tarafına ve onunla aralarında bir mesafe bulunan, iki tarafında onu taşıyan, iki tane muazzam kol yaptım (Şekil IX). Bu, hakkikî bir eğilme olmayıp yalnızca ağırlığından dolayı çevrenin alt kısmına dayanmasından husule gelen bir iltivadır. *Büyük boylam halkasının* ekliptiğin ufku altında kalan kutbu kenarında (*kutuplar halkasından* ayrılarak), o kısımda bir aralık meydana geldiğini buldum. *Büyük boylam halkasının* kalınlığının içine gömülmüş, başlı bir çivi yaptım. Bu, küçük boylam halkasının kalınlığı içine gömülmüş, başlı bir çivi ile sağlamlaştırılır. (Şekil X). Böylece çubuk, kare şeklinde olan ucuyla onu nizama kor. Halkanın yerinden oynamasına mâni olur, fakat hareketine zarar vermez. Sonra onu asarız. ⁶

V. 32 b

V. 33 a

S. 32 a

S. 32 b

⁶ Burada üç yazmada da atlama var.

hafif bir meyil yapması icabeder. Bu, aletin ufkuna ilâve edilmiş bir silindir ile önlenir. Aynı zamanda (*boylam halkası*) ekinoks noktalarından birine yakın olur ve Koçun başı da meridyen üzerinde bulunursa ağırlığından dolayı alt yüzüne doğru yaslanır. Bu, demirden yapılmış iki kavisle düzeltilir. Bunların uçları enlemin aksi cihetinde bulunan ekliptiğin kutuplarında *kutuplar halkasının* yüzeyine tesbit edilmiş olup, ekliptik halkasındaki delik ve tırnaklardan başlar. Öyle ki, enlem rasatlarında, iki veya üç dakikalık hataya sebep olan yapılmadan meydana gelen iltiva noktalarında onu taşırlar. Böylece, onun en iyi bir şekilde durumu düzelmiş olur. Hamd Allah'adır. İşte, yapılmasında ve gayesi hakikat olan araştırmalarda, dakik olarak incelemenin tahkikindeki mübalâgada bize aşikâr olmuş olanlar bunlardır. Bizden önce gelen hiç kimsede buna dair bir şey bulamadık. Halbuki, hakkı arıyanların bu gibi hususlardan gafil olmamaları icabeder.

Aletler araştırılmıştır, bilhassa tahtadan yapılmış olanlarında dört mevsimin her birinde çeşitli durumlar vardır. Doğruya muvaffak kılıcı büyük Allah.

Şayet bu şekilde dikilecek olursa, büyük boylam halkasını ve ekliptiği, bilinen şartı haiz olarak, bir tek durumda gölgeleninceye kadar çevirsek, onların kesişme noktası, güneşin yerini vereceğinden korkumuz olmaz. Bu durumda biz küçük boylam halkasını aya doğru çevirir ve enlem halkasının kullanılan iki yüzeyi üzerindeki iki hedefeden onun merkezini gördüğümüzde, *boylam halkası* ile ekliptiğin kesişme noktası ayın yerini verir ve enlem halkasının müş'iri ile de onun enlemi tâyin edilir. Bu yolla aydan da hakikaten ekliptiğe yakın olan bir yıldızın, meselâ Aslanın kalbi gibi, yerinin bulunması mümkün olur.

V. 33 a
V. 33 b
S. 32 b
S. 33 a

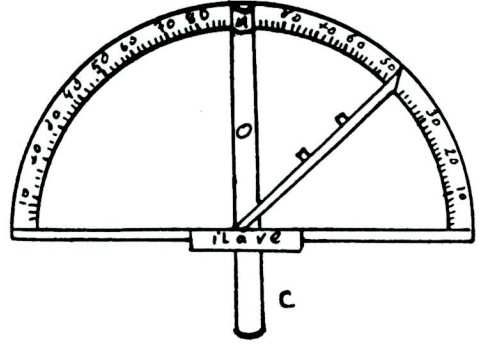
Bu şekilde mukayese edilerek ondan da diğer bir çok yıldızların yerleri tesbit edilir. Birinden diğerine geçilerek bu miktar çoğaltılır.

Biz güneşin rasatlarını yıldızlara nakletmek için, ayın aracılığına baş vurmaksızın bir hile bulduk. Allah'ın inayeti ile yeri geldiğinde bunu zikredeceğim. Böylece Allah'ın rızası ile sabit yıldızların ve diğerlerinin rasadında, ayın aracı olarak kullanılması ile meydana gelen hatadan rasatlarımız salim kaldı. ⁷

⁷ Bu da Tycho Brahe'nin önemle üzerinde durduğu bir konudur.

Zât üs-semt ve'l irtifâ: Daha önceki halkalar gibi bakırdan düz yüzeyleri paralel, bir yarım halka yaparız. Çapı silindirin yüzeylerinden düz yüzeyininki kadar olur. Merkezine iki hedefeli cetvelin geçmesine yarıyacak delik için bir ilâve yaparız. Bu (cetvel) (yarım halkanın) yüz seksen dereceye bölünmüş yüzü üzerinde gezer. Tak-simat çapın iki tarafında başlayıp, her biri orta kısımda doksanda nihayet bulur (Şekil XI).

İlâvenin altında ondan dışarı doğru çıkmış bir mihver (C) ve adetlerin nihayetlerinde diğer bir mihver (M) olması lâzımdır. Her ikisi de yuvarlak olup, aletin kullanılan yüzeyinden dışarı doğru çıkarlar. Öyle ki, şayet (alet) ufuk düzlemine dikey olarak dikilecek olursa, her iki silindirin oku (O) ufkun mihver-i olur.

Şekil XI

Aletin kullanılan yüzü her durumda daima yükseklik dairelerinden birine intibak eder. Açığı ki, 360 dereceye bölünmüş ve tak-simatın başı meridyen doğrusunun uçlarında olan, ekinokslardan başlayan, ufka paralel diğer bir halka üzerine konulursa, o zaman, dört cihetten 90 dereceye kadar, aleti kendi kendini gölgelendirinceye kadar döndürmekle azimutun bulunması mümkündür. Cetvel iki delikten ışınlar girinceye, veya yıldız her ikisinden görününceye kadar döndürülmekle, bu azimutun yüksekliği elde edilir. Bu alet İslâm astronomlarının icadlarındandır.

Zât üş-şu'beteyn (triquetrum): Bu üç cetvelden ibarettir. Onlardan ikisinin yüzeyleri, pergel gibi birleştirilmiş uçlarından gayrisi dörtgen şeklindedir. Bu ikisinin uzunluğunu II zıra' kadar yaptık. Onlardan birisi ufka dik olacak, diğeri hareket edecek şekilde hazırlanır. Onları birbirlerine rapt edebilecek kadar uygun kalınlıkta bir mihverle, kapandıklarında iki iç yüzeyleri intibak edecek tarzda, her ikisini birleştiriniz.

Mihverin merkezine şakülün ipinin asılması için ince bir çivi yaparız. Öyle ki, (ipin) nin mihverin merkezinden geçen doğruya

N. 19 b

N. 20 a

V. 33 b

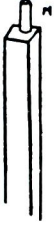
V. 34 a

S. 33 a

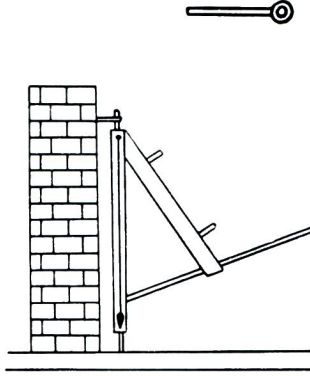
S. 33 b

intibak etmesiyle, ufka dik oluşunun sıhhatı bilinir. Şakülün hareketi için, bu kenara delik delinmesinin lâzım olduğu aşikârdır.

Dik cetvelin alt ve üst ucunda çıkıntı teşkil eden aynı maddeden iki mihver yapalım (Şekil XII m). Bunlar dik binanın üst kısmına tesbit edilmiş bir halkaya ve alt tarafında da bir tuğlaya tesbit edilmek için hazırlanmıştır. Mihver dik cetvelin hareketi esnasında aslâ ufkun mihverinden ayrılmaz. Dik cetvelde, intibak eden ikinci kenarın iki cetveli birleştiren mihver merkezi ile, yerden, altında oturulabilecek kadar uygun (yükseklikte) ki bir noktadan itibaren, muayyen bir kısmını ayırıp 60 farz ederiz. Buralara (yani yerden itibaren muayyen bir yükseklikten itibaren aldığımız kısma) dik ve müteharrik (cetvelin) birbirine intibak eden yüzeyleri üzerine birer işaret koruz. Bunlardan (işaretlerden) müteharrik (cetvel) üzerinde bulunana müş'ir, diğerine de (dik cetvel üzerinde) bulunana da cetvelin merkezi diye ad veririz.

Şekil XII

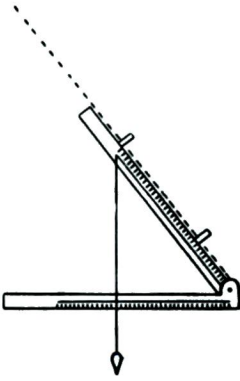
Şekil XIII

Sonra, üçüncü bir cetvel yaparız. Bu, yarı çap 60 olmak üzere, 90 derecenin kirişi kadar olur ki, $\frac{P}{84} \frac{I}{50} \frac{II}{10}$ dır. Başlangıç kısmında içeri doğru nüfuz edecek delik delinmesi için, genişliğinde, konulmuş olan cetveller kadar uygun bir fazlalık olup, cetvelin merkezinden geçen bir fazlalıkla oraya birleştirilmesi mümkün olur. Bu, onun (üçüncünün) bölümlerinden, bu açının kirişinin bilinmesi imkânını verir. Hedefe, yüksekliği ölçmek için adetleri yazmanın, rasat anında cetvelin dayanacağı, aletin kenarı ile cetvelin ucunun kesişmelerini sağlayan kürsü yapılacağı aşikârdır (Şekil XIII).

Zât ül-ceyb: Bu, *zât üş-şubeteynde* olduğu gibi tanzim edilmiş iki cetvelden ibarettir. Her ikisinin uçlarında birer işaret vardır. (Cetvellerin birindeki) bu işaret ile merkezdeki mihver arasında kalan kısım 60'a bölünmüştür. Diğer işaret üzerinde ucunda şakülü bulunan bir ip vardır. (Cetvelin üst yüzeyinde de) iki hedefe vardır

V.34aS.33b
V.34b.S.34a

Taksim edilmiş olan, ufka paralel olarak konur. Her iki cetvel de aynı yükseklik dairesi üzerinde olarak, hedefe gölgeleninciye veya yıldız görününçüye kadar cetvel kaldırılır. Şakülün ipinin gösterdiği taksimat, merkezden itibaren yüksekliğin tamamının kosünüsüne, işaretten itibaren de $(I \cdot \cos. A)$ eşittir (Şekil XIV).

Şekil XIV

N. 20 a
N. 20 b

Şayet biz ağır bir üçüncü cetvel yaparsak, bir kenarı iplik yerine geçer. Bunu da aletin bölümleri gibi taksim ederiz. Ne kadar çok çeşitli faydaları olan bir alet. Diğer aletleri alâkadar eden hususların onu etmemesi dolayısı ile bir eşi bulunmazdır. Onu mükemmel bir tarzda ve güzel bir durumda yaptım. Cetvellerin bir taraftaki iki yüzeyini 60 lı diğerini de ondalı olarak böldüm. Rasat neticelerinin hesaplanmasına muvafık ve akıl sahipleri için de en mükemmel simetri olan ondalı kesirlerle, incilerin kemallisini keşfetmiş, faydası çok olanı ve kullanma tarzı kolay olanını çekip çıkarmış oldum.

Al-müşebbehütü bi'l monatek: O bizim icadlarımızdandır. Bu iki yıldız arasındaki mutlak⁸ ve mukayyed mesafeyi ve bunlar arasında ister doğru hat üzerinde olsun ister olmasın üçüncü bir yıldızın mesafesini bulmakta çok elverişlidir. Theon'un, Zührenin biri Koçun başında diğeri ayağındaki, iki yıldız arasındaki rasatlarının tetkiki sırasında, Allah bizi bunu yapmaya muvaffak kıldı.

فصل في معرفة البعد بين الكوكبين من الدائرة العظيمة المارة بهما تشتمل معرفة ذلك
عن ثلاثة انواع:

النوع الاول انلا يكون لكل منها عرض فالبعد بينها يكون بقدر ما بين مقوميهما ويسمى
هذا النوع مجاز الكوكب والبعد المطلق

Bu bilgi Sayın Prof. Dr. Tancı tarafından verilmiştir.

• Bu üç cetvelden ibarettir. İkisi triquetrumda (olduğu gibi) tepesinde, üçüncü cetvelin yerleştirilmesi için elverişli olacak, yuvarlak, içi boş bir parça olan, bakır bir mihverle tanzim edilmiştir. O (üçüncü cetvel), orada ilk ikisinin hareket ettiği düzleme nisbetle enlilemesine (sağa-sola) hareket eder. İlk ikisi arasındaki mesafe, birisinin uçuna tesbit edilmiş, bilinen şekilde taksim edilmiş bir yay parçası ile tayin edilir. Sonra, genişliğine mesafe ise, dış bükey kısmı birincinin iç bükey kısmına temas eden ve üçüncünün ucuna tesbit edilmiş bir yay parçası ile tayin edilir. Her ikisi de taksimatlandırılmıştır.

Onun için dört tane hedefe yaparız. Üçü cetvellerin başına tesbit edilmiştir. Bir (hedefenin) delikten (cetvellerin başındaki ayrı ayrı) üç hedefeden rasat anında yıldızların gözetlene bilmesi, rasadın elindeki gönye ile bir defa ilk iki cetvelin düzlemine, bir defa da üçüncünün düzlemine dik yapılabilmesi için, dördüncüsü bakır mihverin başında olup müteharriktir. Diğer bir rasat, cetvelleri hareket ettirir ve elindeki gönye ile ikinci yayın, birincinin düzlemine dik oluşunu kontrol eder.

V. 34 b

V. 35 a

S. 34 a

S. 34 b

Onun için ya bir kaideye veya yere tesbit edilmiş mafsallı bir sütun yaparız. Onunla aleti sağa ve sola hareket ettirmek mümkün olur. O (alet) bakırdan yapılmış mihveri olan bir küp üzerine oturtulmuştur. Alet onun üzerinde, bütünü ile, ufuk düzlemi üzerinde istenilen her istikamete döner, ayrıca mükemmel pergele benzer şekilde aşağı yukarı hareket eder.

Önemli olan şey, adetlerin başlangıçları ile, yüzeyleri paralel olarak muhafaza etmek ve onlardan uzunlamasına ve enlilemesine yüzeyleri, onlara benzeyen feklere intibak ettirmeye çalışmaktır. Yüce Allah'ın bunu başarmaya muvaffak kıldığı bir kimseye bu kolaydır.

Bu çok şayanı hayret bir alettir, müstakil bir risalede vasfetmek icabeder. Fakat, benim yakınlarımın buna ihtiyacı yoktur.

Tenbih: Tahtadan yapmış olduğumuz aletlerin hepsi için işaret. Damarları kıvrımsız, sert, hakikatten çatlağı ve budağı az düzgün ağaçtan yapılmalıdır. Abanos, Hint sâcı, hünnap, Anadolu'da fındık diye bilinen kırmızı ağaç gibi, bunlardan hakikatten eski kara ağaçla dut da vardır. Yukarıda geçenlerin bulunmaması durumunda hiç bir mahzur yoktur. Bununla beraber, onu (tahtayı) rende ile incelemeli

ve aletlerle ıslah etmelidir. (Bozulduğu takdirde) yazıyı silmeli, tak-
simatı bozulduğu takdirde ise yerine yenisi alınmalıdır.

Bengâm-i rasadî: Bu dolanımlı bengâmların kuvvetli ve zayıf
metotlarına dayanılarak icadedilmiş dişli tekerleklerin ve çarkların
tarif edilmiş plânı üzerinedir. Ancak Allah'ın bizi onu yapmaya mu-
vaffak kıldığı bir hesaplama tarzı ihtiyar ettik ve biri saatleri diğeri
dereceleri, üçüncüsü de geniş çevre üzerinde saatin dakikalarını gös-
teren üç müş'irli bir bengam inşa ettik. Onlardan her dakikayı beşe,
beşliği de saniyeye böleriz. Her müş'iri hususî bir çarkta yaparız; ve
bu, dakiklikten uzak olan bilinen bengâmlarda olduğu gibi diğerinin
yardımı olmaksızın kendi dönüşü ile döner. Ona ipi kısa olan şaküllü
bir as-siryak (bir nevi ip) al-müdir yaparız. Onun şakülle yapılmasına
gelince, çelik yaydan yapılmış olanlarda zaman bölümleri farklı olur.
İpin kısaltulmasına gelince, onun (ipin) iki taraftan birinde, ağırlığı
kurşunun ağırlığından çıkacağı için her ikisinin ağırlığı arasında his
edilebilir bir orantı olmayacaktır.

Her şeyden tenzih edilen yüce Hakkın inayeti ile, alt gezegenler-
den maada diğer yıldızların daha geniş bilgisine erişmek ve güneşin
meridyende iken tesbit edilmiş durumunu bu aletle kaydedilen asan-
siyonları ile mukayese ederek yıldızların enlemlerini bulmak ve sır-
ların en hariküladesi olan ekvatörden uzaklıklarını tâyin etmek,
bizim için mümkün oldu.

Reis Batlamyüs, zamanı, su kabı ve kum aleti (saati) ile tesbit
etmeyi düşünmekle iyi bir hizmet görmüştür. Dakika bir tarafa, o,
dakiklikte dereceye bile ulaşmaya bir yol bulamadı; böylece, bundan
sarfi nazar etti.

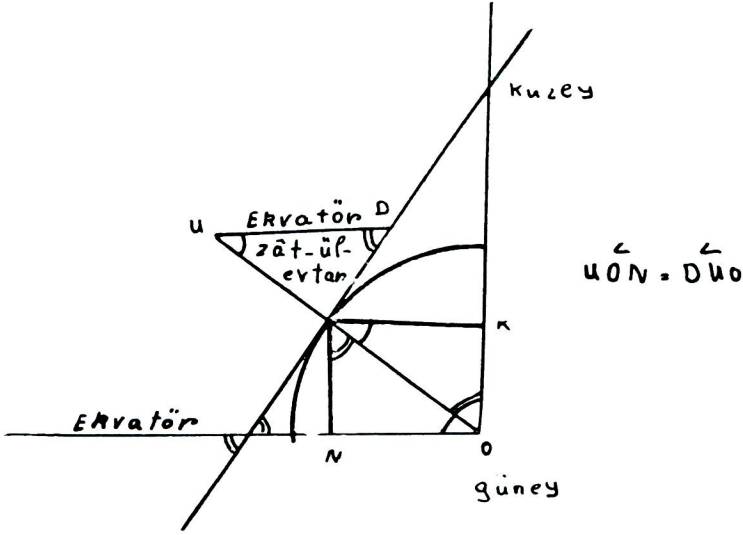
Yüce Allah tarafından yapılması bizim üzerimize olduğunda
güneş merkezinin ortası, kadran düzlemi üzerinde bulunduğu durum-
da (başlarız ve) onu yaparız. Gece rasatlarını da teati ettiririz. Bu-
nunla (güneşin merkezinin meridyende bulunduğu zaman) ile rasat
vakti arasında kalan zamanı biliriz.

Güneşin merkezi tekrar meridyene geldiğinde, eğer ikisi arasında
bir fark meydana gelirse, zamanı bu artan zaman ile çarpım sure-
tiyle düzeltiriz. Çıkanı hakikî dolanıma taksim eder ve neticeyi çarp-
tıgımız zamana ilâve ederiz.

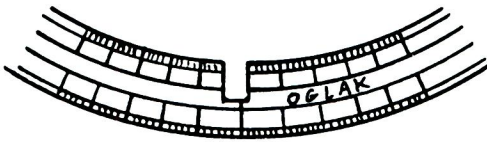
Eğer, bengâmın devri hakikî dolanımdan fazla ise, bunu ondan
çıkartırız. Elde edilen veya geriye kalan hakikî zamandır. Bir fark mey-

dana gelmediği takdirde böyle bir tadil yapmaya muhtaç değiliz. Böylece istenilen şey doğru ve iyi bir şekilde ortaya konmuş olarak meydana gelir. Ondan da yıldızların enlem ve boylamları aşağıda geleceği gibi ispatla bilinir. Hamd bizi muvaffak kılan Allah içindir. Keza, henüz rasıtlardan çoğu, zamanı kaydetmenin hasret çekilecek bir mesele olduğu fikrine sahip olmadılar. Ehline aşikâr olduğu gibi, su ve kum saati ile dakiklik ve yaklaşık bir takribiyet elde edilemez.

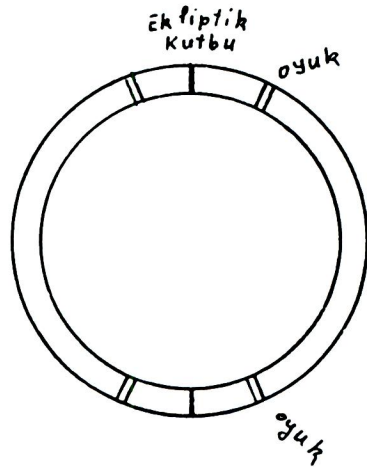
V. 35 b. S. 36 a
V. 36 a. S. 36 b

(Şekil a)

(Şekil b)

(Şekil c)

الباب¹ الثالث في وصف آلات² الارصاد³ وهو واجب التقديم لما لا يخفى ويشتمل على صدر وثمان آلات ،

الصدر آلات الارصاد كثيرة والغرض من وضعها تشبيه سطح منها بسطح دائرة فلكية ليتمكن بتلك الآلة ضبط حركتها ولن يستقيم ذلك مادام لنصف قطر الارض قدر محسوس عند نصف قطر تلك الدائرة الفلكية الا بتعديله بعد الاحاطه باختلافه الكلى وحيث احسنا بحركات دورية مختلفة وجب علينا ضبطها بالآلة رصدية تشبهها⁴ في وضعها لما يمكن له التشبيه ولما لم يمكن له ذلك يضبط اختلافه ثم فرض كرات تطابق اختلافاتها المقيسة الى مركز العالم تلك الاختلافات المحسوس بها اذا كانت متحركة حركة بسيطة حول مراكزها فبمقتضى تلك الاغراض تعددت الآلات . والذى انشأناه بدار الرصد الجديد هذه الآلات التى سنصفها وصفاً اجمالياً موكولاً تفصيله الى اهله الذين⁵ انحلثهم الافكار بالعشى والابكار فى ذلك التحرير وطاوعتهم البصائر والابصار واعمال الايدى على وفق الاعتبار والتقدير لان استقصاء وصف ذلك ليس من صدد موضوع هذا الكتاب والله الهادى الى سبيل الصواب

V.30b.S.30a

V.31a.S.30b

اللبنة وهى جسم مربع مستو احد سطوحه الذى يقام على سطح الافق قياماً ينطبق به سطحها على سطح دائرة نصف النهار بحسب ما يمكن تحويره من الانطباق بالقوة البشرية ويرسم عليها ربعاً دائرة شالى وجنوبى ويتخذ لها

1 .V. الكتاب

2 .S. V yok

3 .N. انا لارصاد

4 .S.V. تشبهها

5 .V. الذى

مسطرة متوازية السطوح ذات قطب ينظم في مركز احدالرربعين عندالرصد ليتمكن
بهدفتي المسطرة معرفة الميل الكلى وابعاد الكواكب عن معدل النهار وعرض
البلد وكان نصف قطرالرربع المرسوم في اللبنة المنصوبة بدارالرصد الجديد
بذراع الحكماء ثلاثة عشر ذراعاً

الحلقة الاعتدالية وهي حلقة تفرغ¹ من الشبه متوازية السطوح سليمة
من الافتتال تنصب في سطح دائرة المعدل ليعلم بها التحويل الاعتدالى وقد
استغينا بوضع خاص لذات الحلق الاقوى وصفها تقوم فيه منطقتها مقامها
وكذلك يقوم مقامها في رصدنا النصف المعروف بذات السميت

ذات الاوتار وهي من مخترعاتنا | وتغنى عن الحلقة الاعتدالية التي وضعها
المتقدمون اشد غناء في معرفة التحويل الاعتدالى بحيث انها تدل على التحويل
الليلي ايضاً وهي في ضبط هذا المعنى² غاية لا تدرك وصفها انها اربع استوانات
من الخشب القديم المأمون الغائلة من الا عوجاج مربعات السطوح المستطيلة
متوازيها وزركبها على شكل مربع مستطيل قائم الزوايا بحيث يكون طول كل
ثنتين منها ستين قسماً وهما الطوليتان وطول العرضيتين من تلك الاقسام بقدر
جيب عرض البلد وليكن وضعه على ان يوازي ضلعاها المسطيتلان خط المشرق
والمغرب ولنسم الضلع الذي نخصه بجهة القطب الظاهر قطر المعدل ونكتب
على طرفيه | المشرق والمغرب | والذي نعينه لجهته الحقي قاعدة العرض ونقيم
على قاعدة العرض استوانتين متوازيتي السطوح طول كل منها اكثر من جيب³
تمام العرض من الستين قياماً ثابتاً على سطح آلاله اشد الثبات في طرفي⁴
قاعدة العرض ثم نقيم في سطح كل من الاسطوانتين المواجهة لقطر المعدل

N. 17 b

N. 18 a

V.31a.S.30b

V.31b.S.31a

V. 1 . نفرغ

V. 2 . المعنى

yok .N.V.S 3

V.N 4 . طرف

عموداً قائماً على قاعدة العرض من كل من نقطتي المشرق والمغرب ونفصل من طول العمود بقدر جيب تمام العرض ونجعل في النهاية قطعة مسمورة مثقوبة ثقباً بقدر ما يدخل فيه ابرة¹ معتدلة وكذلك نفعل بكل من الزاويتين في طرف قطر المعدل ثم نولج² في ثقب المشرق والمغرب وثقب الاسطوانة الغربي وترأ ونشره فيوازي سطح ذلك المثلث سطح دائرة المعدل فيعلم به التحويل الاعتدالي النهاري الكائن قبل الزوال فان علم خلوه عنه نقلنا الوتر من ثقب العمود الغربي الى الشرقي³ لاستعلام التحويل الكائن في جهة المغرب واما الليلى فبتصرف لايجب على الاهالى وسنشير اليه في شرح الارصاد

ذات الحلق وهي اعظم آلات الرصد هيئة ومدلولاً وصفتها ان نتخذ حلقتين متساويتي القطر والحجم من الشبه فانه بعيد عن التواء سهل الذوب لا يكاد ان يظهر فيه اثر الخلخل والتكاثف ولتكونا متوازيي السطوح مستويتاها⁴ وتركب⁵ احديهما في الاخرى تركيباً على زوايا قائمة يستوى فيه محداها ومقعراهما وينصف احد سطح الواحدة منها احد سطح الاخرى تنصيفاً حقيقياً وهذان السطحان هما المستعملان ونقيم احديهما مقام منطقة فلك البروج ونقسمها باقسامها ومقعراً ومحدباً بادق ما يمكن من القسمة ونكتب اسماء البروج فيما بين المقعر والمجذب على دائرة على ان احد التقاطعين من السطحين | المستعملين رأس السرطان | والآخر رأس الجدى ونقيم الاخرى مقام المارة بالاقطاب ونجعل على سطحها المستعمل في موضع الاقطاب

1. N. عبرة

2. S.V. تولج

3. V. الشرق

4. N.S.V. ستويتها

5. V. تركيب

بالقياس المحور¹ اربع زوائد محكمة ونثقب للمحاور اثقابا مستديرة ينصف كل² منها السطح المستعمل تنصيفاً حقيقياً ثم نجعل في كل من قطبي البروج وتدا مطلا من جهتي المحذب والمقعر ونعمل حلقة بالصفة المشروحة من الاتقان قطر مقعرها يساوى قطر محذب المنطقة ونعمل لها زائدتين ونثقب القطبين ونثبت فيها الطرفين الخارجين | من الوتدين وهذه هى حلقة الطول الكبرى ثم نعمل اخرى بالصفة غير ان قطر محذبها يكون كقطر مقعر دائرة البروج ونعمل لها زائدتين وقطبين وندخل فيهما الوتدين الدخيلين وهى حلقة الطول الصغرى فننتظم الحلق الثلاث³ في وتدين ثم نقسم محيط مقعرها بثلاثائة وستين قسماً و نكتب الاعداد مبتدئة من منتصف ما بين القطبين في الجهتين ومنتية اليها على تسعين ثم نفرغ حلقة اخرى بالوصف المتقدم وليكن قطر مقعرها مساوياً لقطر محذب حلقة الطول الكبرى ونعمل زائديها وقطبيها وزكيبها في وتدين مع المارة بالاقطاب في قطبي المعدل وهذه الحلقة نصف النهار ونقسمها بثلاثائة وستين ونبتدى بالعدد من القطبين في الجهتين ونهى القسمة عند تسعين في الارباع الاربعة وقد كان قطر هذه الحلقة في الرصد الجديد المرادخان تسعة اذرع وسدسى ولا يخفى انه يجب جعل قصبتي⁴ في المحورين طول كل⁵ منها بقدر ثخن حلقة الطول التى بينهما فانها تقعان متباعدتين بقدر ذلك ليكون مركز الكرة للحلق بأسرها واحدا بادق ما يمكن ثم نعمل حلقة قطر محذبها قدر قطر مقعر حلقة الطول | الصغرى ونضعها في سطحها بحيث يكون السطحان المستعملان | منها في سطح واحد ويكون

N. 18 b

N. 19 a

V. 32 a

V. 32 b

S. 31 b

S. 32 a

1 .N.S.V. المحرر

2 .N.S.V. كلا

3 .V.S.N. الثلاثة

4 .S.V. قطبتين

5 .S.V. yok

لهذه الحلقة ضوابط تضبط السطحين عن الاختلاف ويمكن مع ذلك ادارة هذه الحلقة في سطح الاخرى وهذه حلقة العرض فيتخذ على سطحها المستعمل هدفان لرصد عروض الكواكب وشظية تشير الى اقسام حلقة الطول الصغرى ثم نجعل لها كرسياً نركب¹ فيه حلقة نصف النهار بحيث ينطبق سطحها المستعمل على سميتها وبه يستغنى عن جعل الحلقة سبعة وليس جعل حلقتي الطول داخل المنطقة باصوب مما قررنا لان ذلك الوضع محل بالتحريير في حلقة الطول الصغرى لتوسط الكبرى بينها وبين المنطقة ومزاحمة المحور ممنوع اضرارها بالرصد كما² يخفى من جواز استعمال النصف الآخر من حلقة الطول الكبرى وعند اتفاق كون الكوكب على خط نصف النهار تنوب دائرة نصف النهار عنها فتتنفى المزاحمة مع انه يمكن ان يشق مقدار نصف ثخانة المحور في موضع المزاحمة وبلجملة فليس بمتعين في الارصاد وقوع مثل هذه الحالة والاحتراز عن الوقوع في مثلها جائز واما الخلل الاول فيعم ضرره في كل الحالات تنبيه اذا نصبت هذه الحلق فلا بد من النظر في محيطاتها من المقابلات هل تغيرت اقطارها ام لا فانها تخرج³ بالثقل ولو يسيرا وهذا مما نجد من نص عليه ولما نصبت هذه الحلق العظيم احتبرت قطر حلقة نصف النهار فوجدت الموازي لللاق صار اعظم من القائم عليه بعرض شعيرة⁴ فعلقها فصار الامر بالعكس فعند ذلك عملت لها في جانبي العمود⁵ ذندين عظيمين يحملانها⁶ من جنبيها بحيث يبقى بينها وبين العمود فرجة فاستقام الحال ولم يكن ذلك اعوجاجاً حقيقياً بل كان إلتواء حاصلًا من الثقل عند الاعتماد على اسفل

1 .S.V. تركيب

2 .S.V. ١١

3 .V.S. يخرج

4 Bak tercüme s. 70

5 .N.S.V. العمود

6 .S.V. يحملانها

الحيط ووجدت حلقة الطول الكبرى من جهته قطب¹ المنطقة اذا صار تحت الافق يحصل مفارقة فجعلت الوند بفلس مدفون فلسه في ثنخها و² | مقيداً في ثنخ حلقة الطول الصغرى بمسار يدخل في ثنخ حلقة الطول الصغرى والوند في حرف مربع ينظمها فيمنع الحلقة عن التدلى ولا يمنع حركتها ثم علقه

S. 32 a
S. 32 b

وكذلك حصل ماهو قريب من الاعتدالين في منطقة البروج اذا كان رأس الجدى على نصف النهار ارتخاء في سطحها لاستلقائها فتداركته بقوسين من الحديد مثبت³ طرفاهما في كل من وجهى المارة بالاقطاب عند قطب المنطقة الذى في خلاف جهة العرض وآخذ كل منها الى المنطقة في نقر وضوابط بحيث يحملان المنطقة عند الاستلقاء من الإلتواء الذى يقدر في رصد العرض بمقدار دقيقتين او ثلاثة قم الحال بذلك على احسن نظام وهذا مما ظهر لنا فله الحمد بالعمل والمبالغة في التنقيب على الصحة واستقصار التحرير في طلب ماهوالحق ولم نجد ذلك لمن تقدمنا فيجب على طالب الحق ان لا يغفل عن مثل ذلك ويتفقد الآلات خصوصاً ما كان منها الخشبة فانه يكون له في كل فصل من الفصول الاربعة حال والله تعالى هوالموفق للصواب واذا نصبت فليس بخاف اننا اذا حركنا المنطقة وحلقة الطول الكبرى الى ان يستظلا بالشرط المعروف في حالة واحدة كان تقاطعها على موضع الشمس وفي هذه الحالة اذا ادركنا حلقة الطول الصغرى الى القمر ورأينا مركزه من سطحها المستعمل بهدفتي حلقة العرض كانت مقاطعة حلقة الطول الصغرى للمنطقة موضع القمر وكان المتعين بشظية حلقة العرض مقدار عرضه وبهذا الطريق يمكن من القمر تحرير كوكب قريب من المنطقة جداً كقلب الاسد ثم منه يمكن تحرير كواكب كثيرة

V. 33 a
V. 33 b
S. 32 b
S. 33 a

yok .N.S.V 1

yok .N.S.N 2 ٠

.S.V 3 مثبت

على هذا القياس ومن البعض الى البعض يحصل الاستيعاب ولقد اعملنا الحيلة في نقل الارصاد من للشمس الى الكواكب من غير توسط القمر وتم ذلك لنا ونحن نذكره بتوفيق الله تعالى في محله وبذلك انشالله تعالى تسلم ارسادنا مما يلزم من الخلل بتوسط القمر في ارساد الثوابت وغيرها

ذات السمات والارتفاع لتتخذ نصف حلقة كالحلقة المتقدمة من الشبه قطرهما قطر¹ سطح من سطوح اسطوانة متوازية السطوح المستوية ونعمل في موضع المركز منها زائدة لاجل ان تثقب لوضع مستطرة ذات هدفين تمر على سطحها المقسوم بمائة وثمانين يبدأ² الاعداد من جهتي القطر وينتهي كل منها على تسمين في الوسط ولا بد ان يكون تحت الزائدة محور منها بارز وعند ونهايتي العددين محور آخر كل منها مستدير اسطوانى مائل على السطح المستعمل من الآلة بحيث انها اذا ركبت قائمة على سطح الافق كان سهم الاسطوانتين محوراً للافق وكان السطح المستعمل من الآلة في كل وضع منطبقاً على دائرة من دوائر الارتفاع ولا يخفى انها اذا نصبت على سطح دائرة اخرى موازية للافق مقسومة بثلاثمائة وستين قسماً مبتدئة اعدادها من نقطتي الاعتدال منتبهة الى خط نصف النهار في كل جهة من الارباع الى تسعين امكن بادائرة الآلة الى ان يستظل بنفسها معرفة السمات وبادارة المسطرة الى ان يدخل الشعاع من الجرمين او ان يرى الكوكب منها معرفة ارتفاع ذلك السمات وهذه الآله من محترعات الرصاد الاسلاميين

N. 19 b
N. 20 a

ذات الشعبتين وهي ثلاث مساطر ثنتان منها مربعة السطوح خلا طرفيها المركبين تركيب البركار وقد جعلنا طولها احد عشر ذراعاً ولتكن الواحد معدة للقيام على سطح الافق والاخرى للحركة ثم ننظمها في محور

V.33b.S.33a
V.34a.S.33b

yok .N.S.V¹
مبدء .N.S.V²

ذی ثخانة صالحة لضبطها وانطباق السطحين الباطنين عند انطباق المسطرتين ونجعل في مركز المحور مسماراً دقيقاً لاجل تعليق خيط الشاقول الذي يعرف بانطباقه على الضلع المار بمركز المحور صحة القيام على سطح الافق ولاخفاء انه يلزمنا حفر نقرة في ذلك الضلع لجولان الشاقول وليكن للقائمة محور من جسمها طرفاه في اعلاها واسفلها بارزان معدان للانضباط بجانب عمود بناءً ثابت في حلقة بارزة في اعلاه ولبنة ثابتة في اسفله لايزال محورها محور الافق عند دوران القائمة قطعاً ونفرز من الضلع الثاني من المنطبقين من الشعبة¹ القائمة فيما بين مركز المحور الناظم للشعبتين ومحل صالح ارتفاعه من العرض للجلوس تحتها مقداراً يفرضه ستين ونعلم هنالك علامتين في الضلعين المنطبقين من القائمة والمتحركة تسمى التي منها في المتحركة بالمرى والاخري بمركز المسطرة ثم نجعل مسطرة ثالثة طولها من تلك الاقسام قدر وترا لزاوية القائمة وهو فدناى وزيادة في عرضها كمسطرة الوضاعين صالحة لان تثقب² في حاق المبدأ ثقباً يمكن نظمه في زائدة مثبتة عند مركز المسطرة في حاق المركز بحيث ان المتحركة اذا فتحت على زاوية ما امكن بطبق حرف المسطرة الثالثة على علامة المرى معرفة وتر تلك الزاوية من اقسامها ولا يخفى عمل الهدفتين واعدادها لآخذ الارتفاع وعمل كرسى تعتمد عليه المسطرة عند الرصد بحيث يبقى حرف المسطرة وحرف ضلع الآلة متقاطعين على

ذات الجيب هي مسطرتان منتظمتان انتظام ذات الشعبتين وفي طرفيها علامتان مقسوم ما بين احدى العلامتين ومركز المحور بستين في العلامة الاخرى ذو شاقول وعلى | منها هدفتان | تنصب المقسومة موازية لسطح الافق وترفع

V.34a.S.33b
V.34b.S.34a

1 .V . الشعبة

2 .V . تثقب

الآخري عند كونها¹ في سطح دائرة الارتفاع الى استغلال الهدفة اوروبية الكوكب فيجوز خيط الشاقول من الاقسام من جهة المركز قدر جيب تمام الارتفاع ومن جهة العلامة قدر سهم الارتفاع ولو جعلنا مسطرة ثالثة بنقالة تصير حرفها قائماً مقام الخيط وقسمناها بقدر اقسام الآلة علم من اقسامها الجيب² ابتداء يالها من آلة عميمة البركات لا يعد لها فيما اختصت به شئ من الآلات وقد عملتها على وجه ربع ووضع رفيع وقسمت مسطرتها³ من احد الوجهين بالجيب الستيني⁴ ومن الآخر بالجيب الاعشارى الذى كنت مخترع فرائد كماله ومنتزع فوائده افضاله وسهولة مأخذه في نواله | بحيث صار لائقاً لحساب نتائج الارصاد ومناسقاً لاولى الالباب من الامجاد

N. 20 a
N. 20 b

المشبهة بالمناطق وهى من مخترعاتنا وكثيرة الفائدة في معرفة ما بين الكوكبين من البعد المطلق والمقيد وما بين كوكب ثالث وافع بينهما على خط مستقيم اوليس بواقع وفقنا الله تعالى لعملها عند الاطلاع على ان ثاون رصد الزهرة بين الكوكبين اللذين احدهما المقدم من الثلاثة التى في رأس الحمل والآخر الذى في الرجل وهى ثلاث مساطر ثنتان منتظمتان انتظام ذات الشعبتين في محور من النحاس في رأسه قطعة مستديرة مثقوبة معدة لانتظام ثالثة تتحرك في السمك بالنسبة الى السطح الذى تتحرك فيه الاوليان ويضبط البعد بين الاولين بقطعة محيطية مقسومة بالقسمة المعروفة مثبتة في احديهما وتتحرك الآخري⁵ عليها وهو البعد الطولى ثم تضبط⁶ البعد العرضى بقطع من محيط قوس مثبت في طرف الثالثة بحيث يماس محده مقعر القوس الاول وكلاهما

1. V. كونها

2. V. بجيب

3. V. مسطرتها

4. N. الستيني

5. N. الاخرى

6. S.V. تضبط

مقسوم ونجعل لها اربع هدفات ثلاث على الرؤس من المساطر الثلاث | وواحدة
 على رأس المحور النحاس متحركة ليتمكن جعلها على زاوية قائمة على سطح |
 المسطرتين الاولين وتارة على سطح الثالثة بكونيا في يد الراصد عند النظر
 الى الكواكب من ثقب واحد الى الهدفات الثلاث وراصد آخر يحرك
 المسطرة وييده كونيا يضبط بها وضع القوس الثاني في قيامه على سطح
 الاول واعددنا لها شمعة ثابتة في الارض اوفى قاعدة الشمعة ذا مفصل
 يمكن به امالة الآلة يميناً وشمالاً وهي على كعبة¹ من النحاس ذات محور
 تدور الآلة كلها عليها على سطح الافق الى اى جهة شئنا ومع ذلك يتحرك
 علواً وسفلاً كما في البركار التام والمعول عليه ضبط مبادئ الاعداد وضبط
 توازى السطوح والاجتهاد في تطبيق السطوح الطولية والعرضية منها على
 مثلها من الفلك وذلك سهل على من وفقه الله تعالى لذلك وهذه الآلة
 في اعجب الآلات ويحتاج وضمنها الى رسالة مستقلة لكن عند الاهالى ربما
 لا يحتاج الى ذلك

V. 34 b

V. 35 a

S. 34 a

S. 34 b

تنبيه جميع الآلات الرصدية التى نعمل من الخشب يجب كونها من
 خشب سبط غير ملتف الستاء ولا معقد ولا هش قايل التخلخل والتكائف
 جداً كالأبنوس ثم الساج الهندى ثم السدار القديم ثم الخشب الاحمر المعروف
 بديا الروم بالفندق وما كان من قره آعاج قديماً جداً او كذلك من التوت
 فلا بأس به عند عدم ما تقدم ومع ذلك فلا بد من تفقده بالفاس واصلاحه
 بالآلات ومسح كتابته وايجاد غيرها ان اختلفت الاقسام

البكام الرصدى هو على الرسم المتعارف من الدواليب ذوات الاسنان
 والدندانجات المخترعة على طريق القوى والضعيف من البكامات الدورية
 الا انا اخترنا حساباً وفقنا الله تعالى اليه فانشأنا بنكاما ذا ثلاث موريات عهدها

V. 35 a.

V. 35 b.

N. 20 b.

N. 21 a.

يعين الساعات والآخر يعين الدرج و الثالث يعين دقائق | الساعات في محيط واسع
 قسمنا منه | كل دقيقة بخمسة فخمسة من الثواني وجعلنا كل مرى منها في
 دولاب اصلى يدور بدور آنه من غير توسط آخر كما في البنكومات المألوفة
 فانه عن التحرير بمعزل وجعلنا السرياق المديرله بشاقول قصير الخيط اما كونه
 بالشاقول فلان ما يعمل بالقوس الفولاذ تختلف ازمان اجزائه واما قصر
 الخيط فلان يكون ثقله في احد الجانبين مضمحلاً في ثقل الرصاص لانسبته
 محسوسة بينه وبينه فامكننا بغاية الحق سبحانه وتعالى معرفة اطول ماعدا السفلين
 من سائر الكواكب وعروضها من مطالعها التي تحرر بهذه الآلة قياسا
 مضبوطة من الشمس عند توسطها ومعرفة بعدها عن المعدل من وهى
 الاسرار العجيبة فان الرئيس بطلميوس طال ما افكر في ضبط الازمنة بدنان
 الماء وبآلات الرمل فلم يجدالى تحرير الدرج فضلاً عن الدقائق سبيلاً فعدل
 عد ذلك ولما من الله تعالى علينا بعمله كنا نرسله من حالة التوسط لمركز
 الشمس على سطح اللبنة وتتعاطى الارصاد الليلية ونعلم بها الزمن الذى بين
 التوسط ووقت الرصد وعند عود مركز الشمس الى التوسط ان حصل
 تفاوت عدلنا الزمان بحسبه بان ضربناه في ذلك الزمن وقسمنا الحاصل على
 الدور الحقيقى فما خرج زدناه على الزمن المضروب فيه ان كان دور البنكام
 ازيد من الدور الحقيقى والانتقصناه فما بلغ او بقى فهو الزمن الحقيقى وان لم
 يكن تفاوت لم نحتاج الى تعديل فيحصل المراد على وجه الصحة والسداد ومنه
 يعلم عرضى الكوكب وطوله بالبرهان كما سيأتى والحمد لله الذى وفقنا لما ذهب
 كثير من الرصاد متحسرا على ضبطه هكذا فان ساعات الرمل وساعات الماء
 لا يحصل بها تحقيق ولا تقرب قريب كما هو | معروف عند اهله |

V.35b.S.35a

V.36a.S.35b

HÂKÂNÎ'NİN MEKTUPLARI DERGİSİ*

AHMED ATEŞ

İran edebiyatının en büyük ve en çok dikkate değer şairlerinden biri olan Afzal al-Din Hâkânî-i Şîrvânî (hayatı aşağı yukarı 520—595/1126—1199)¹ eserlerinde şiirleri ile olduğu kadar, nesrinden de bahseder ve bununla öğünürdü². Ancak onun mensur eserlerinden pek az şey bilinmektedir: *Tuḥfat al-‘Irâkayn*'inin önsözü,³ Paris, Bibliothèque Nationale'de bulunan bir *Kulliyât-i Hâkânî* nüshasında görülen 7 mektup⁴ ve *Armağân* dergisinde yayınlanmış olan 2 mektup⁵. Halbuki büyük şairin daha bir çok mensur yazıları, bilhassa mektupları bulunması gerekir, yoksa kendisi bunları şiirlerinde iftihar ile anmazdı.

Bir kaç yıl önce, tarihî kaynak olmak bakımından eski mektuplar üzerinde geniş araştırmalar yapmış olan kıymetli hocam ve dostum Mükrimin Halil Yınanç, 1933 yılında Hâkânî'nin bir mektuplar dergisini Lala İsmail Efendi Kütüphanesinde görmüş olduğundan bana bahsetmişti. Gerçekten bu kütüphanenin fihristinde⁶, 600 numarada kayıtlı olan nüsha Hâkânî'nin mektuplarından ibaret olan bir eserin yazmasıdır⁷. Ancak bu yazma, anılan kütüphanenin basılmış fihris-

* 9—16 Ağustos 1960'ta Moskova'da toplanan 25. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nde okunmuş olan tebliğin metnidir.

¹ Bu mühim şair için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1948, V, 84—95, Ahmed Ateş tarafından yazılmış Hâkânî maddesi; bütün hâl tercümesi kaynakları ve bibliyografya orada gösterilmiştir. Bunlara burada not 3'te kaydedilen *Tuḥfat al-‘Irâkayn* basmasını ve şu eseri eklemek lâzımdır: *Xagani Şîrvani, seçilmiş eserleri*, tertip eden M. Sultanov, Bakû, 1956.

² Bk. meselâ Hâkânî, *Kulliyât*, Neval Kışor, t. s., s. 209, beyit 11.

³ Neşr Yahyâ Karîb, Tahran, 1333 ş.

⁴ Bk. Blochet, *Catalogue des manuscrits persanes*, Paris, 1928, III, 42 v. d., 1380 yılına doğru istinsah edilmiş bir nüsha.

⁵ Vahîd Dastgirdî, *Macalla-i Armağân*, 1310=1931, XII, s. 81 v. dd.; 1314=1935, XVI, 611 v. dd. Fakat bunların nereden alınmış olduğu mâlûm değildir.

⁶ *Hamidiye Kütüphanesinde mahfuz bulunan kütüb-i mevcûdenin defteridir*, İstanbul, 1300'ün sonunda, s. 133.

⁷ Bu nüshanın tavsifi şudur:

Lala İsmail Efendi, No. 600. Sade, yarı meşin bir cilt içinde 59 varak, 22 × 14,1 (16 × 8,3) cm. eb'adında; 25 satırlı ince kalemle yazılmış, çok olgun ve işlek nesih.

tinde, yazar adı gösterilmeden, yalnız “*Munşâ’ât*” adı ile kaydedilmiş bulunduğundan, arayıcıların gözlerinden şimdiye kadar saklanmıştır.

VIII./XIV. yüzyıla âit olan bu nüsha Hâkânî'nin 27 mektubunu ihtiva etmektedir. Bu mektupların mevsuk, yâni Hâkânî'ye âit olmasından asla şüphe edilemez. Çünkü bir çok mektupların başında bunların Hâkânî'ye âit olduğu açıkça kaydedilmiştir. Nitekim VIII. mektubun başında⁸ “خادمه حسان العجم الخاقانی”, IX. mektubun başında “...داعیه ابن النجار¹⁰”, bir başkasında⁹ “خدمة خادمه حسان العجم الخاقانی الخاقانی” “... الخاقانی ibâreleri vardır ki, bunlar mektupların gerçekten Hâkânî-i Şirvânî'ye âit olduklarını gösterir. Bunlardan başka Hâkânî mektup metinleti içinde de kendi adını zikretmek imkânını sık sık bulmaktadır. Meselâ bir mektubunda şöyle der:¹¹

خاقانیا کسان که طریق تومی روند ز اغند وزاغ را صفت بلبل آرزوست

“Ey Hâkânî senin yolunda gidenler kargadırlar, bununla beraber karga bülbül vasıflarını arzu ediyor”. Bir başkasında da şöyle der¹²:

ای دل خاقانی مجروح خیز اهل بدست آردرمان طلب

“Ey Hâkânî'nin yaralı gönlü, kalk, ehlini ele geçir ve derman ara!” Nihayet, biraz aşağıda mektuplardan bahsedilirken görülecektir ki, bunlar esasen Hâkânî'den başka bir kimse tarafından yazılmış ola-

ı a'da süs küfisi ile bir serlevha vardır. Mektup başları kırmızı mürekkeple. Yazı ince kırmızı çift çizgiden ibaret bir cetvel içindedir.

Nüsha sondan noksan gibi görünmektedir ve istinsah kaydı yoktur. Bundan dolayı ne zaman istinsah edildiği belli değildir. Ancak yazı ve kâğıttan nüshanın VIII./XIV. asrın sonlarına âit olduğu tereddütsüzce söylenebilir. Farsça kelimelerde bir sesliden sonra gelen “d” ’lerin “z” şeklinde yazılmış olması da bunu teyit eder.

این نامه بحضورت امام مقتدی ناصرالدین ... قطب الاوتاد ... ابواسحق ابراهیم
الباکوئی ... نوشت

سر جاده معلی منصب معالی و مجلس عالی خذاوند صدر امام مطاع ...

Son: ... آن عهد چون عهد غانیات سپری شد آن عادت چون عدت مطلقات بسر آمدت

Bu son kelime bir başkası tarafından yazılmıştır.

⁸ Yaprak 15 a.

⁹ Yaprak 16 b ve bk. 18 a (X. mektubun başlığı), 32 a (XV. mektubun başlığı).

¹⁰ XXV. mektup, yaprak 56 a.

¹¹ Yaprak 41 b.

¹² Yaprak 58 b.

maz, çünkü bunlar sırf kendisinin hayatına bağlı hâdiselerden bahseder.

Bu dergide bulunan mektupların hepsi temamiyle yeni değildir. İlk dört tanesi, sıra ile, yukarıda anılan ve Paris'te bulunan *Kulliyât* nüshasındaki dört mektubun aynıdır. Paris nüshasında bulunan öteki üç mektup hakkında, bunların burada bulunup bulunmadığı hususunda bir şey söyleyemiyorum. Çünkü E. Blochet'nin sözüne göre¹³, Bunların kimlere gönderildiği kaydedilmiş değildir; bundan başka E. Blochet bunlardan küçük de olsa, bir kaç ibareyi kataloğuna kaydetmemiştir. Bundan dolayı bu mektupların Lala İsmail Efendi nüshasındaki mektuplar ile ilgilerini tesbit edecek mütalardan mahrum bulunmaktayım. *Armağân* dergisinde yayınlanan mektuplara gelince, bunlardan biri¹⁴, burada tanıtılan dergideki VIII. mektubun aynıdır, ancak *Armağân*'da giriş kısmı mevcut değildir. Öteki mektup ise¹⁵, görünüşe göre, Lala İsmail Efendi dergisinde mevcut değildir.

Lala İsmail Efendi dergisinde bulunan mektupları kısaca tahlil etmeden önce, söylemek lâzımdır ki, bunlar HĀkĀnĪ'nin kendine has karışık ve son derecede güç üslûbu ile yazılmıştır. Bundan başka elde bulunan el yazması nüsha bir tanedir. Bu nüshanın yazısı açık ve güzel ise de, bir çok kelimelerin noktaları noksandır. Bütün bunlar metni daha ziyade anlaşılmasız bir hâle getirmektedir. Bundan dolayı burada daha açık bir hulâsa verilmesine imkân bulunamamıştır.

Lala İsmail Efendi dergisinde bulunan mektuplar şunlardır:

I. Yaprak 1 b—4 b. Abū İshâk İbrâhîm al-Bâku'î'ye yazılmış mektup. Burada HĀkĀnĪ Şîrvân'a dönüşünü, daha önce bu memlekette hükümdara kötü niyet beslemekle itham edildiğini¹⁶, Bukrâ-tiyân'dan (tabii Bagrat Gürcü sülâlesini kastediyor) 'İzz al-Davla Muhlîş al-Masîh Bâk.r K.mây.n ZākānĪ (Kazvin civarındaki Zākān şehri değil, Gürcistan'daki Zağani şehri)'nin kendisini himâye ettiğini, kötü insanların 300 "hâna" 'yi yağma etmek, 60 kişiyi öldürmek istediklerini, fakat tasavvurlarında muvaffak olamadıklarını, o zaman Şîrvân'ın daha çok perişan bir hâle düştüğünü anlatır.

¹³ *Anılan eser*, III, 43.

¹⁴ *Armağân*, XII, 81—84'te bulunan mektup.

¹⁵ *Armağân*, XVI, 661 v. d.'da bulunan mektup.

¹⁶ هر روز می گفتند فلان دشمن پادشاست ...

II. Yaprak 4 b—6 a. Sayf al-Dîn Şâh-i Arman Bektimür'e yazılmış bir mektup. 581/1185 yılında Şâh-i Arman olan ve 589/1193 yılında öldürülen Bektimür Ahlât "sâhibi" idi¹⁷. Mektup bu hükümdarın Irak'tan dönüşü münasebeti ile yazılmıştır. Hâkânî de bir seyahate çıkmak istiyormuş ve Tebriz civarında bulunuyormuş; o zaman "mafhar-i Bukrâtiyân, sultân al-naşârâ" dediği Gürcü kralından elçiler gelmiş, onları geri göndermek için bir ay bekemek lâzım gelmiş, sonra bu mektubu yazarak yollamış.

III. Yaprak 6 a—7 b. Derbend'de 'Alâ' al-Dîn Muhammad b. Ahamad al-Mustavfî al-Marvazî'ye hitâben yazılmış bir mektup olup, Hâkânî burada Şirvân'daki hâlerinden şikâyet etmektedir.

IV. Yaprak 7 b—8 a Şaraf al-Dîn Rukn al-İslâm al-Haravî'ye hitâben yazılmış bir mektup.

V. Yaprak 8 a—9 a. Şams al-Dîn Baylakânî'ye yazılmış bir mektup. "Mafhar-i Âzrbaycân" dediği bu şahsa hediye olarak elbiseler ("kisvathâ-yi muhtaşar") göndermiş, bunların kabûl edilmesini reca etmektedir.

VI. Yaprak 9 a—11 b. 'Ayn al-Davla al-Zancânî'ye gönderilmiş bir mektup. Mektubun bütün tıp ve felsefe tâbirleri ile yazılmış olmasından bu şahsın bir tabip olduğu istidlâl edilebilir. Hâkânî, Zencân'da bir kaç gün kalınca, bu şahıs kendisine hüsnü kabûl göstermiş; Hâkânî buna karşılık, teşekkür etmek için, kendisine "'attâbî" kumaştan elbise ve binek hayvanı göndermiş; bunların kabûl edilmesini reca eder.

VII. Yaprak 11 b—15 a. Hâkân-i A'zam Calâl al-Dîn'e —her hâlde Ahsitân b. Manûçihir olmalıdır— gönderilmiş bir mektup. Bu mektup, şairin hac dönüşünde, Bagdad'da yazılmış olup, hükümdarın oğlunun ölümünden dolayı kaleme alınmış bir tâziyet mektubudur. Hâkânî buradan Bayt al-Muqaddas'e (Kudüs'e) gitmek niyetinde olduğunu da kaydeder.

VIII. Yaprak 15 a—16 b. Emîr Nacm al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış bir mektup olup, felekten ve Bagdad'da Hacı Ayaz adlı bir köleden mâruz kaldığı bâzı haksız hareketlerden şikâyet eder.

IX. Yaprak 16 b—18 a. Emîr Sayf al-Dîn adında bir kumandanın Atabek-i A'zam'ın —Azerbaycan Atabeklerinden İldeñiz'in unvanı

¹⁷ Bk. İbn al-Aşîr, *al-Kâmil fi'l-târîh*, nşr. Tornberg, XI, 322, 338 ve XII, 41, 67.

olup, atabekliği (541—568/1146—1172) yanına gelmesi dolayısı ile yazılmış bir mektup. Hâkânî bu şahıs ile galiba hac yolculuğu sırasında tanışmıştır; onun yeni durumundan çok ümitlidir, Maḥmūd-i Sebüktingin gibi büyük bir devletin kurucusu olabileceğinden bahsetmektedir.

X. Yaprak 18 a—21 b. Sultân al-Naşārâ, mafḥar-i Buḳrâtiyân-i Âl-i Dâvūd dediği Bagrat âilesinden Giorgi olması gereken¹⁸ Gürcü kiralından aldığı bir mektuba cevap olmak üzere kaleme alınmış bir mektup. Hâkânî, kendi ifâdesine göre, o zamana kadar bu hükümdara bir şey yazmamış ise de, gittiği her yerde bulunan hükümdarlara ondan bahsederek, onu öğmü; bu mektubu yazdığı sırada kiral Şirvân civarında imiş ve bu memleketin merkezi olan Şamâhî'ye gidecekmış; kendisi onun Şirvân-şâh ile bir taht üzerinde oturmasından da yazılarında bahsetmiş ve bunları her tarafa yaymış; işte bu sırada bu Gürcü kiralından bir mektup almış, her hangi bir sebeple Şirvân'dan ayrı bulunuyorsa, bunu kendisine söylemesini istemiş, Şirvân-şâh'tan bu sebebin bertaraf edilmesini talep edecekmiş. Hâkânî Şirvân'dan hiç incinmediğini söyler ve Şirvân'ı öğer; ancak uzlet ve inzivaya çekilip, dünya süs ve nimetlerinden kurtulmak için, Şirvân'a dönmediğini, Mekke'ye gideceğini söyler ve bu arada Manūcihr'den sonra tahta çıkan genç hükümdarın —Aḥsitân olacak— silâhşorluğunu öğer. Hâkânî bu sırada ikinci defa Mekke'ye gitmiş bulunuyormuş ve orada yerleşmek niyetinde imiş; fakat hastalanmış ve bu yüzden Bagdad'a dönmüş, oradan Tebriz'e gelmiş, üç senedenberi Şirvân'dan dışarıda imiş. Şimdi yine Kudüs yolu ile Mekke'ye dönmek istiyormuş; bu arada bir çok melik, sultan ve halifeden davetler almış, fakat uzlet istediğinden bu davetleri kabûl etmemiş.

XI. Yaprak 21 b—24 b. Gâzî Hudâygân dediği Sayf al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış bir mektup. O sırada Allân-küh'ta, ordu-gâhında bulunan bu emîrden çok iyilik görmüş, ona bağlılığını ifade etmektedir; bu arada emîrin hediye olarak gönderdiği bir Türk cariye dolayısıyla teşekkürlerini de bildirmekte ve cariyenin çok mübalâğalı ve şairane bir tasvirini vermektedir.

¹⁸ Bk. meselâ W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London, 1932, s. 101 v. d. (Giorgi III. için), 337 v. d. (Davud peygamber soyundan geldiklerini iddia eden Bagrat sülâlesi için).

XII. Yaprak 25 a—26 b. İsmi zikredilmemiş olan bir “şayh”¹⁹e hitâben yazılmış “vâizâne” bir mektup.

XIII. Yaprak 26 b—29 a. Oğlum (“farzand”) diye hitap ettiği Şihâb al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış ve küçük âile ihtilâflarından bahseden bir mektuptur. Bu arada Hâkânî gibi büyük bir şahsiyetin evlilik hayatının anlaşılması bakımından son derecede önemli olan bilgilere tesadüf edilmektedir. Kendisi 25 yıl köylü bir kadını, zevcesini, muhafaza edebilmek için çok sıkıntı çekmiş, bu yüzden kendisine küfretmişler, ok bile atmışlar; fakat bu kadına ızdırıp vermemek için, onun üzerine başka bir kadınla evlenmemiş. Bir münasebetle şöyle der: “Hastalık zamanlarında o rahmetliye ihtimam gösteren, onun hizmetini gören, leğenini tutan, el yıkayacak suyu veren bendim. Bu dünyadan göçünce; ona uyararak, Şîrvân’dan dışarı çıktım. Tanrı’nın duyulmayan zatına. . . yemin ederim ki, ben hakirin vatanından uzak kalmasının o rahmetlinin ölümünden başka hiç bir sebebi yoktur. Dost ve düşmanın bu hususta başka düşünceleri varsa da, hâlin şekli doğru ve yalansız olarak söylediğimdir”.

XIV. Yaprak 29 a—32 b. Şams al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış bir mektup olup, talih döndüğü için Şîrvân’dan ayrıldığını, hasta düştüğünü, bundan dolayı gelmesine sevindiğini anlatır.

XV. Yaprak 32 b—34 a. Sirâc al-Dîn adlı veya lakaplı bir şahsa, birine bir memuriyet vermesini reca etmek için, yazılmış bir mektup.

XVI. Yaprak 34a-35b. Şîrvân-şâh Ahsitân’ın kız kardeşi ‘İşmat al-Dîn’in mektubuna cevap olarak yazılmış bir mektup. Hâkânî, mektubuna bu hanımın hizmetinden uzak kalmasına esef etmekle başlar, Mekke’den Bagdad’a geldikten bir hafta sonra, Diyâr Bakr ve Diyâr Rabî’a’ya geldiğini, buradan Kudüs’e gitmek istediğini, fakat o civar valilerinin Frenklerin ancak yalnız seyahat eden sûfileri bıraktıklarını, başkalarını geçirmediklerini söylediklerini anlatır; halbuki kendisinin yanında “hizmetçiler, kendisine bağlı kimseler ve

¹⁹ Bk. yaprak 27 b: ودر وقت بیهارها آن مرحومه را تیاردار و خدمتکار و طشت نه و دست آب ده من بودم و چون از دنیا مفارقت کرد بموافقت او از شروان بیرون آمدم و بذات نامحسوس خدای . . . که من کهنتر را از موطن دور ماندن هیچ سبب نیست الا وفات آن مرحومه اگرچه درین باب دوست و دشمن را اندیشه مخالف افتد اما صورت حال درست و راست اینست که کفتم

bir kölecikten “(ḥadam u muttaşilân u gulâmakî) ibaret bazı kimseler bulunduğu için gidemediğini, o sırada bu hanımın Kudüs’e gitmekte olduğunu duyup, bu mektubu yazdığını ilâve eder (Öyle görünüyor ki, yaprak 35 ile 36 arasında en az bir varak düşmüştür; bundan dolayı bu mektup sonundan noksandır. Burada Hâkânî her hâlde bu hanımdan kendini ve adamlarını da beraberine almasını reca etmiş olmalıdır).

XVII. Yaprak 35 b—37 b. “Şirvân kumandanlarının tacı” dediği Zahr al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış bir mektup. Hâkânî burada Şirvân-şâh’tan bir ferman aldığını, fakat Mekke’ye gitmeğe azmetmiş olduğu için gelemediğini söyler, bu arada hükümdarın kız kardeşi ‘İşmat al-Dîn’in lutuflarından bahseder; mâzeretinin hükümdara bildirilmesini reca eder.

XVIII. Yaprak 37 b—39 a. “Hacıların yardımcısı” dediği Mu-bârîz al-Dîn adlı bir emîre yazılmış bir mektup. Hâkânî bir sene önceki hac seyahatinde ondan gördüğü lutufları anlatır, sonra gönderdiği mektuplardan bahseder; o sırada Şirvân-şâh Calâl al-Dîn’den mektup almış, fakat Şirvân’a dönememiş; mâzeretinin hükümdara bildirmesini ve mâzur tutulması için yardımını reca eder.

XIX. Yaprak 39 a—40 a. Şaraf al-Dîn adlı bir zata yazılmış, dostlarına selâm ihtiva eden bir mektup.

XX. Yaprak 40 a — 41 b. “Şadr al-şu‘arâ’”, “mafḥar-i Şirvân” olarak tavsif ettiği Muhazzab al-Dîn adlı bir zata yazılmış mektup. Bu zattan bir mektup almış, fakat Bagdad, Diyâr Bakr ve Diyâr Rabî‘a’da iken ondan hiç bir haber alamamış; Azerbaycan tarafına gelince, kendisinin Şirvân-şâh Calâl al-Dîn’e intisabını duymuş ve çok sevinmiş. Mektubun sonunda Sadîd al-Dîn’e, Muhazzab al-Dîn’in annesine ve başkalarına selâmlar yollamaktadır.

XXI. Yaprak 41 b—47 a. “Ḥudâygân-i A‘zam” dediği Muzaḫḫar al-Dîn’e —her hâlde Muzaḫḫar al-Dîn Kızıl Arslan b. İldeñiz olmalıdır— hitâben yazılmış bir mektup. Burada inziva niyeti olmasaydı, Şirvân’dan sonra, onun yanına geleceğini, on seneden beri hükümdarları öğmek için hiç bir şiir söylemediğini anlatır; iki oğul ile bir kızı —kendisini medhetmek üzere yazdığı bir kasideyi, ki bunu kendi eli ile yazdığını ayrıca tashih eder— gönderdiğini söyler ve kabûl edilmesini reca eder.

XXII. Yaprak 47 a—54 b. Kuṭb al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış bir mektup. Kendisini Rey’den geri çevirmişler, Tebriz’e

gelmiş, bu şahsı o zaman tanımış; bundan sonra tanınmış âlim Yahyâ b. Muḥammad²⁰ —ölümü 549/1154 veya 550/1155—’den aldığı bir mektuptan kendisinin Nişabur ve Horasan’da itibarlı olduğunun anlaşıldığını, buna karşılık Irak’ta hakaret gördüğünü söyler.

Hâkânî, galiba bu şahsın bir sorusu üzerine, bir aralık mektup nevinden *-uslûb-* de bahseder: (yaprak 51 b v. d.): Kendisine göre mektuplar üç türlü olurmuş: 1. dabîrâna, 2. vâ‘izâna ve 3. muḥakkiḳâna; bunlarda lâfız ve lâkaplara dikkat etmek lâzımmış; fakat kendi zamanında bunlar karma karışık olmuş, en âdi insanlar için en yüksek lâkaplar kullanılıyormuş —bununla beraber söylemek lâzımdır ki, Hâkânî bu tenkitlere eserleri elimizde bulunmayan çağdaşlarından daha çok mustahaktır, çünkü en alelâde tanıdıkları için böyle çok mübalâğalı lekaları kullanmaktan geri durmamaktadır; tanıdığı küçük emirler hakkında kullandığı tabirlere bakılacak olursa, bunlar devirlerinin en büyük hükümdarları olmak gerekir—. Kendi mektup üslûbu yaratıcılığın en son derecesinde imiş ve Kuṭb al-Dîn’e isterse kendi üslûbunu taklit etmesini tavsiye eder.

Yaprak 53 b—54 b’de bundan önceki mektup içine alınmış başka bir mektup vardır ki, bu da yine Kuṭb al-Dîn’e yazılmıştır. Sonunda gönderdiği mektubu “*taşrif*” Ahlât-i Arman civarında aldığını, hemen geri dönüp, Tebriz tarafına geldiğini anlatır.

XXIII. Yaprak 54 b—55 a. Bagdad’da Razî al-Dîn adlı bir şahsa yazılmış bir mektup.

XXIV. Yaprak 55 a—56 a. “Şayḫ al-şuyūḫ” diye vasıflandırdığı Sadîd al-Dîn’e hitâben yazılmış bir mektup. Ondan bir kaç mektup “*taşrif*” almış, cevap veremediğinden mahcup imiş ve kendisinden şikâyetleri varmış; bu mektup Hâkânî Şirvân’dan çıkıp, Gence’ye gittiği zaman yazılmış olmalıdır.

XXV. Yaprak 56 a—56 b. Mu’ayyad al-Dîn adlı bir şahsa yazılmış bir mektup. Aralarında biri kadın olmak üzere, bir çok tanıdıklarına selâmlar gönderir.

XXVI. Yaprak 56 b—57 a. Şams al-Dîn adlı bir şahsa hitâben yazılmış bir mektup. Bu şahsa çocuğunun ölümü dolayısı ile mektup yazamadığını, tanıdıklarından çekindiğini, üzerine bir nevi vahşet geldiğini ve uzlete çekildiğini söyler; bunun başka bir sebebi de Gence’ye gitmesi imiş.

²⁰ bk. Al-Subkî, *Ṭabaḳât al-şâfi‘îyat al-kubrâ*, Kahire, 1324, IV, 197 v. d.; İbn Ḥallikân, *Vafayât al-a‘yân*, Kahire, 1299, I, 589.

XXVII. Yaprak 57 b—59 b. Şirvân halkından şikâyet. Hâkânî bu mektubu her hâlde bir buhran anında yazmış olmalıdır, çünkü bu memleket halkına karşı çok ağır ithamlarda bulunmaktadır. Kendisi bu mektubu “zulmün pusu yeri, nifakın yuvası, memleketlerin en kötü ve en vahşisi” dediği Şirvân’dan “şehirlerin en iyisi ve en hoşu” dediği Gence tarafına gönderdiğini söyler, sonra şöyle devam eder: “Sizin bulunduğunuz orada insanlık pazarının günü nasıldır? Vefa nasıldır? Bilgi metâi nasıl satılır? Benim bulunduğum burada çok kesaddir”²¹. Hâkânî yalnız onlara güveniyor, şirvanlıları bilhassa ilhat ile itham ediyor; bunlardan o kadar bizar olmuş ki, “hayat evinin yıkılma zamanı gelmiş, bunu yalnız dostlarının tamir edeceğini umuyor; kalbi çok yaralı, beli kırılmış imiş, bunun merhemini Zayn al-Dîn Rukn al-İslâm dediği bir zattan beklemektedir.

Mektup maalesef sondan noksandır. Her ne kadar sonunda bir “tammat” kaydı varsa da, bu kelime bir başkası tarafından ve çok sonraları yazılmıştır.

Mektuplar hakkında verilen bu sade ve noksan hulâsa zannederssem, açıkça göstermektedir ki, İran edebiyatında benzeri bulunmayan bir mektuplar dergisi karşısında bulunmaktayız. Çünkü böyle mektup dergileri, meselâ Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ’ın *Abkâr al-afkâr*’ı, ‘*Arâ’is al-ḥavâṭir*’i veya ‘*Umdat al-bulağâ va ‘uddat al-fuṣṣahâ*’sı²² veyahut Muntacib al-Dîn’in ‘*Atabat al-kataba*’si ve daha başkaları gibi, daha ziyade bir hükümdar adına ve devlet işleri için yazılmış mektuplar veya mektup örnekleri, yahut da resmî yazı örnekleridir. Hâkânî’nin mektupları ise, bilâkis kendisi tarafından ve kendisine ait meseleler için yazılmış mektuplardır.

Hâkânî’nin bahsedilen dergide bulunan mektuplarının hiç birinde tarih yoktur. Ancak onun hayatı hakkında *Dîvân*’ından ve başka kaynaklardan çıkarılabilecek mütalar ile karşılaştırılacak olursa, bunların hepsi aşağı yukarı mahdut bir zaman çerçevesi içine yerleştirilebilir. Böylece Hâkânî’nin şimdiye kadar anlaşılmamış olan veya müphem bir şekilde anlaşılan hayatının safhaları biraz daha açık bir tarzda tasvir edilebilecektir.

²¹ Bk. yaprak 57 b: آنجا که شما ایذ روز بازار مردی چونست نرخ وفا چکونه است متاع دانش چون میخرند اینجا که من باری صعب کسادست

²² Bk. Ahmed Ateş, *Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ’ın eserlerinin bâzı yazma nüshaları* (*Tarih Dergisi*, İstanbul, 1959, X, 1—20).

²³ Bk. nşr. M. M. Kazvîni ve ‘A. İkbâl, Tahran, 1329 ş.

SULTAN İKİNCİ MAHMUD'UN MISIR VALİSİ MEHMET ALİ PAŞA'YA GÖNDERMİŞ OLDUĞU BEYAZ ÜZERİNE HATT-I HÜMAYUNI

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

1220 h 1805'te vezirlikle Mısır valisi olup günden güne nüfuzunu arttırarak durumu hükümetin gözünden kaçmamakla beraber muhtelif iç ve dış gaileler yüzünden kendisine dokunulamayan Mehmed Ali Paşa, Vehhabî gailisini muvaffakiyetle bitirerek Mora isyanında hizmet etmişti; fakat Ruslarla olan muharebede (1828) yeni kurulan ordunun mağlubiyeti ve kendisinin tahrikiyle meydana gelen Arnavutluk isyanını fırsat bilen ve hacca giden Anadolu halkını metbuları aleyhine ısyana teşvik eden Mehmed Ali Paşa, tasavvurunu yavaş yavaş meydana çıkarmağa başlayarak kendisine verilen emirleri yapmamak için nazlanmağa ve bahaneler ihdasına başlamıştı.

Yunanistan'ın teşekkülünden sonra Girid'in idaresi Mehmed Ali Paşa'ya verilmişti. Bundan dolayı Girid'e asker ve mühimmat göndermesi hakkında hükümet tarafından verilen emir üzerine kapı kethüdası Necib Efendi tarafından keyfiyet kendisine yazılarak Necib Efendi'nin adamlarından Behram ağa ile gönderilmişti. Behram ağa vazifesini ifa ile avdet edeceği sırada Mehmed Ali Paşa, ona:

“Ben devlete mâlen ve bedenen bu kadar zaman hizmet ettim bilinmedi; bunun üzerine Osmanlı donanmasıyla İngiltere donanması bilittifak üzerime tertip olunmuş eracifi rayegândır; artık düvel ve akran yanında îtibarım kalmadı; bu hal ile bundan sonra nice hizmet edebilirim? zira ufak tefek iltimaslarım kabul olunmadığından başka üç beş senedir ümena-i devletten bir kimse bu tarafa geldiği yoktur” demiş.

Mehmed Ali Paşa'nın bu sözleri Sultan Mahmud'a arz edilince Pâdişah:

— Osmanlı donanması tâbiri gayet gücüme gitti¹. Pertev Efendi Mısır'a gönderilsin” iradesiyle sabık reisülküttab Pertev Efendi?

¹ Mehmed Ali Paşa, Osmanlı donanması tabiriyle kendisini Osmanlı cemiasının dışında saymış ve onun bu sözündeki maksadı Sultan Mahmud sezmıştır.

nin Mısır'a gönderilmesini emrederek Mısır valisinin arzusunun yerine getirmek istemiştir (1246 h - 1830 m).

Pertev Efendi'nin memuriyetinin zahirî sebebi henüz ısyanı tamamen bastırılmamış olan Girid'e yardım etmesi ve af ilânıyla sükûnetin iadesi ve Rus muharebesi sebebiyle dar duruma düşmüş olan hazineye nakden yardım maddeleri idi². Pertev Efendi Mısır'a giderken Sultan Mahmud kendisine Mehmed Ali Paşa'ya verilmek üzere beyaz üzerine yazılmış bir hatt-ı hümayun vermiştir. Bu hatt-ı hümayun Mısır valisine hem nasihat ve hem de onu ikaz için kaleme alınmış olup Sultan Mahmud'un mizacına kısmen aykırı olarak durum îcabı yumuşak ve ihtiyatlı şekilde kaleme alınmıştır. Vakanüvis tarihlerinde görülmeyen ve fotoğrafisi makaleye eklenen hatt-ı hümayun aynen şöyledir³:

“Mısır Valisi Vezir-i hamiyetsemirim Mehmed Ali Paşa

“Minelkadim tarafına olan teveccüh-i şâhanem muhtac-ı beyan değildir ve senin sebkât eden hizmetlerin feramûş olunmayup şimdikiye kadar eylediğin hidemata göre taraf-ı hümayunumdan dahi her türlü müsaadat-i seniyyem erzan kılınageldiği misillû fimâbâd dahi tarafından samimî sadakat ve bendelik farizasınca ne mertebe hizmet ve ne derece eser-i sıdk ve istikamet görür isem ben dahi mukabilinde zât-ı hümayunuma düşen efendiliği icra edeceğime şüphe yoktur; belki bu âna kadar nice şeylerde taraf-ı hümayunumdan af ve iğmaz ile muamele olunduğu dahi inkâr olunamamakla insafî olan şükrünü bilmek iktiza eder.

“Hal böyle iken biraz eyyamdır bilâkis tarafından etvar-ı garibe müşahedesi beni müteaccib etmektedir. Ezcümle bu esnada Mısır'dan avdet eden kapı kethüdanın ademisi Behram nam kimesneye hitaben yazup vermiş olduğun varakada münderic tabirât-ı acibe doğrusu begayet istigrab ve infialime bâis oldu. Subhanallah ötedenberu eylediğin sadakat ve ubudiyete nasıl yakışur? ve kangî bende velinimetine karşı böyle lisan kullanur? bilemem. Bu kâğıdın üssi esası mahza eracif üzerine olduğu aşikâr olup farz-ı muhal olarak sıhhat emaresi ihsas-kerden olduğu halde bile yine birden bire böyle sözlere cesaret sana yakışmazdı; hele şu şeyler gayet gücüme gittiğinden eğer senin ümmi-

² *Lütfi Tarihi c 3 s 28,29*

³ *Topkapı sarayı arsivi numara 798.*

liğine ve yazan kâtibin su-i hatasına hamletmesem hakkında tagyir-i teveccüh-i şâhâne ve tehyic-i gazab-ı şâhâneme bais olması variddir; her ne ise çünkü biraz vakittenberu def'i işkâl ve istizahı ahval için bendegân-ı devlet-i aliyemden birinin tarafına gönderilmesi mukaddemden hatırgüzar-ı şâhanem olup bu kere sen dahi istemiş olduğundan reis-i sabık Pertev Efendi'yi bilintihab tâyin eyledim.

“Mumaileyh serair-i saltanat-ı seniyyeme mahrem ve mûtemed kullarımdan olup her bir şeyin merkez-i hakikisine dair irade-i hümayunumuz malûm ve mazbutı olduğuna binaen beyan edeceği hakayik-i ahvali sıdk ve insaf kulağıyla dinlediğin halde seni her veçhile temin ve tatmin edeceği derkârdır, ve kezalik senin tarafından dahi hakkında hüsn-i itikad-ı şâhâneme ârız olan haleli izale edecek suretlerde diyeceklerin ne ise dinleyip tahsil-i itminan eylediğin halde ana göre taraf-ı hümayunumdan dahi bilmukabele hakkında erzan kılınacak eser-i cedid-i lutf ve inayeti isbat etse gerektir.

Hasılı malûmun olsun ki calis-i serir-i hilâfeti olduğum hazreti resulülsekaleyn efendimizin nûr-ı nübüvveti hakkıçün mademki sen zat-ı hümayunum bendeliğini sıdk-ı derun ile iltizam edinerek had-dince ve lâyiki vehçile hidmet ve istikamette oldukça sana eğri nazarıle bakmak ihtimalim yoktur ve illâ fela. Artık ona göre sana lâzım olanı sen bilürsün tamam.”¹.

¹ Pertev efendi, Mehmd Ali ile mülakatı ve anın makstları hakkında mufassal bir takrir vermiştir.

مردیسی وزیرینسبیم محمد علی پاشا
 مه القیم طرفه اولونه نه شاهانم محتاج بیاید دکلده و سناک سفتا بیره خدمتک فریوش اولیجی سینه
 اولیک خدمت کوره طرفه اولونه دهی هرده لوماعت نسیم از راه قلعه کلک کیم سناک نیامده دهی طرفه اولونه
 صبی خدمت دوز لاک دلیقه سینه فرجه خدمت دوز لاک از صوره دستاقت کور نسیم بیضی مفایده دن فرجه اولونه
 دوسمه اولیک اجرائیج کیم سینه بودده بکله بوزده نیج سیدده طرفه اولونه عفو و عفاصله معاطله
 اولیضی دهی انکار اولونه معاطله اضافی اولونه سکر ایچاق اوقایده حال اولونه ایکنه برنا ایامده بانعلی
 طرفه اولونه اطرافیه مشاهده نیج سینه بکله دهه از جمله بر نمانده هرده عورت سینه فیکوکل اولیسی
 بوز نام کسبه خطابا یازوب دیریش اولیضی در قوره مندرج تعینت عیبه طوغریس بغایت سغریب دلیقه
 باعث اولونه سجاده اولونه دوز او عابد بکل خدمت وجهیه نعل باشو- رفتی بوز و خدمت
 بیده ساه قولونه بیلیم - بوکاخان اسناسی مضار ایضا وزیر اولیضی سناک اولیضی فخر حال اولونه
 صف امایح احاسر کوروش اولیضی حاله بیلیم بوز بره بیده سوزک جاری کایا سغریب
 شوشید غایت کوجه کسینه اگر سناک ایکنکه و بازه کاتابک سوز فطاسه عمل نسیم فکله تغییر
 شاهانه و بیج غضب باد شاهانه باعث اولیضی وزوز دهی هتایس جهه بر نمانده دوز و دفع اشکال دستاقت
 احوال ایچین سناک اولیضی صف بر بیان طرفه اولیضی مقومه خاطر کسینه شاهانم اولیضی بر کره سغریب استغنی
 اولیضی رئیس سناک بر نمانده بالاختاب تعینت نسیم سوز لاک سوز سلطت سینه محرم و عتق نوزده اولیضی
 هر بر سناک مرکز حقیقینه دن ازده هابوز معلم و مضوطی اولیضی سناک بیاید ایچ کور خطاب اولیضی
 دلفانی فرجه اولیضی دکلک کلک سنی هر وجه تأمیه و تطمیه ایچ کور دکلک اولیضی و کلک سناک طرفه اولیضی
 فکله که هر عقاد شاهانه عاشر اولیضی خط اولیضی ایچ کلک سوز ندرده بر کلک سناک سغریب سغریب
 ایچ کلک کلک اکاکوره طرفه اولیضی دهی بانقلابه فکله ازده ندرده از جهه لطف و غایتی ایبات نسیم که
 حاصل معلولک دوز کلک جالی سبر مضوطی اولیضی صف سوز انقلابه اولیضی نوز جوه حقیقیه ماد که سوز ندرت
 هابوزم بوز کلک سوز اولیضی اولیضی ایچ کلک سوز ندرده از جهه لطف و غایتی ایبات نسیم که
 باقیه صتام اولیضی و الا فلا ارقه اکاکوره سناک اولیضی اولیضی سوز سوز سوز تمام

II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya Hattı Hümayunu. (Topkapı Sarayı Arşivi No. 798)

Tebliğler :

ALTINTEPE KAZILARI *

TAHSİN ÖZGÜÇ

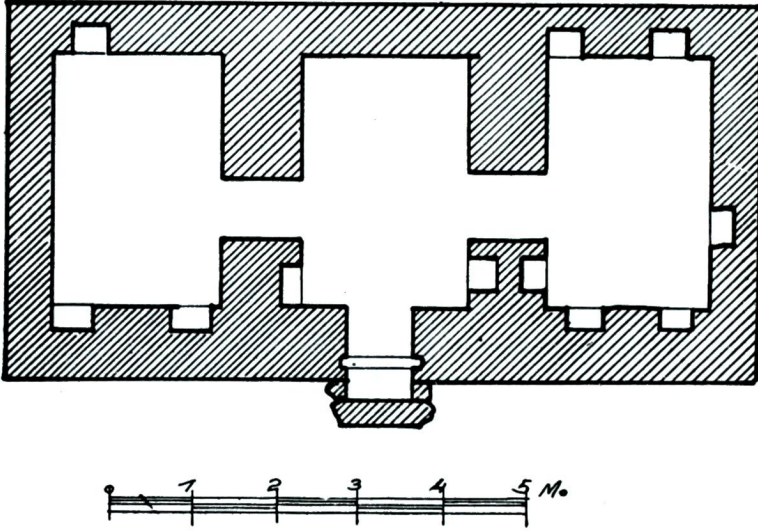
Altintepe Erzincan'ın 20 kilometre doğusunda, Erzincan-Erzurum şosesi üstünde ve münbit Erzincan ovasının doğu yarısında 60 metre yüksekliğinde, 500 metre çapında çok sarp ve tabii bir tepedir. Eski Tunç devrindenberi iskân edilmiş olan bu tabii tepenin üstünde, kalıntıları bugün dahi görülebilen, Urartulara ait, kale izleri mevcuttur. Altintepe Orta çağlarda ve bilhassa Akkoyunlu'lar devrinde tekrar bir iskân sahası olmuş, ondan sonra terk edilmiştir. Arkeoloji edebiyatına, aynı yerde 1938 yılında tesadüfen bulunmuş olan Urartu eserleri münasebeti ile malûm olmuştu. O zaman bu eserlerin, ancak, küçük bir kısmı ve sağlam olanları müzeye getirilebilmişti¹. Altintepe o zamandan bu yana ihmal edilmiş ve ilmi bir araştırmaya sahne olmamıştı. 1956 yılında, yine tesadüfen, 1938'de bulunan eserlerin hemen yanında, 3 odadan ibaret ikinci bir taş mezar daha bulunmuşsa da, eşyası ve ölü hediyeleri müzelerimize getirilmemiştir. 1959 yılında bu mezar odalarının tabanlarını temizlediğimiz zaman, Urartu arkeolojisi bakımından mühim olan eserlerin bir kısmını halâ yerlerinde durur bulduk (Res. 15). İlk mezarın aksine, bu tahrip edilmemişti. Dikdörtgen plânlı (içten uzunluğu 8 m.; genişliği 3 m. dir) mezar birbirine bağlanan 3 odadan ibarettir; dış kapı ortadaki odaya açılmıştır. İçten yükseklikleri 2.50 m. olan mezar odaları, Urartu stilinde, çok iyi işlenmiş kesme taşlar ile yapılmış, üstü de sahte kemer tarzında örtülmüştür (Res. 14). Odalarda 2, 3, ve 6'şar tane muntazam nişler vardır (Res. 1).

Asıl Altintepe kazılarına 1959 yılının Eylül ayında, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu adına, baş-

* Bu tebliğ Moskova'da toplanmış olan XXV. Şarkiyatçılar Kongresiene sunulmuştur.

¹ V. d. Osten, VI. Int. Kongress für Arch. 1939, *Neue urartäische Bronzen aus Erzincan.*

kanlığında, Prof. Dr. Nimet Özgüç, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Asistan Kutlu Emre, Fotoğraf Selâhattin Öztartan'dan müteşekkil bir heyet tarafından başlandı. Mezarlar tepenin doğu yamaçlarına ve ovoidan itibaren 40 metre yüksekliğe, ve aşağı-yukarı, bir hizaya

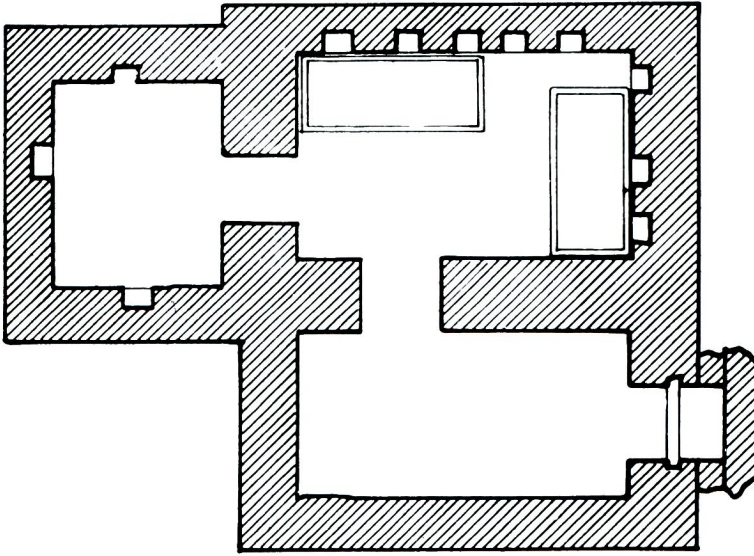
Res. — Fig. 1

inşa edilmiştir. Biz, 1956'da görülen mezarın 25 metre batısında ve sath toprağının 1.50 m. altında, el değmemiş durumda kalan, üçüncü mezarı keşfetmekte güçlük çekmedik. Bununla Altın-tepe'nin sırları çözülmüş, Toprakkale ve Karmir-blur'un yanında üçüncü büyük bir merkez daha ortaya çıkmış oluyordu.

Mezar şu şekilde inşa edilmiştir:

Önce sırtta ve ham toprak içine 7 metre genişliğinde ve 8.50 m. uzunluğunda büyük bir kuyu kazılmış ve içine 3 odadan müteşekkil monümental taş mezar yapılmıştır (Res. 5). Bundan sonra, hem ham toprağın kaymasını önlemek, hem de mezarı daha kolay muhafaza edebilmek maksadiyle, etrafı iri taş bloklarla inşa edilmiş kalın duvarlar içine alınmış ve üstü toprakla örtülmüştür. Burada, âdetâ, toprak altındaki bir kulenin içine inşa edilmiş mezar odaları karşısında bulunduğumuz anlaşılmaktadır. Bu da, yukarıdakinden değişik

plânda olmakla beraber, 3 odadan ibarettir (Res. 2). 1. ci odanın uzunluğu 4 m., genişliği 2 m. dir. Kuzeydoğuya bakan dar cepheye açılan kapının genişliği 1 m., girişin uzunluğu 1.25 m. dir (Res. 6). Kapı açıklığını kapayan taş levha yerinde, yani, kapalı durumda elimize geçti. Kapının dışına iri bloklar yığılmak suretiyle içeri girilmesi çok zor bir hale getirilmiştir. Odanın ortasındaki büyük bir tunç kazanın içinde ve etrafında tasvirli kemere, iki kursa; harb arabasının ve at koşum takımlarının tunç kısımlarına; tunçtan kap kacağa; harb arabalarının okları başına geçirilen at heykelciklerine (Res. 16),

Res. — Fig. 2

ve demirden silâhlara raslanmıştır. Kazanla kapı arasındaki sahaya da ağaç ayakları tunç ve gümüş kaplı, arkalıksız iki sandalya bırakılmıştı (Res. 8). Odanın batı yarısında da üçüncü bir masa ile, pişmiş topraktan kaplar, at gemleri (Res. 17), koşum eşyasından bazıları, 3 çan ve kemik âletler duruyordu. Buradan ikinci bir kapı ile

4 × 2.50 m. ölçüsündeki asıl lâhitlerin bulunduğu odaya geçilmektedir (Res. 7). Kapının kapak taşı, zelzele sebebiyle, yerinden kaymış ve tabana düşmüştür. Taş lâhitlerden biri odanın dar, diğeri uzun duvarı önündedir. Dört köşeli, tekne biçimindeki lâhitlerin, açılıp kapanabilen kapakları beşik şeklindedir. Bunların üstlerinde, yanlarında her hangi bir resim veya yazı yoktur. Lâhitlerin birinden bir kadın, diğerinden bir erkek iskeleti çıkarıldı. Erkek mezarına hiç bir şey bırakılmamıştı; yalnız lâhdın hemen dışına, elbiseye dikili durumda, bırakıldığı anlaşılan altın (Res. 18), gümüş ve tunç düğmeler; demir okuçları yerleştirilmiştir. Giyili olarak gömülen kadına ait lâhdın içinde ise, elbiseye dikili altın düğmeler, altın pullar, altın ve kıymetli taşlardan müteşekkil gerdanlık taneleri (Res. 19) duruyordu. Mezar odasının boş kalan diğer kısımlarına, muntazam bir şekilde, fayans vazosu (Assurdan idhal), pişmiş toprak kaplar, yine arkalıksız bir sandalye, çürüdüğünden şekilleri tâyin olunamıyan ağaç eşya, süs eşyası, kemik âletler bırakılmıştır. Odanın uzun duvarında 5, dar olanında 3 niş vardır. Odalardaki nişlerin içi daima boştu.

Buradan daha dar bir kapı vasıtasıyla 2.50 × 2.00 m. ölçüsündeki küçük ve sonuncu odaya geçilmektedir. Bu kapının kanat taşı yoktur; daima açık kaldığı görülmektedir. 3 duvarında birer nişi olan bu odanın envanterini, kenarları 8 çift tunç bileziklerle takviye edilmiş olan ağaç bir kerevet; arkalıksız, 4 bacaklı büyük bir masa (Res. 9); pişmiş topraktan 4 kap ve iki ucu arslan başı şeklinde olan 17 cm. uzunluğundaki massif gümüş çubuk teşkil ediyordu.

Bu mezar da, en güzel Urartu eserleriyle mukayese edilebilecek olan çok iri kesme taşlarla inşa edilmiş olup, üstü, diğerinin aksine, düz dam tarzında yassı bloklarla örtülmüştür. Zelzele yüzünden odaların içine çöken bu bloklar eşyanın ezilmesine, su ve toprağın içeri sızmasına, yani tahribatın artmasına sebep olmuştur.

Yer altındaki bu mezar odalarının keşfi, Urartuların ölü gömme âdetleri, mezar şekilleri hakkında pek esaslı bilgiye sahip olmamızı temin etmiştir. Çünkü bugüne kadar bu mevzuda hiçbir bilgiye sahip değildik. Yer altındaki bu mezar odalarını, hattâ, bu bir nevi yer altı evlerini tetkik ederken, Van'da kayalar içine oyulmuş odaları hatırlamamak, bunlar ile münâsebe getirmemek mümkün değildir.

Ölü hediyelerine gelince, her odada birden fazla ağaç sandalye ve masa bulunmuştur. Bunların yükseklikleri 50 cm. den fazla de-

ğildir. Sandalyalar daima arkalıksızdır. Ağaç bacakları (Res. 15) madenî kısımlarla, kaplanmak suretiyle, süslenmiştir (Res. 21). Sandalya ve masaların her ayağına birer arslan veya boğa bacağı (Res. 20) geçirilmiştir. Bunlar çok iyi korunmuş durumda elimize geçti; hepsi tunçtandır. Yalnız ayakların yere basan bardak biçimindeki kısımları, çok defa, gümüştedir (Res. 21). Ayakları birbirine bağlayan ağaç çubuklar (Res. 22) da tunçtan çift volüt'lerle süslenmiştir (Res. 8). Sandalya ve masaların keskin köşeli kenarları da madenî kısımlarla, köşe bağları şeklinde, hem süslenmiş hem de takviye edilmiştir. Çoğunda ağaç kısımlar içlerinde kaldığından, doğru bir şekilde, restore edilmeleri mümkün olmuştur.

Silâhların hepsi demirdendir. Bunlar yassı baltalar, harb baltası, ok ve mızrak uçları, hançer, bıçak ve üç çatal silâhlardan ibarettir. Hepsi iyi tanınan tipik Urartu silâhlarıdır.

Mezar eşyasının en zengin grupunu, ilk odaya bırakılan, ata ve harb arabasına ait tunç koşum takımları teşkil eder. Bunların yardımı ile, at yetiştirici, muharip Urartu kavminin kullandığı koşum takımları hakkında esaslı bir bilgi edinmek mümkün oldu. Maalesef, bunların deri ve ağaç kısımları, tamamen çürümüştür. At gemlerini 4 tipe ayırmak mümkündür. İlkini, ehemmiyetsiz ayrılıklarla, Menuas'ın kitâbesini taşıyan Karmir-blur gemi ile² aynı gruba koymak lâzımdır. Diğerlerinin paralellere, henüz, doğu Anadolu'da rastlanmamıştır. Gemlerin en mühim hususiyetini, ağızın dışında kalan karşılıklı iki çubuğun uçlarının at, kartal ve boğa başlarıyla süslenmiş olmaları teşkil eder (Res. 17). Buna göre her gemde 4 hayvan başı vardır. Ağaç ve deri aksamı bağlamağa, kayışları geçirmeğe yarayan tunç kısımlar bol ve çeşitlidir. At çanlarının boyları da birbirinden farklıdır. Bu grupta, Assurlularda olduğu gibi, harb arabalarının okları ucuna geçirilen tunçtan at başları da mühim bir yer tutmaktadır. 7 cm. boyundaki at başlarının düz ve dalgalı hatlar halinde işlenen yeleleri, dik kulakları, çok kuvvetli/adeleli alınları, patlak gözleri ve bilhassa, yüzlerine geçirilmiş durumdaki gemlerinin en küçük teferruatı dahi işlenmiştir (Res. 16). Bunlar Altın-tepe'de gelişen Urartu üslûbunun, bazı eserlerde, gösterdiği mahallî hususiyeti ispat eden heykelciklerdir. Altın-tepe keşifleri Urartuların batıdaki hudut bölgelerinde de mâhir sanatkarların yetiştiğini ispat etmiştir.

² B. B. Piotrovsky, *Kormir Blur III, Akademii Nauk Armyanskoy S. S. R., Erivan, 1955, Fig. 34.*

Tanrı, insan ve hayvan resimli eserler de mühim bir yer tutmaktadır. Bunlar: tunç kemer, iki kurs ve iki ucu arslan başlarıyla süslü gümüş çubuktan ibarettir. 8 cm. çapındaki iki ince kurstan ilkinde sağa yürüyen kanatlı boğa üstünde kanatlı, uzun elbisesi çok süslü bir tanrı; diğerinde sola doğru dört nala koşan kanatlı bir atın üstünde gene kanatlı ve uzun-süslü elbiseli başka bir tanrı resmi vardır. Kursların kenarlarındaki delikler, Assurlularda olduğu gibi, bunların bir yere takıldığını, yani, koşum takımına bağlandığını göstermektedir. Kursun kenarını çevreleyen saç örgüsü/guilloche motifi, eserin güzelliğini arttırmıştır. Urartu sanatında, kanatlı at üstünde duran tanrı motifi ilk defa görülmektedir. Bu, yalnız *Pegasos*'un menşei için sağlam bir vesika olmakla kalmıyor, Urartu sanatı ve dini için de ünik bir motifi temsil ediyor.

İlk odada, kazan içinde katlanmış durumda bulunan kemerin uzunluğu 90 cm. den az değildir (Res. 23). Genişliği 10 cm. dir. Alt ve üst kenarında bir yere dikilmesini temin eden delikleri ve saç örgüsü/guilloche motifi görülür. Üzerinde, üst-üste 3 sıra halinde ve 4'er cm.'lik aralıklarla tertiplenmiş 45 resim vardır. Bunlar bir kısmı soldan sağa, bir kısmı sağdan sola hareket halinde bulunan süvarilerden, kentorlardan, ağızları açık, koşan arslanlardan, dörtnala giden kanatlı atlardan (Res. 24), koşan keçilerden, boğalardan, arslan + boğa melezi, yani kanatlı, boynuzlu arslan ejderi şeklinde görülen karışık bir varlıktan ibarettir. Burada, linear üslûpta işlenen tasvirlerin bütün detaylarını görmek ve Altın-tepe üslûbunun hususiyetlerini tesbit etmek imkânını buluyoruz. Sol elleriyle dizginleri, sağ elleriyle mızrakları tutan süvariler ense ve kulaklarını örten sivri miğferler, kısa kollu uzun elbise giymişlerdir. Kanatlı atlar ile süvarilerin bindiği atların üslûpları arasında fark yoktur. Altın-tepe'de Kanatlı at ve kanatlı at üstünde tanrı motifi çok sevilen motiflerdendir. Belden yukarısı insan, geri kalan kısmı kanatlı at şeklinde görülen kentorlar, ok atar vaziyette, tasvir edilmiştir. Bunların ser-püşları arasında, ehemmiyetsiz de olsa, fark vardır. At ve boğalarda olduğu gibi, arslanlar da kükremiş ve bütün hızlarıyla öne atılmış durumda tasvir edilmiştir. Kuşçu kemerinde de olduğu gibi³, bunda da daimî bir hareket ve mücadele vardır. Kemer kazanın içine, mahsus surette, katlanarak, yani kullanılamaz bir hale getirildikten sonra

³ — M. A. Hanfman, *Four Urartian bull' heads* (A. S. VI, 1956, P. 211, Pl. XX, 2).

bırakılmıştır. Bunu diğer eşyada da gördük; ölü gömme âdetleriyle ilgili bir inançtır.

17 cm. uzunluğunda ve 1 cm. kalınlığındaki gümüş çubuk, küçük odada yani, 1 kerevet, 1 masa ve 4 kabın bırakıldığı odada, masanın yanında bulundu. Masanın gümüş kısımları diğer odalarda bulunanlardan fazla idi. Biz, şimdi, bu çubuğun masa ile ilgili bir süs parçası olduğunu düşünüyoruz.

Tunçtan yapılmış silindirik boyunlu vazolar, iri kazanlar, irili-ufaklı çanaklar ve maşrapalar süsüzdür; bunlara heykelcikler eklenmemiştir. Pişmiş toprak kaplar kırmızı astarlı, parlak perdahlıdır. Bunlar kulplu-kulpsuz, bir tanesi emzikli çanaklardan, testilerden kısa silindirik boyunlu yuvarlak veya yumurta gövdeli iri vazolardan ibarettir. Hepsi, diğer mezarda bulunan tunç kapların pişmiş topraktan taklitleridir. Mezar seramiği ile evlerde kullanılan seramik arasında fark yoktur. Tek fayans vazo kuzey Mezopotamya'dan idhal edilmiştir.

Altın, gümüş ve kıymetli taşlardan yapılmış süs eşyası büyük bir yekûn tutmaktadır. Granulation tekniğinde yapılmış rozet motifleriyle süslü iri düğmeler (Res. 18), elbiseye dikili olarak, kadın mezarına bırakılmıştır. Bu düğmelerin gümüş ve tunçtan yapılanları da az değildir. Bir gerdanlığa ait olan bol miktardaki altın taneleri muhtelif şekiller göstermektedir. Gerdanlık iplerinin geçirildiği 4 delikli altın plaklar (Res. 19), bu mezara 4 gerdanlığın bırakıldığını anlatmaktadır. Burada keşfedilmiş olan altın ve gümüş eşya, bütün Urartu sahasında, bugüne kadar bulunmuş olanlardan daha fazladır. Bu bakımdan tepeye *Altintepe* isminin verilmiş olması da dikkate şayan görülmektedir.

Tahta eşya çürümüş olmasına rağmen, elimize geçen parçaları, bunların da mühim bir yer tuttuğunu, açıkça, göstermektedir. Hepsi çizgi veya kabartma tekniğine göre geometrik motiflerle süslenmiştir. Bunlar arasındaki bir kule modeli, Toprakkale'de bulunanın tam eşidir. Süslü kemik eserlerin miktarı, diğerlerine bakınca, çok daha azdır.

Altintepe eserleri Urartu sanatının parlak devrini temsil eder. Bir kısmının benzerlerini Toprakkale veya Karmir-blur gibi şehirlerde bulmak mümkün olmuşsa da, bir kısmının eşlerine, henüz, hiçbir yerde rastlanmamıştır. Altintepe sanatı Urartu'ların bir taşra sanatı, veya bir taşra üslûbu değildir; o her bakımdan merkezî bölgede te-

kâmül eden yüksek sanatın bir paralelidir. Burası Urartu'nun batı sınır bölgesinde, büyük kırala bağlı bir beyliğin/vazal'ın idare merkezi olmalıdır. Bir çok valiliklere ayrılmış olan Urartu devletinin strateji bakımından mühim bölgelerinden birini, Altuntepe'nin merkezlik ettiği münbit saha teşkil etmiş olmalıdır. Urartu'lar doğudan batıya giden ana yolun en mühim geçitlerini tam bu bölgede tutmuşlardır. Urartu kırıllarının Altuntepe'ye verdikleri ehemmiyetin mânası, ileride, daha iyi anlaşılacaktır. Altuntepe'nin eski adını, henüz, öğrenemedik.

Tunç eşyanın bazıları üstünde görülen çivi yazılı kitabeler, hem bu mezarın, hem de diğerlerinin tarihlenmesini temin etmiştir. Kitabeler, tam olarak korunmamışsa da, mesut bir tesadüf olarak, kıral adları, eksiksiz bir şekilde elimize geçmiştir. Bunlar ayrıca neşredilecektir. Bunlara göre bu mezara gömülmüş olan bey, I. Rusa'nın (732-714) oğlu II. Arğişti' (713-679) nin çağdaşdır. Bu tarihi, mezar eşyasının şekil ve üslûpları da doğrulamaktadır. Ayrıca, bu netice, 1938'de bulunmuş olan eserlere R. Barnett ve N. Gökçe tarafından teklif edilen tarihlere de uymaktadır⁴. Esasen mezarların inşaf bünyeleri, ve ölü hediyeleri, aralarında uzun bir zamanın geçmediğini, bunların aynı sülâle veya aileye ait monümental mezarlar olduğunu göstermektedir. Bunun için Altuntepe eserleri II. Arğişti devri sanatının anlaşılması, ve Urartu'nun ilk parlak devrini temsil eden Menua (810-785), I. Arğişti (785-760), III. Sardur (760-733) ve I. Rusas (732 - 714) devri sanatının daha sonraki safhanın sanatına bağlanması hususunda çok mühim bir vazife görecektir.

Asıl Urartu şehri, Altuntepe'nin üstünde, zaptı çok güç büyük bir kalenin içindedir. Mezarların sahipleri buradaki saraylarında oturuyordu. Onların her türlü harb malzemesi, erzakı buradaki depolarda muhafaza edilmiş olmalıdır. Tepenin sırtındaki mezarların müstahkem şehre olan münasebetini önümüzdeki mevsimlerde yapılacak kazılardan sonra aydınlatmak imkân dahiline girecektir.

Şu anda eserler müzede temizlenmekte ve Altuntepe kazılarına da devam olunmaktadır. Bunun için eserler üstündeki tetkikatımız, henüz, başlangıçtadır; biz buna rağmen, bir Urartu beyinin mezarını, zamanımızın müsaadesi nisbetinde, dinleyicilerimize anlatmağa çalıştık.

* * *

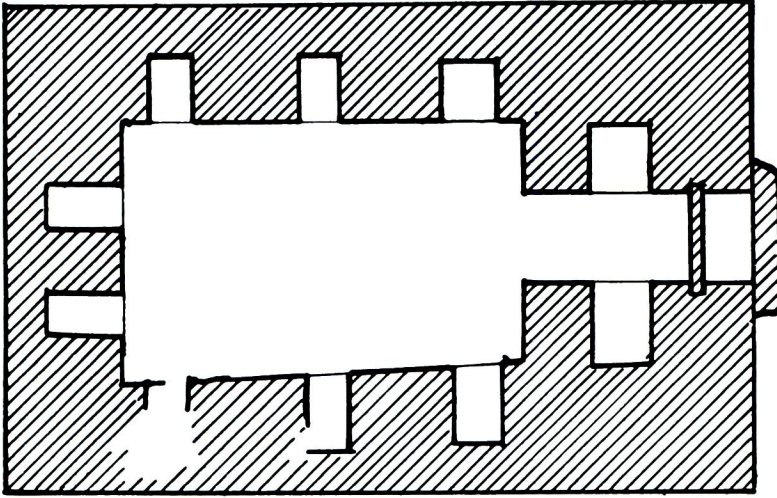
⁴ A. S. III. 1953, p. 129.

Addenda :

Altintepe kazılarına 1960 yılında, aynı heyet tarafından, devam edilmiştir. Bu hususta, okuyucuya toplu bir fikir verebilmek için aşağıdaki açıklamayı yapmağı faydalı bulduk:

Mezar :

Bu yıl, mezarlık sahasında geçen sene iyice aydınlanamıyan kısımlar üstünde durulmuş ve mezarların birbirine olan münasebeti tâyin olunmuştur. Yukarıda izah ettiğimiz iki mezar arasında kalan ve 1938 yılında köylüler tarafından açılıp, ölü hediyelerinin bir kısmı Ankara Arkeoloji Müzesine gönderilen mezar, sistemli bir şekilde, tetkik edilmiş ve diğer iki mezardan ayrı bir plân ve hususiyete sahip olduğu görülmüştür. Bir koridor ve müstatilî bir odadan ibaret olan mezarın içi, Urartu stilinde, gayet güzel ve düzenli bir şekilde, işlenmiş taşlarla kaplıdır (Res. 3, 10). Kapısı doğuya bakan mezarın istika-

Res. — Fig. 3

meti doğu-batıdır. Odanın uzunluğu 4 m., genişliği 2.40 m. dir. İçten yüksekliği 2 m. den fazla değildir. Mezar ana kaya üstüne kurulmuş,

fakat tabanı toprakla döşenmiştir. Mezar odasının iki uzun duvarında üçerden altı; batıdaki dar duvarında da iki niş vardır. Nişlerin yüksekliği 1.23; duvar içindeki derinliği 95 cm. olup, ortalarından birer yassı taş ile ikiye bölünmek suretiyle birer raf meydana getirilmiştir (Res. 11). Nişlerin üst gözlerinin/raflarının tabanını teşkil eden taşların üstüne, yuvarlak dipli kapların durabilmeleri için, ikişer tane yuvarlak çukur yapılmıştır. Çapları 15'er cm. olan bu çukurlar, hem 1938, hem de 1960 yılında bulunan tunç kapların kaidelerine göre yapılmıştır. Nişlerin alt gözleri hediyelere tahsis olunmuştur. Koridor/dromos'un uzunluğu 2.20 m.; eni 90 cm. dir (Res. 10). Burada da, karşılıklı tek gözlü birer niş vardır. Bu nişler diğerlerinden biraz daha küçüktür. Yüksekliği 1.25 m. den fazla olmıyan koridorun üstü iki yassı taşla örtülmüştür. Dış kapıyı, aralarında 46 cm. genişliğinde bir aralık bulunan iki yassı taş, dik konulmak suretiyle, kapatmaktadır. Kapı taşlarından ikincisinin, yani mezarın içine bakanın, ortasında 50×25 cm. ölçüsünde bir delik, pencerecik vardır. Bu mezarın içini gözetlemeye mahsus açıklık olabilir. Esasen iki kapak taşı arasındaki 46 cm. lik boşluğa bir insan sığabilir. Dış kapı taşı, açılmaması için, dışarıdan taşla desteklenmiştir.

Ölü mezarın batı yarısına, taban üstüne, yatırılmıştır. Bunda taş lâhit yoktur; bu bakımdan yanındaki mezara benzer. İskelet parçalarına göre, ölünün başı batıya bakmaktadır. Mezarda, tahriplere rağmen, enteresan eserler bulundu: Bunlardan bazıları 1938'de bulunanların izahına yardım etmekte, bazıları da ilk defa olarak elimize geçmektedir. Mezarda aşağıdaki listede gösterilen eserler bulundu:

1 — Damarlı ve renkli taşlardan yapılmış irili-ufaklı, silindir ve boncuk biçiminde gerdanlık taneleri.

2 — Geometrik motiflerle süslü gümüşten kemer parçası.

3 — Fildişinden bir el heykelciği.

4 — Altından bir levha üstünde gövdesi kanatlı boğa, başı sakallı insan başı biçiminde olan bir varlığın resmi vardır.

5 — Sandalya ve masalara ait ağaç parçaları.

Beş grupta topladığımız bu eserlerin benzerlei, 1938'de, Müze-ye getirilmemiştir.

6 — Taş raflardan düşmüş olan tunç kaplar.

7 — Göğüs zıhına ait demir ve tunçtan parçalar.

8 — Sandalya ve masalara ait tunçtan köşe bağları ve süslü

kısımları. Üç grupta toplanan sonuncu eserlerin eşleri, 1938' de de müzeye getirilmişti.

Bundan başka, Ankara Müzesindeki boğa başlarıyla süslü büyük tunç kazan (üç ayaklı sehpa üstünde), diğer yüksek sehpa, ve sadak mezar odasının batı yarısına; tunç kaplar odadaki nişlere; kalkan ve zırh parçalarının odanın batı yarısına konulduğu; masa ve sandalyelerin da odanın her tarafına yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Mezar odasına buradaki tabii kaya düzeltmek suretiyle yer hazırlanmıştır. Mezarın, arazi icabı, tabanı diğer iki mezarın tabanından daha yüksektedir. Tepe toprağının mezar üstüne kaymasına mâni olmak için, diğer mezarların birinde de olduğu gibi, buraya da kalın bir istinat/destek duvarı inşa edilmiştir.

Mezar odasının üstü beş adet çok iri taşla kapatılmıştır. Dam düzdür. Kapak taşlarının üstünde 1.5 m. kalınlığında bir kerpiç tabakası vardır. Bunun da üstünde kalın bir taş blokaj tabakası görülür. Bitişindeki kemerli mezar da bu tarzda örtülmüştür. Bu iki mezar arasında 1.70 metrelik bir aralık vardır. Burada iri taşlarla, düzenli bir şekilde, örüldüğünü gördüğümüz yüksek bir duvar iki mezarı birbirine bağlamaktadır. Bu ara duvarının inşai hususiyeti ve iki ucunun mezarlara bağlanış şekli, anlatmağa çalıştığımız tek odalı mezarın, yanındaki 3 odalı mezardan daha sonraki bir tarihte inşa edildiğini göstermektedir.

Kale hakkında yeni ipuçları :

Altintepe'deki Urartu şehri, kulelerle takviye edilmiş, sağlam bir surla tahkim edilmiştir. Taşlar, Urartu stilinde, işlenmiş iri bloklar halindedir. Kule boyu 5.25 m. den fazla değildir. Bunların beden duvarından dışarıya çıkıntısı 1 metre, iki kule arasındaki mesafe de (tetkik edilen kısımda) 11 metredir. Sur, sandık biçiminde olup, içleri taş ve kerpiç toprağı ile doldurulmuştur. Sandıkların boyları muhtelifdir. Surun genişliği 12 metreyi geçmemektedir. Kalenin yukarı kısmı iri kerpiçlerle örülmüştür (uzunluğu: 52, kalınlığı: 15 cm.). Kerpiç kısım bu gün de 3.80 m. yüksekliğini muhafaza etmektedir. Şehir suru, Doğu Anadolu'da bilinen tipik Urartu kalelerinden farklıdır⁵. Yalnız, Altintepe'de sandık sistemini ve yüksek kerpiç kısmını

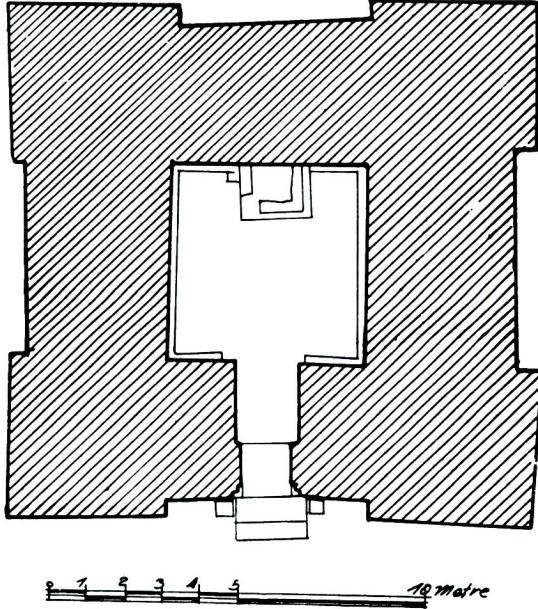
⁵ — Urartu kaleleri konusunda en yeni tetkik: C. A. Burney, *A. S. VII, 1937, S. 37 v. d. ve X, 1960, S. 177 v. d.*

sağlam durumda tetkik etmek imkânı hasıl olmuştur. Doğu istikametinden gelen ve dolanarak tepeye çıkan geniş araba ve süvari yolu, iyice, belli olmakla beraber, kale kapısı henüz açılmamıştır.

Mâbet sahasındaki çalışmalar :

1960 kazılarının en mühim neticesi, bir Urartu mâbedinin keşfedilmiş olmasıdır. Bugüne kadar geniş Urartu sahasında meydana çıkarılmış olan tek mâbedi, Toprakkale'deki *Haldi mâbedi* temsil ediyordu⁶. Yeni keşif bu mâbedi yalnızlıktan kurtarmış, Urartuların mâbet şekilleri hakkında, kesin bir karara varmamızı sağlamıştır.

Güney-kuzey istikametinde inşa edilmiş olan mâbedin kapısı, Toprakkale'deki *Haldi mâbedinde* de olduğu gibi, güneye bakmaktadır (Res. 4). Kare plânlıdır (13.90 m.). Duvarların aşağı kısmı

Res. — Fig. 4

üst-üste üç sıra halinde ve gayet güzel bir şekilde işlenmiş kesme taşlarla kaplıdır. Taş kısmın yüksekliği 1.15 m. dir. Mâbedin dört

⁶ R. D. Barnett, *Iraq XII*, s. 13 v. d. ve *XVI*, s. 3 v. d., *Res. 1*. En yeni olarak Arin-berd mâbedi hk. B. Piotrosky und K. Ohanesian, *Die Ausgrabungen in Arin-Berd und Karmir-Blur* Moskau 1960, s. 6 v.d.

tarafı da ellişer santimetrelik bir girinti halinde (Res. 13) inşa edilmek suretiyle, köşelerde birer kule tarzında kanatların meydana gelmesi sağlanmıştır. Kapı açıklığı 1.15 m. olup, önünde ve iki söve taşı arasında iki taş basamağı vardır (Res. 12). Kapıdan uzunluğu 3.80 m., genişliği 1.50 m. olan bir koridor vasıtasıyla *cella*'ya girilir (Res. 8). Kare biçiminde olan *cella*'nın (5.20 m.) kuzey duvarı ortasına bağlı durumda ve 1.95 × 1.45 m. ölçüsünde bir heykel kaidesi inşa edilmiştir (Res. 12). Bu da kesme taşla kaplanmıştır. Tabanı kerpiç olup, moloz taşı üstüne döşenmiştir. Heykel kaidesinin batı duvarı önünde, basamak vazifesini gören, bir taş vardır. *Haldi* mâbedinde sunak ön kısımdadır; Altın-tepe mâbedinde de aynı şey düşünülebilir. Yalnız, mabedin cephesi ve yanları sunağı meydana çıkarabilecek bir genişlikte kazılmamıştır; bu problemin halli 1961 yılı çalışmalarına bırakılmıştır. *Cella*'nın tabanı tazyik edilmiş topraktır. Sunağın ön kısmına, adak eşyası olarak, tunçtan 6 tane, demirden birçok mızrak ucu; ikisi tunçtan, ikisi demirden asâ veya topuz başı; demirden okuçları; 3 adet aynı tipe giren kırmızı astarlı, parlak perdahlı pişmiş topraktan vazo; kakma süslü tahta levha bırakılmıştır. Bu eşyanın şekil ve tekniği Urartu için tipiktir. Asâ veya topuz başlarının paralelllerine Assur kırallarının kabartmalarında da rastlanmaktadır. *Cella*'nın veya binanın cephe duvarlarındaki taşlardan hiçbirinde kitâbe yoktur. Mâbedin yukarı kısmı, tamamen, kerpiçtedir. *Cella*'nın kerpiç duvarları kırmızı ve mavi renkle boyalıdır. Motifleri tesbit etmek mümkün olamadı. Bina yangın geçirmemiştir. Yalnız, sonraki zelzelelerden çatladığı ve kaplama taşların yerlerinden fırladığı görülmektedir. Altın-tepe kazıları zelzele tahribatının şekil ve hususiyetlerini görmemize yardım eden imkânları ortaya koymakta, ve teknik bilgimizin artmasına sebep olmaktadır. Mâbedin dört duvarı da kalın olmakla beraber, asıl cephe duvarının da diğerlerinden daha kalın/massif olmadığı görülmektedir. Mâbedin etrafı, henüz, geniş ölçüde açılmamıştır. Bunun için cephenin ön kısmında bulunması icab eden direk kaidelerini meydana çıkaramadık. Fakat bu kısımda, kesitleri yuvarlak, kalın ağaç direkler yıkılmış durumda bulundu. Bunlar mâbedin *prostylos* tarzında bir yapı olabileceğini göstermektedir. Esasen mâbedin cephesinde ve genişçe bir saha dahilinde başka binaların bulunmadığını, yani, mâbedin ön kısmında müsait bir sahanın ibâdete tahsis olduğunu, şimdi de, söyleyebiliriz. Altın-tepe mâbedinde duvarların kalın/massif oluşu, ön kısmında direklerin bulunuşu, çatının

Khorsabad'daki kabartmada da görüldüğü gibi, *semerdam* şeklinde örtülmesinin kolay olduğunu gösterir.

Mâbedin batı yönünde, 2.10 m. genişliğinde taş bir duvar güney-kuzey istikametinde devam etmektedir. Bununla mâbet arasında taştan bir direk kaidesi in-situ halini muhafaza etmektedir. Bu cephede başka direk kaidelerinin bulunup bulunmadığını tesbit edebilecek kadar geniş bir saha dahilinde çalışamadık. Aynı şeyi mâbedin diğer cepheleri için de söyleyebiliriz; çünkü bu yönlerdeki toprağı da kaldırmış değiliz. Duvarın mâbedi çevirmiş olması yani, bir avlu duvarı vazifesini görmüş olması muhtemeldir. Duvarın yukarı kısmı kerpiç örülüdür; ve çok yüksek olması da icap etmez. Bununla *peripteros* tarzında inşa edilmiş bir mâbedin karşısında bulunduğumuzu iddia etmiyoruz; çünkü, şu anda ispat edilemez; fakat önümüzdeki mevsimde kazı sahasını, bu bakımdan da, genişletmek icap etmektedir.

II. Sargon'a ait *Khorsabad*'daki bir kabartmada görülen Urartu şehri *Musasir*'in *Haldi* mâbedi resmindeki mızrakuçları⁷ ve Adilcevaz kabartmasındakiler⁸, mızrakucunun tanrı *Haldi*'nin sembolü olduğunu göstermektedir. Altın-tepe'de de adak eşyasının büyük çoğunluğunu mızrakuçlarının teşkil etmiş olması, bu mâbedin de bir *Haldi* mâbedi olması ihtimalini, haklı olarak, kuvvetlendirmektedir. Esasen Altın-tepe mâbedi, plâni ve yapı hususiyetleri bakımından, *Haldi* mâbedinin tam paralelidir. Bu, Urartu mâbetlerinin her yerde, tek tipe göre inşa edildiğini göstermektedir.

Buradaki Urartu binaları tek yapı katı halinde görülmektedir. Hiçbiri tamir edilmemiş, tabanları da değişmemiş, yükselmemiştir. Hepsi, Altın-tepe'nin parlak devrine, yani, zengin mezarlarla çağdaş olan bir safhaya, Milâttan önce 8. asrın sonuna, 7. asrın ilk çeyreğine aittir (713-679).

Depo binası :

Mâbedin doğusunda, kaleye çıkan eski araba yoluna yakın bir yerde büyük bir depo binasına rastlandı. Burada, üç sıra halinde tertiplenmiş ve Karmir-blur'da bulunanların tipine giren iri küpler, taban üstünde duruyordu. Deponun çatısını tutan ağaç direklerden bir tanesinin yuvarlak taş kaidesi yerinde duruyordu. Bu, Urartuların,

⁷ R. Barnett, *Iraq XII, Res. 11'de.*

⁸ C.A. Burney, *A. S. VIII, 1958, s. 211 v. d. Res. 2.*

Altın-tepe gibi, aynı zamanda askerî merkezlerinde raslanabilecek depoların en büyüklerinden biridir. Bütün Altın-tepe binalarında olduğu gibi, burada da işlenmesi kolay yumuşak andezit kullanılmıştır.

Altın-tepe'de Eski Tunç Devri Medeniyeti :

Urartu kalesi E. T. D. tabakası üstüne inşa olunmuştur. Şimdilik bu medeniyet tek yapı katı halinde ve evleri yanmış durumda görülmektedir. Elde yapılmış seramiğin hamuruna kum karıştırılmıştır. Çoğunluk içi-dışı siyah; dışı siyah, içi gri; içi-dışı kahverengi astarlı ve perdahlı olanlardadır. Kırmızı astarlılara çok az rastlanmaktadır. Çizgi tekniği ile süslenenlerde üçgen, paralel hat ve zigzag motifleri hâkimdir. Yivliler daha azdır. Seramiğin Erzincan ovasına has mahallî bir hususiyeti vardır. Ayrıca, Karaz tipi seramikten ayrılan hususiyetleri görülür. Kanaatımızca, Altın-tepe seramiği Karaz seramiğinden daha eski olup, Doğu Anadolu ile, Orta ve bilhassa Kuzey Anadolu arasında kalan mahallî bir E. T. D. seramiğini temsil eder.

Cimin Nahiyesi ile Altın-tepe arasında ve sonuncusuna 2 klm. mesafede, *Küçük-tepe* denilen, bir höyük vardır. Satıhtan toplanan seramiğin bir kısmı Altın-tepe'de, bir kısmı da Karaz'da bulunanlara benzemektedir. Bu, Karaz tipi seramiğin Altın-tepe'de de bulunacağını göstermektedir. Çünkü, kale temelleri Altın-tepe'deki E. T. D. medeniyetinin son safhalarına ait kısımlarını tahrip etmiş, dağıtmıştır; ancak, en alttaki tabaka korunabilmiştir. Tepe'de bu medeniyetin bütün safhalarını bulmak mümkün olacaktır.

EXCAVATIONS AT ALTINTEPE*

TAHSİN ÖZGÜÇ

Altuntepe is a steep hill 60 M. high and 500 M. long situated in the eastern half of the fertile plain of Erzincan, 20 Kms. east of Erzincan, on the road to Erzurum. On this hill inhabited since the Early Bronze Age can still be seen traces of Urartian fortifications. During the Middle Ages and especially at the time of the Akkoyunlu principality Altuntepe was again inhabited but finally deserted at the end of this period. It became known in archaeological literature after the accidental discovery in 1938 of Urartian objects, a few of which, namely the ones in good condition, were taken to the Museum¹. No research, scientific or otherwise has been made there since. In 1956, a second grave, consisting of three chambers, was found again by accident close to the place where the first discovery had been made in 1938, but none of the objects were brought to our museums. In 1959 while clearing the floor of these funerary chambers we found still in situ a few remaining objects which proved to be an important contribution to Urartian archaeology (Fig. 15). Unlike the first, this grave had not been destroyed. Rectangular in plan, it consists of three adjacent rooms and its interior measurements are 8 × 3 M. The door leads from the exterior to the central chamber. The interior height of the rooms is 2.50 M. They are well built of dressed stones in the usual Urartian style and have a vaulted roof (Fig. 14). There are two, three and six niches in each room (Fig. 1).

Excavations at Altuntepe were started in September 1959 under the auspices of the Department of Antiquities and the Turkish Historical society. The expedition consisted of myself and Prof. Dr. Nimet Özgüç, the architect Bay Mahmut Akok, our asistant Bayan Kutlu Emre and the photographer Bay Selâhattin Öztartan. The graves

* This Communication was read at the XXV th International Congress of Orientalists in Moscow.

¹ V. d. Osten, VI. Int. Kongress für Arch. 1939, *Neue Urartäische Bronzen aus Erzincan*.

had been dug into the east slope of the hill, 40 M. above the plain and approximately all on the same level. We had no difficulty in tracing a third tomb 1. 50 M. below the surface of the ground and 25 M. west of the grave discovered in 1956. The problems hitherto presented by Altuntepe were thus solved and another great Urartian centre uncovered besides Toprakkale and Karmir-blur.

The grave had been constructed as follows:

First of all a shaft 7 M. wide and 8.50 M. long had been dug into the slope of the hill and the monumental stone grave was built inside it (Fig. 5). For protection against robbers and landslides, it was then surrounded by a wall of large stones and covered with earth. We thus find ourselves confronted by a subterranean tower containing funerary chambers. Although different in plan from the one mentioned previously, it also consists of three rooms (Fig. 2). The first measures 4×2 M. The door on the northeast facade is 1 M. wide and the entrance 1. 25 M. long (Fig. 6). We found in situ the stone slab which closed this doorway. On the outside, an accumulation of heavy blocks made entry into the tomb very difficult. In the centre of the chamber was a large bronze cauldron containing two bronze discs, the bronze parts of a war chariot, horse trappings, statuettes depicting a horse which were placed at the end of the chariot poles (Fig. 16) and iron weapons. Two stools with silver-plated wooden legs had been placed between the cauldron and the door (Fig. 8). In the western half of the chamber were deposited a third table, pottery vessels, horse bits (Fig. 17), harnesses, three bells and a few bone objects. From there a second door leads to the chamber, measuring 4×2.50 M., which contains the coffins (Fig. 7). The stone slab blocking the entrance was disturbed by an earthquake and had slid down to the floor. One of the coffins stood in front of the long wall and the other in front of the narrow wall. The lids of these trough-shaped coffins could be opened and shut and were curved. They bore no decoration or inscriptions and contained the skeletons of a man and a woman respectively. Nothing had been deposited with the male body. Outside the males coffin were gold, silver and bronze buttons which had been sewn onto a garment (Fig. 18) and iron arrowheads. This woman had been buried fully dressed and the gold buttons and spangles as well as the necklace of gold (Fig. 19) and precious stones were entirely

preserved. A faience vase (imported from Assyria), pottery vessels, another stool, wooden objects in bad condition, trinkets and bone tools had been deposited in an orderly way on the floor. In the long wall were five and on the narrow wall three empty niches.

A third and more narrow door leads into the third and smallest chamber, measuring 2×2.50 M. This door had no leaf and must have always remained open. There is a single niche in each wall. The objects found in this room are as follows: A wooden couch reinforced with 8 pairs of bronze rings, a large table on four legs (Fig. 9), four pottery vessels and a rod of solid silver measuring 17 cms. and decorated with a lion's head at each end.

Built of well dressed stone in a technique comparable to the best Urartian workmanship, this grave, unlike the other, had a flat roof. An earthquake had caused it to collapse into the chambers underneath and the objects had been crushed and damaged both by the fallen blocks and by earth and water which had seeped in.

The discovery of these subterranean chambers has greatly increased our knowledge of Urartian funerary customs and graves, about which we knew nothing. In the course of this study of underground tombs it is impossible not to be reminded of the rock-cut chambers at Van.

Several wooden stools and tables were discovered in each room. Their height never exceeds 50 cms. The chairs had no backs and the legs of wood (Fig. 15) were enclosed in metal casing (Fig. 21). The legs of all the furniture are shaped like bull (Fig. 20) or lion's paws, usually in bronze and still in very good condition. The part resting on the ground is conical and usually of silver (Fig. 21). The wooden crossbars joining the legs to one another (Fig. 22) are adorned with double volutes in bronze (Fig. 8). Corners of both tables and chairs are decorated and strengthened with metal corner-pieces. It was possible to restore them correctly as the wood was well preserved.

All the weapons are made of iron. They consist of flat axes, battle axes, arrow and lance heads, daggers, knives and three-pronged forks, all of which are typically Urartian.

The most important group of objects in the tomb are the bronze horse and war-chariot trappings from the first chamber. Their disco-

very enabled us to acquire a thorough knowledge of the type of the harness used by the horse-breeding, warlike Urartians. Unfortunately the leather and wooden parts had completely disintegrated. The horse bits can be divided into four types, the first belonging, with a few unimportant variants, to the type from Karmir-blur, bearing the name of Menuas². No parallels for the others have as yet been found in Eastern Anatolia. Their main characteristic consists of two metal rods on each side of the mouth, adorned with horse, eagle and bulls' heads (Fig. 17). Each bit therefore was decorated with four animal heads. There are numerous and varied bronze pieces for the attachment of the wooden parts and leather things. The bells are of various sizes. Like the Assyrian ones, the bronze horses' heads at the end of the chariot poles are very elaborate and measure 7 cms. (Fig. 16). The manes are depicted with straight and wavy lines. The pointed ears, the muscular forehead, the protruding eyes and especially the bits are shown in the smallest detail. These statuettes represent the local, Altuntepe, development of Urartian art, and show that first rate artisans were to be found as far as the western frontiers of Urartu.

Gods, human beings and animals play an important part in the decoration of two bronze discs, a belt and a silver rod with a lion's head at each end. Of the two thin discs, 8 cms. in diameter, the first was decorated with a winged god wearing a long and elaborate garment and mounted on a winged bull running towards the right. On the second disc was a winged god wearing a similar dress and mounted on a winged horse galloping at full speed towards the left. Holes along the edges of these discs shows that, as with the Assyrians, they had been attached to a harness. A guilloche pattern on the edge enhance their beauty. We have here the first representation of a god mounted on a winged horse in Urartian art. It provides us not only with an important clue to the origin of *Pegasos*, but is also unique in the art and religion of Urartu.

The belt which had been folded inside the cauldron in the first chamber (Fig. 23) measures no less than 90 cms. Its width is 10. cms. On both edges is a guilloche pattern and a row of holes. It is decorated

² B. B. Piotrovsky, *Kormir Blur III, Akademii Nauk Armyanskoy S. S. R.*, Erivan, 1955, Fig. 34.

with 45 designs in three registers, spaced 4 cms. apart. They represent horsemen in action, centaurs, lions running with open jaw, winged horses galloping at full speed (Fig. 24), running goats, bulls and a mixture of lion and bull, a winged and horned monster-lion, all rapidly moving either from left to right or from right to left. It is possible to see every detail of these designs which are executed in a linear style. The horsemen hold the rein in their left hand and their lance in the right. They wear pointed helmets covering the ears and nape of the neck and long dresses with short sleeves. There is no difference in style between the winged horses and the cavalry ones. This motif of winged horse and winged god is very popular at Altintepe. The winged centaurs are depicted shooting arrows, and their head-gear varies. Like the bulls, the lions are shown infuriated and rushing forward with all their might as on the belt from Kuşçu³. There is constant movement and struggle. The belt had been folded up into the cauldron in such a way as to render it unusable. The same treatment had been applied to the other objects and this must have been a burial custom.

The silver rod, 17 cms. long and 1 cm. thick was found next to the table in the small chamber containing one table, one couch, and four vessels. There was more silver on this table than on the ones from the other rooms and the silver rod must have been part of its decoration.

Statuettes were not joined on to the plain bodies of the bronze vessels with short necks, large cauldrons, pots of various sizes and mugs. The pottery vessels are red-slipped and burnished. They consist of jars with or without handles, one jar with a spout, jugs and large vessels with a short neck and round or ovoid body. They all are similar to the bronze vessels discovered in the other grave. There is no difference between funerary vessels and pottery in ordinary use. The only faience vessel is an import from Northern Mesopotamia.

Gold and silver jewelry, decorated with precious stones was quite abundant. Large buttons decorated with granulations forming a rosette pattern had been sewn on to the dead woman's dress (Fig. 18). Buttons of the same type in silver and bronze were numerous. The gold components of a necklace are of varied designs.

³ M. A. Hanfman, *Four Urartian bull' heads* (*A. S. VI, 1956, P. 211, Pl. XX, 2*).

A great many gold plaques with four holes (Fig. 19) for threading indicate that four necklaces had been placed in the tomb. The gold and silver objects brought to light in this grave alone are far more numerous than all those ever found in the whole area of Urartu and it is worth noting that the site is called *Altuntepe, Hill of Gold*, a remarkable coincidence.

Although most of the wood had disintegrated, its quantity shows that there had been many wooden objects, all decorated with geometric patterns either incised or in relief. The model of a turret is exactly similar to the one from Toprakkale. Decorated bone objects are few.

The Altuntepe finds belong to the best period of Urartian art. Although parallels to some of them are known from city-sites like Karmir-blur, and Toprakkale, a great many are peculiar to the Altuntepe. Far from being provincial, their workmanship is equal to that of the best creations from the main Urartian centres. Altuntepe seems to have been the administrative centre of a principality within the western frontier area of Urartu and subject to its kings. The Urartian state was divided into provinces and one of the most strategically important areas must have been the fertile region with Altuntepe as its centre. Nearby the Urartians also controlled the most important pass on the main road to the west. We do not yet know the ancient name of Altuntepe and further excavations will reveal more clearly its importance in the eyes of the Urartian kings.

Cuneiform inscriptions on some of the bronzes have made it possible to date the tomb and its contents correctly. Although these inscriptions were incomplete, by a lucky coincidence the kings' names had been preserved and will be the subject of a separate publication by the Turkish epigraphist. According to them, the prince buried in the tomb was contemporary to Argistis II (713-679), son of Rusas I (732-714). This date is in accordance with the style of the funerary offerings and also confirms the date which had been put forward by R. Barnett and N. Gökçe for the objects discovered in 1938⁴. This shows that little time had elapsed between the actual construction of the grave and the burial of the dead with their furniture and

⁴ *A. S. III, 1953, p. 129.*

also that all the graves were monuments of a single dynasty or family. Belonging to the period of Argistis II, the objects from Altintepe thus form a valuable link between the art of the first brilliant period of Menuas (810-785), Argistis I (785-760), Sardur III (760-733) and Rusas I (732-714) and that of the next and later phase.

The Urartian town itself lies on the summit of Altintepe, within a large and easily defensible citadel. The owners of the tombs must have lived there, within large houses or palaces, the contents of which might still be preserved. Further excavations should enable us to explain the relationship between the graves on the slope of the hill and the fortified city on the summit of Altintepe.

At present the objects are in the process of being treated in the museum and excavations still continue. We are therefore only at the beginning of our researches, but we have tried, however, within the limit of our time, to describe to our listeners the tomb of an Urartian prince.

* * *

Addenda:

In 1960 excavations at Altintepe were resumed by the same expedition. In this connection, the following explanations might prove useful.

The tomb:

In the cemetery, we investigated some points which could not be entirely made clear last year and a study was made of the tombs and their grouping. The tomb placed between the two graves described above and opened in 1938 by peasants who sent part of the contents to the Archaeological Museum in Ankara, was systematically studied. Its plan and characteristic features are different from the two other graves. The interior consists of a corridor and a rectangular chamber lined with well dressed stones in Urartian style (Figs. 3, 10). The orientation is east-west and the entrance faces east. The length of the chamber is 4 m. and the width 2.40 m. The interior height does not exceed 2 m. The grave is built on rock but the floor is of earth. In each long wall of the chamber are three niches, with two more in the short west wall. Their height is 1.23 m., their depth in the wall 95 cm. and a shelf was formed inside each by placing a

flat stone in the middle (Fig. 11). Two round hollows were made on the upper shelf in order to prevent vessels with a round base from falling over. Measuring 15 cm. in diameter, these hollows exactly fit the base of the bronze vessels found both in 1938 and 1960. The lower part of the niches was reserved for other funerary offerings. The length of the dromos is 2.20 m. and its width 90 cms. (Fig.10). Here also are two niches, but with a single compartment. The height of the corridor does not exceed 1.25 m. and it is covered with two stone slabs. The exterior entrance also was covered with two stone slabs one behind the other, standing upwards at a distance of 46 cms. from one another. In the center of the interior slab is a small aperture measuring 50×25 cms. This might have been a window for looking inside the grave, as a person could just squeeze into the cavity. The exterior of the entrance was shored up with stones.

The dead lay on the floor in the western half of the grave. There was no stone sarcophagus and in this respect the arrangement resembles that of the next tomb. The body was so placed that the head looked east. In spite of the robbers, interesting finds were made. Some of these are complementary to objects discovered in 1938, others are quite original.

The list is as follows:

- 1) Round and cylindrical beads made of coloured and veined stones, all part of a necklace.
 - 2) Fragment of a silver belt with geometric decoration.
 - 3) Ivory carving representing a hand.
 - 4) Gold plaque on which is depicted a winged bull with bearded human head.
 - 5) Wooden parts of chairs and tables.
- Objects similar to the ones mentioned above had not been brought to the Museum in 1938.
- 6) A large bronze vessel which appears to have fallen from a shelf.
 - 7) Bronze fragments of a breastplate.
 - 8) Bronze decoration and cornerpieces of chairs and tables.
- Similar pieces had been brought to the Museum in 1938.

It was possible to establish that the large bronze cauldron with bulls' heads standing on its tripod, the other high tripod and the quiver, found in 1938, had been placed in the west half of the chamber, the bronze vessels in the niches, the shield and breastplate in the west half. The pieces of furniture had been distributed all over the tomb.

The funerary chamber is hewn out of the rock. Owing to the level of the ground, its floor is higher than that of the other tombs. In order to prevent the earth from the summit from slipping into the tomb, a thick retaining wall had been built, as in one other grave.

The chamber, which had a flat roof, was closed with five very large stone slabs, and covered with earth, 1.50 cms. thick, upon which was placed a thick layer of stones. The neighbouring vaulted grave is covered in similar fashion. The distance between the two is 1.70 m. and a high wall of well dressed stone linked one to the other. This relationship between the two graves and the building technique of the wall show that the grave described above is later in date than the three-roomed grave.

The fortress :

The Urartian town at Altintepe was surrounded by a strong wall fortified with towers. The masonry was of Urartian type⁵. The towers do not measure more than 5.25 m. In the area investigated, they project 1 m. beyond the face of the wall at intervals of 11 m. The wall was constructed in casemate fashion, the box-like compartments of varying size being filled with stone and earth. The thickness of the city-wall does not exceed 12 m. The upper part is of large mudbricks, 52 cms. long and 15 cms. thick. Today, the mudbrick part of the wall still retains its original height of 3.80 m. It is absolutely similar to the typical Urartian fortresses of Eastern Anatolia and here the good condition of the caissons and of the mudbrick part renders possible a thorough study of this type of construction. The wide road for horsemen and chariots which, coming from the east, winds up to the top of the hill, is clearly traceable but the city-gate has not yet been excavated.

⁵ For the most recent study of the Urartian fortresses see C. A. Burney, *A. S. VII, 1957, P. 37 ff.* and *X, 1960, P. 177 ff.*

The temple :

The most important result of the 1960 excavations is the discovery of an Urartian temple. Up to now, the only temple excavated in the Urartian area was the temple of *Haldi* at Toprakkale⁶. Now it is no longer unique, and we have definite evidence for plan and construction of Urartian temples. As in the temple of *Haldi* at Toprakkale, the door of our temple, which is orientated north-south, faces south. The building is square, each side measuring 13.90 m. (Fig. 4). The walls are lined with three courses of well dressed stone. Their height is 1.15 m. A tower-like effect was achieved by the construction of a recess, half a metre deep, on each of the four sides (Fig. 13). The entrance is 1.15 m. wide and approached by two steps set between two "chevet" blocks (Fig. 12). A passage, 3.80 m. long and 1.50 m. wide led into the *cella*, which was square and measuring 5.20 m. in either direction. Built up against its north wall stood a pedestal lined with dressed stone, measuring 1.95 × 1.45 m. (Fig. 12). The floor was of mud-brick on a foundation of rubble. In front of the west side of the pedestal a stone formed a step.

In the temple of *Haldi* at Toprakkale, the altar lay in the front part of the temple and the same arrangement may have existed at Altuntepe. However, the area in front of the temple and the sides have not yet been sufficiently excavated to reveal an altar. It is hoped that further work in 1961 will settle this problem. The floor of the *cella* is of beaten clay. Offerings placed in the front part of the pedestal consisted of numerous iron and six bronze spear heads, four sceptres or maceheads, two of bronze and two of iron, iron arrowheads, three similar red slipped and burnished pottery vessels and a carved slab of wood. These objects are typically Urartian. Parallels for the sceptres or maceheads are depicted on Assyrian reliefs. There are no inscriptions on the walls. The upper structure of the temple is entirely of mudbrick and the walls of the *cella* were painted red and blue, but it was not possible to record the designs. The building was not burnt, but has suffered from earthquakes which caused it to crack and have displaced the stones lining the walls. Excavations at Altuntepe

⁶ R. D. Barnett in *Iraq XII*, p. 13 ff. and *XVI*, p. 3 ff., Fig. 1.; for the most recent discovery temple at Arin-berd see: B. Piotrovsky und K. Ohanesian, *Die Ausgrabungen in Arin-berd und Karmir-blur*, P. 6 (XXV. Int. Orient. Kongre ss. Moskau 1960).

thus help to study the effects of earthquakes and add to our technical knowledge in this field. Although all the walls are thick and massive, that of the facade is not particularly massive. As the area around the temple has not yet been excavated, it was not possible to find column bases in front of the facade. However, thick round wooden columns which had fallen down in this area, in front of the facade, were uncovered and show that the temple must have had a front portico, that is it was a *prostylos*. We can already say that no buildings existed in front of it and therefore a wide area was available for worship. The thickness of the wall and the presence of columns indicate that the temple at Altuntepe, as on the relief of Sargon II at *Kharsabad*, might easily have been covered with a gabled roof.

West of it is a stone wall 2.10 m. thick, orientated north-south. A stone column base remained *in situ* between it and the temple. As we did not excavate a large enough area in this direction, we cannot yet say whether other such bases exist and the same applies to the other sides, also unexcavated. It is probable that the wall surrounded the temple, thus forming a courtyard around it. The upper part is of mudbrick and need not have been very high. It cannot yet be claimed that the temple was a *peripteros*, but this possibility should not be overlooked in the course of further excavating.

The spearheads depicted on the relief from the palace of Sargon II at *Khorsabad* showing the temple of *Haldi* in the Urartian town of *Musasir*⁷ as well as those from the Adilcevaz relief⁸, show the spearhead as the symbol of the god *Haldi*. At Altuntepe, the fact that the great majority of offerings consists of spearheads strongly suggests that the temple was dedicated to *Haldi*. In plan and building characteristics, it is the exact parallel of the *Haldi* temple. This shows that Urartian temples were everywhere built according to a standard type.

The Urartian buildings here all belong to a single building level. They show no signs of repairs and the floors remained unchanged. All can be assigned to the best period at Altuntepe, namely that of the rich tombs of the end of the 8th and the first quarter of the 7th century B. C. (713-679).

⁷ R. Barnett in *Iraq XII*, Fig. 11.

⁸ C. A. Burney in *A. S. VIII*, 1958, p. 211 ff. Fig. 2.

The storage building :

East of the temple and near the road leading to the fortress a large storehouse was discovered. Large storage vessels of a type resembling those found at Karmir-blur were placed on the floor in three rows. The round stone base of one of the wooden columns supporting the roof was found *in situ*. This is one of the largest Urartian store houses known to date to be found on a site which like Altuntepe could also be a military base. As in all the other buildings described here use was made of the soft stone called andesite.

The Early Bronze Age culture at Altuntepe :

The Urartian fortress had been built on top of a building level of the Early Bronze Age. For the moment it is the only one yet known at Altuntepe and its houses were found to have been burnt. The Early Bronze Age pottery is handmade and the clay contains sand as a degreasant. Most of it has a black interior and exterior, but a black ware with a grey interior or a burnished ware with brown interior and exterior also exists. The use of red slip is very rare. The decoration is linear and consists mainly of triangles, parallel lines and zigzags. Grooves are rare. The pottery bears local characteristics peculiar to the plain of Erzincan. Certain traits differentiate it from the Karaz ware. In our opinion the pottery from Altuntepe would seem to be earlier than that of Karaz and to represent a local Early Bronze Age type intermediate between that of East, Central and in particular Northern Anatolia.

Two kilometres away, between the large village of Cimin and Altuntepe lies the small mound of *Küçüktepe*. The pottery collected on the surface is partly like that of Altuntepe and partly like Karaz ware. This shows that Karaz pottery also exists at Altuntepe but the foundations of the fortress were sunk into the remains of the last Early Bronze Age period which they destroyed, and only the earlier phase (s) of the period was preserved. It will be possible to find and investigate these various levels on the summit of the hill.

Res. 5 — Fig. 5

Res. 6 — Fig. 6

T. Özgüç

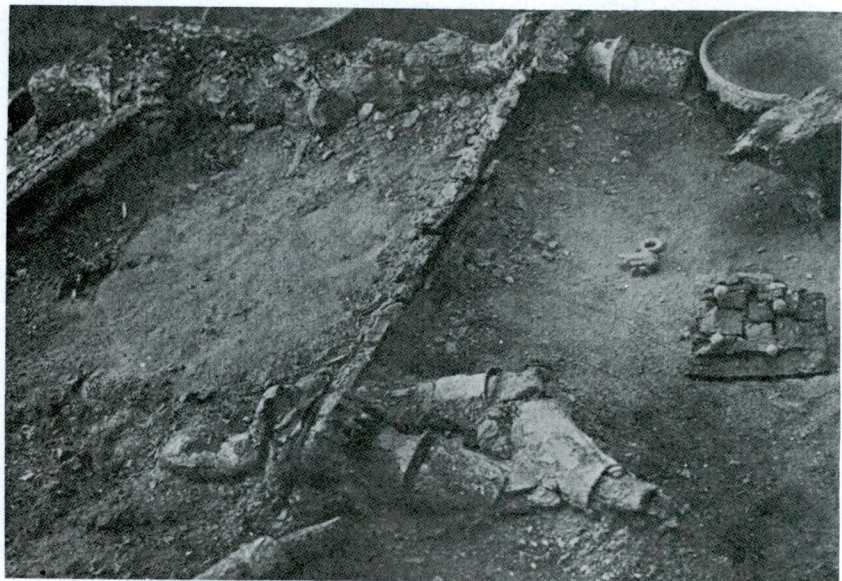

Res. 7 — Fig. 7

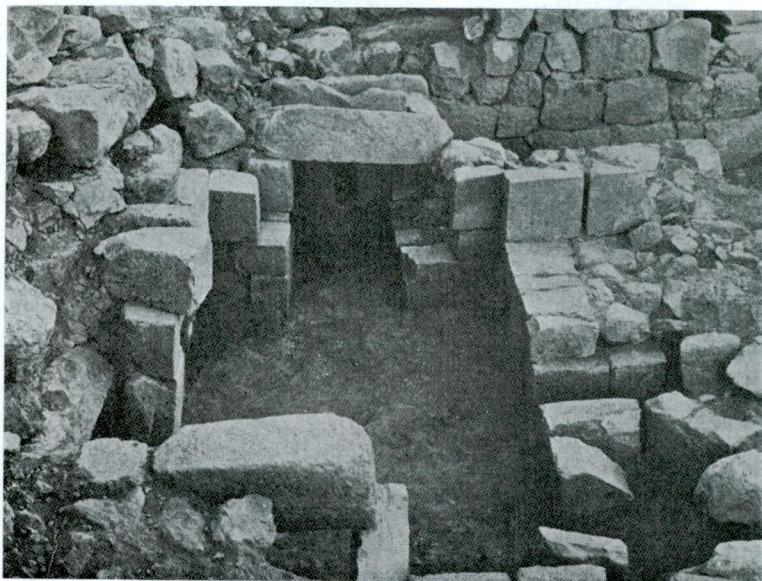

Res. 8 — Fig. 8

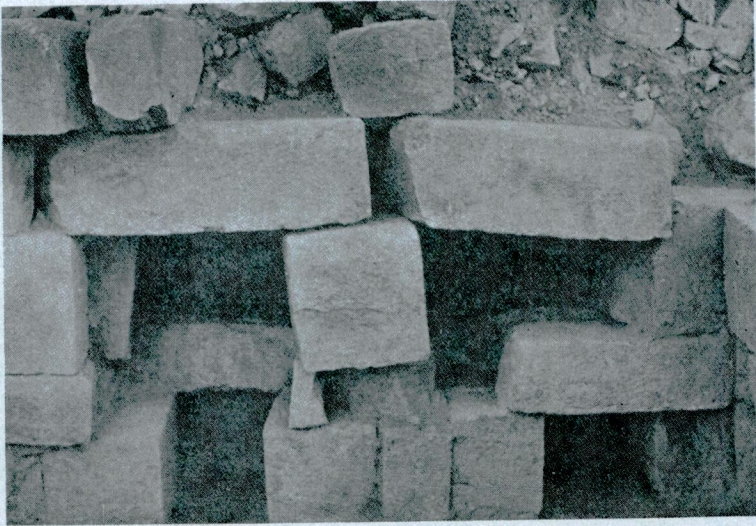
T. Özgüç

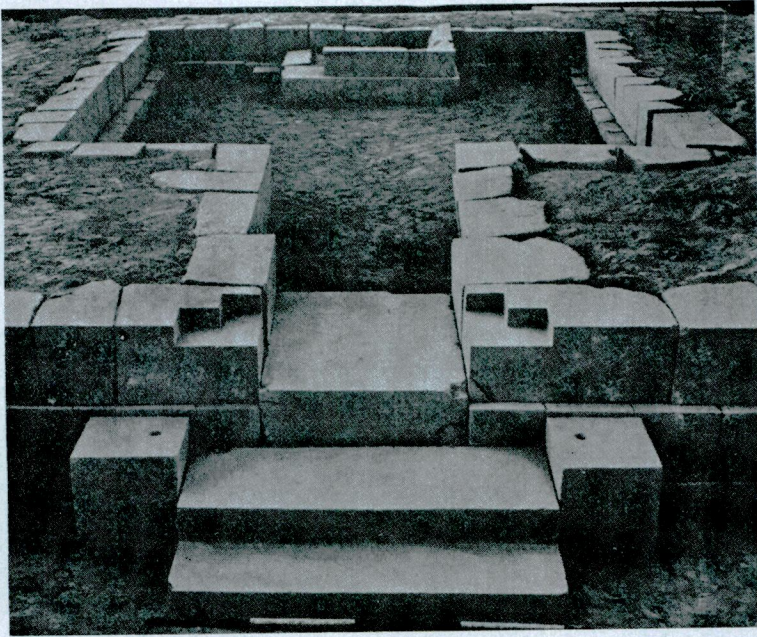
Res. 9 — Fig. 9

Res. 10 — Fig. 10

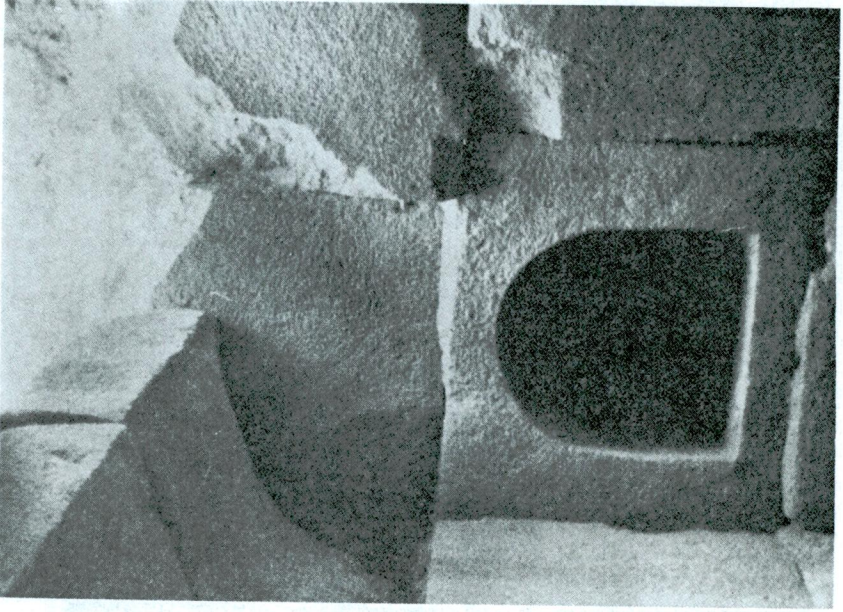

Res. 11 — Fig. 11

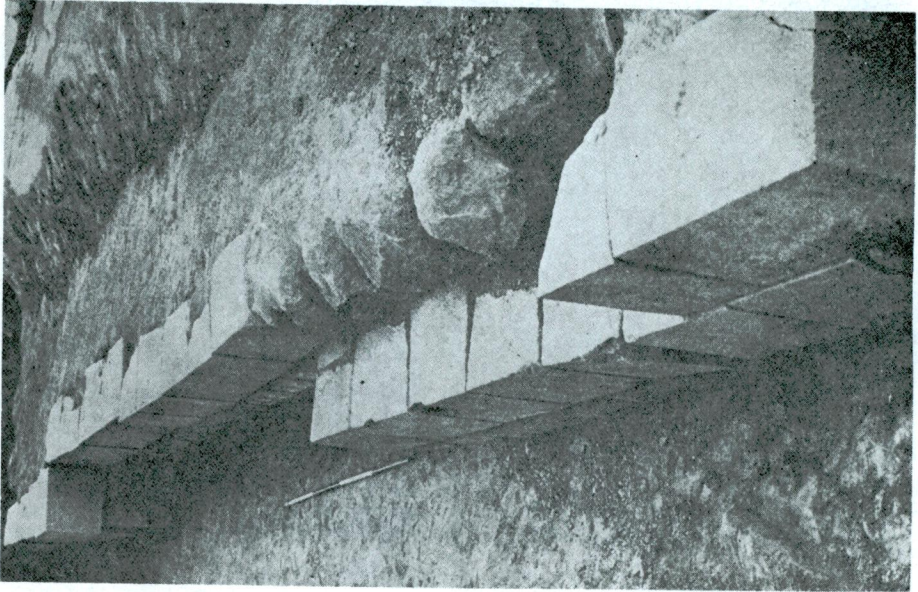

Res. 12 — Fig. 12

T. Özgüç

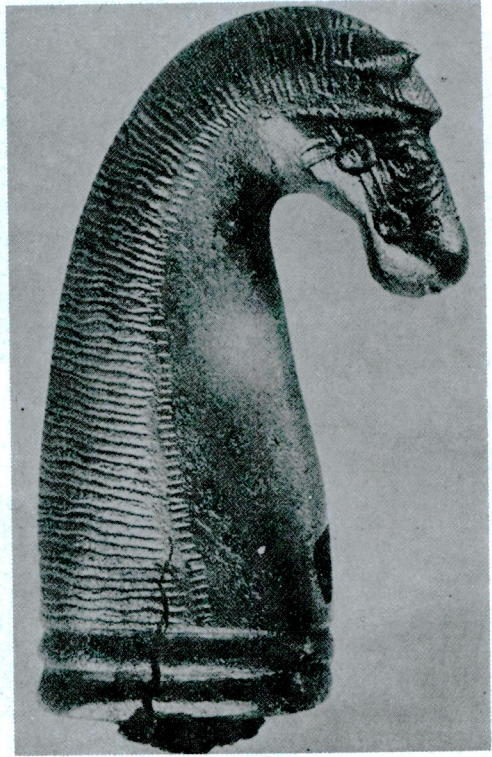
Res. 14 — Fig. 14

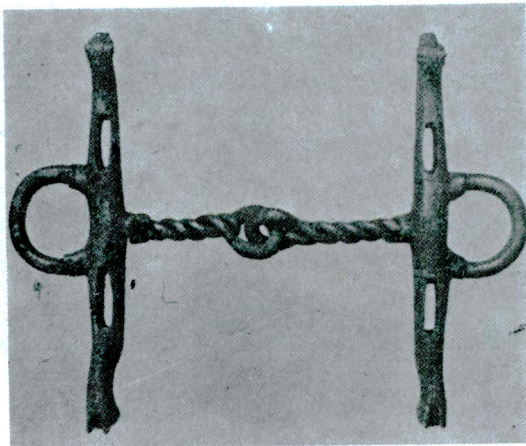
Res. 13 — Fig. 13

Res. 15 — Fig. 15

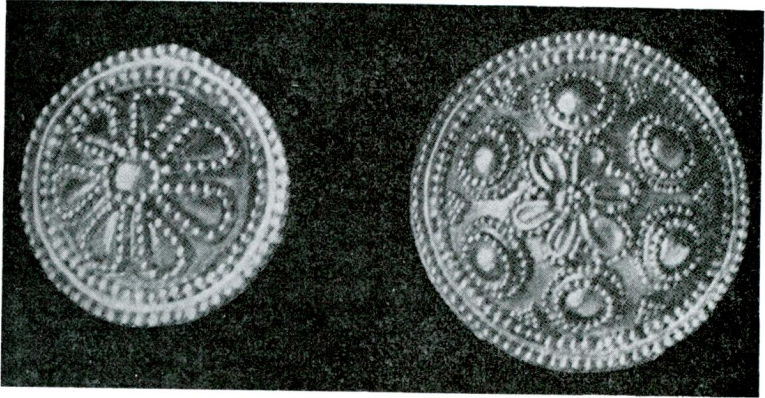

Res. 16 — Fig. 16

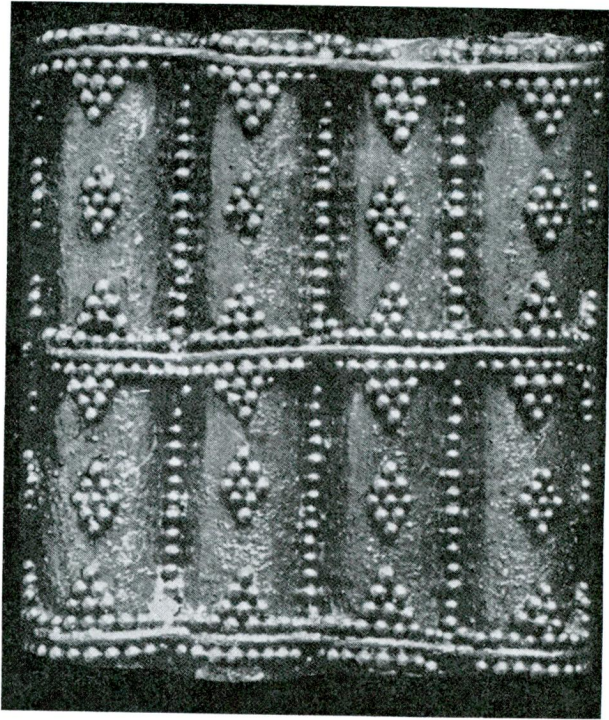

Res. 17 — Fig. 17

T. Özgüç

Res. 18 — Fig. 18

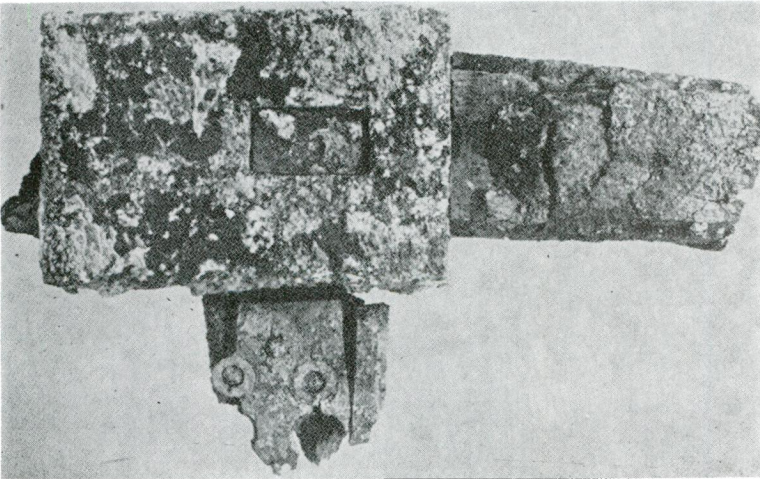
Res. 19 — Fig. 19

Res. 20 — Fig. 20

Res. 21 — Fig. 21

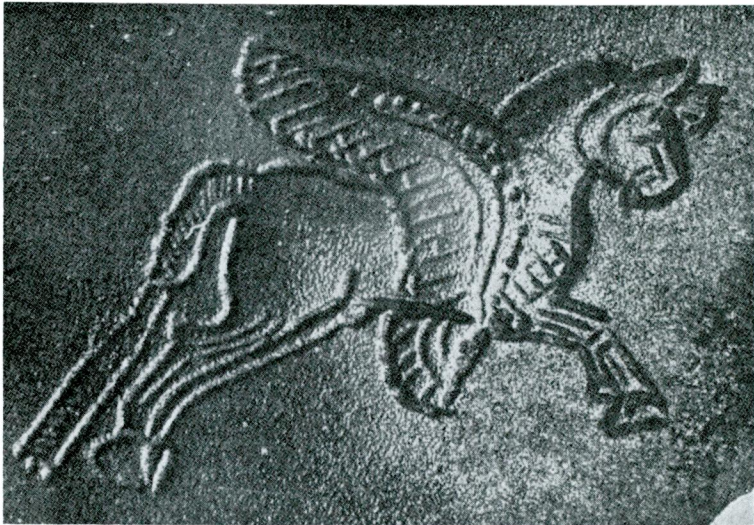

Res. 22 — Fig. 22

T. Özgüç

Res. 23 — Fig. 23

Res. 24 — Fig. 24

HASAN - ÂLİ YÜCEL

FAİK REŞİT UNAT

Türk Tarih Kurumu Hasan-Âli Yücel'i de, çalışmalarına fiilen katılamıyacak üyeleri arasına karışmış görmenin derin üzüntüsü içindedir.

20 Nisan 1938 tarihinde Kurum üyeliğine kabul edilmiş bulunan Yücel, 26 Şubat 1961 tarihindeki beklenmiyen ölümüyle artık Kurum'un eski üyelerine mahsus şeref listesindeki yerini almış bulunuyor.

Hasan - Âli Yücel, 16 Aralık 1897 tarihinde İstanbul'da Şir Merd Çavuş mahallesinin Topkapı Caddesindeki mükerrer 80 numaralı evde doğmuştu. Babası ünlü Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Âli Efendi'nin (1827-1895) oğlu Maliye Nezareti memurlarından Ali Rıza Bey (Ölm. 19.XII.1937), annesi Ertuğrul faciasının şehitlerinden gemi Süvarisi Deniz Yarbayı Tekiroğlu Ali Bey'in kızı Neyyire Hanım'dır. Te-yemmünen dedesinin adı ile nüfus kütüğüne kaydettirilen Hasan - Âli, Altımermer'deki Yolgeçen mahalle mektebinde ilk öğrenimini yaptı ve Rüşdiye (Orta) tahsilini de Aksaray'da Yusuf Paşa civarında bulunan ve "Mektebi Osmani" adını taşıyan¹ özel okulda tamamladı (Temmuz 1911). Bunu mütaakip o tarihlerde henüz lise teşkilâtına tâbi tutulmamış bulunan tarihî Vefa İdadisine girdi. Sonradan lise haline getirilen bu okulun son sınıfında iken, 11 Nisan 1915'te askere çağırılarak Yedek Subay Talimgâhına sevkolundu.

Hasan-Âli, daha küçük bir çocuk iken ev halkını zaman zaman karşısına oturtup ilk öğretmenlik temrinlerini yapmaya başlamış ve Rüştiye sınıflarında da okumaya düşkün, uyanık ve şair ruhu gittikçe gelişen bir genç olarak tanınmıştı. Onunla ilk arkadaşlığımız Balkan Harbinden önceki yıllarda haftanın mecmualariyle forma halinde yayımlanan bazı edebî ve tarihî eserlerin satışa yayıldığı Perşembe günü

¹ 1876 da Hüseyin Avni Bey adında bir zat tarafından kurulmuş olan, kızlar ve erkekler için ayrı ayrı bölümleri ihtiva eden, ibtidaî (ilk) ve rüşdî (orta) sınıfları bulunan bu özel okul eğitim ve öğretimindeki ciddiyetle tanınmıştı. Birinci Cihan Savaşı sonlarına doğru kapanmıştır.

sabahları, bunlardan heyecanla beklediklerimizi almak için koştığımız Aksaray Jandarma Karakolu karşısında İranlı tütüncünün dükkanındaki tesadüflerle başlamış ve böylece kitap ve okuma çevresinde kurulan bu dostluk, sıcaklığını hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Hasan-Âli'nin öğrenim hayatının bilgi kaynakları sadece okul ders takrirleri ile kitapları değildi. Okulunun seçkin ve çalışkan bir öğrencisi olan bu genç, zekâ ve kabiliyetiyle, aynı zamanda iki büyük ve değerli aile dostunun yakın ilgisiyle onların feyiz veren ve mânen yükselten muhitlerinden de büyük ölçüde faydalanma imkânı bulmakta idi. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Mehmet Celâleddin Dede Efendi (1849-1908) nin oğlu ve halefi rahmetli Baki Dede Efendi (1883-1935) ile, Yücel'in "Hoca Baba" diye anmaktan mânevi bir zevk duyduğu rahmetli Şerafeddin Yaltkaya (1879-1946) nın Hasan-Âli'nin fikir yapısında ve Şark kültür değerleriyle temasında büyük rolleri olduğu şüphesizdir.

Hasan-Âli, Talimgâh devrelerini tamamlayarak 18.VIII.1916'da Asteğmen, 25.XII.1916'da da Teğmen oldu ve 2.XII.1918'de terhis olununcaya kadar Emir Subayı ve Mülhak olarak Talimgâh tabur ve alay karargâhlarında vazife gördü, sevildi ve sayıldı. Askerî disiplin hayatının sıkı icaplarıyla toleransı bağdaştırmasını çok iyi başaran bu genç Yedek Subayın, Talimgâhtan gelip geçen ve bugün hayatta kalanları altmışın berisinde bulunan yüzlerce gençte, o devrede tanıdıkları arasından iyi hâtıralar bırakanlardan biri olduğunda da hiç şüphe etmiyorum.

Harb yılları içinde "Nihaî Zafer" teranesiyle avunmuş ve Mütareke gerçekleriyle yüz yüze gelmiş, ordudan ilişiği kesilmiş binlerce genç arasında Hasan-Âli de, bir iş ve meslek sahibi olmak ihtiyacıyla başbaşa kalmıştı. Darülfünun liselerin son sınıflarından askere alınanlara kapılarını açtığı için hemen Hukuk Fakültesine yazıldı. Bir taraftan da bir gazetenin istihbarat servisinde çalışarak hayatını kazanmaya başladı. Vatansever İstanbul gençlerinin, karanlık müfâreke günlerinde, yeislerini unutmak ve ümitle beslenmek için biricik sığınakları olan Türk Ocağında o, dinlerken ve söylerken sık sık görülüyordu. Hukuktan ayrılmış, Edebiyat Fakültesine geçmiş, "Darümuallimini Âliye" nin öğrenci kadrosuna katılmıştı. Darülfünun dersleri dışında ayrıca fiilen gazetecilik de yapıyor, devrin mecmualarında (*Yeni Mecmua*, *Dergâh*, *Büyük Mecmua*, *Düşünce*, *Millî Mecmua*) şiirlerini ve

HASAN - ÂLİ YÜCEL
1897 — 1961

makalelerini yayımlıyordu. Askerlik hayatının olgunlaştırdığı Hasan-Âli, bir Üniversite öğrencisinden çok devrinin fikir ve kalem sahipleri arasında tanınan ve sivrilen bir şahsiyet olmuştu. 30.VI.1921'de felsefeden mezuniyet imtihanını üstün başarıyla vererek resmî tahsil hayatını tamamladı.

Memleketine tâ küçükken hayalini yaşadığı bir meslekte, öğretmenlikte hizmet etmek istiyordu. Fakat o günün okul kadrolarında derhal bir vazife bulmak imkânsızdı. Darülfünun hayatından kendisini yakından tanıyan ve kabiliyetlerini takdir eden hocaları, geçici bir süre için onu Edebiyat Fakültesinde öğrenci hayatının disiplinini düzenlemekle görevlendirdiler (8.XI.1921). Bir sene kadar bu "İnzibat memurluğu" ile meşgul olan Hasan-Âli, bu sırada bir yuva kurmayı da vazife bilmiş, Talimgâh karargâhından arkadaşı olan Necati Tansel'in, Üniversitedeki meşhur Pierre Loti toplantısında (23.I.1920) ilk defa rasladığı ve tanıştığı, kız kardeşi Refika Hanımla evlenmişti (25.VIII.1922). O günlerde düşmandan kurtulan İzmir'de yeniden teşkilâtlandırılan Erkek Öğretmen Okulunun Türkçe ve Edebiyat Öğretmenliğine tâyin edildi (19.XII.1922). Çok özlediği öğretmenlik hayatına kavuşmuş, ilk başarılarının zevkini tatmaya başlamıştı. İstanbul'a dönmeyi gerektiren ailevi icaplar Hasan-Âli'yi yine Darülfünunun idarî kadrolarında bir iş almıya zorladı. Edebiyat Fakültesi Tarih ve Coğrafya Darülmesailerinin alât muhafızı oldu (13.II.1924). Çok geçmeden o günlerde yürürlüğe giren Tevhidi Tedrisat Kanunu askerî liseleri Millî Eğitim Bakanlığına devretmiş ve Bakanlık kendisini Kuleli Askerî Lisesine Edebiyat Öğretmeni tâyin etmişti (1.IV.1924). Bir müddet sonra bu vazifesine ilâveten İstanbul Erkek Lisesine de Felsefe Öğretmeni oldu (19.V.1924). Ertesi ders yılında Galatasaray Lisesine naklolunan Hasan-Âli, hem bu okulda, hem Kuleli Erkek Lisesiyle İstanbul Erkek Lisesinde Edebiyat, Felsefe ve İçtimaiyat, Yurttaşlık bilgisi öğretmenliklerine 1927 başlarına kadar devam etti. Öğrencileri tarafından pek çok sevilen başarılı bir öğretmen olarak meslek çevrelerinde tanındı. İlk eseri olan "*Ruhiyat Elifbesi*" ni, rahmetli Hıfzı Tevfik Gönensay (1892-1949) ve İhsan Hamamî (1884-1949) ile müştereken liseler için hazırladıkları "*Türk Edebiyatı Nümuneleri*" nin birinci cildini ve Guyau'dan seçtiği sanata dair yazıları "*Sanat Musahabeleri*" adı altında yayımladı.

Hayatının bu döneminde Hasan-Âli, babalık mertebesine de ermiş ve ikizleri Canan ile Can doğmuştu (21.VII.1926).

Rahmetli Necati'nin Bakanlığı sırasında Millî Eğitim teşkilâtımızın Maarif Eminlikleri kurulur ve memleket Mıntakalara ayrılırken, merkezi İstanbul olan ve Maarif hayatı bir hayli gelişmiş bulunan bölgedeki Maarif Emininin yanına genç ve değerli mıntaka Müfettişleri verilmesi de düşünülmüş ve Bakanlık teftiş kadrosuna nakledilen ve sonradan Bakan olan iki genç öğretmen Hasan-Âli Yücel ile rahmetli Reşat Şemseddin Siner de bu göreve tâyin olunmuşlardı (19. I. 1927). Her ikisi, o zaman İstanbul Maarif Eminliği görevini yapan ve değerli, tecrübeli iki idare adamı olan Salih Zeki Buluğ (1891-1947) ile Behçet Güçer (1890-1952) in yanında ilk idare stajlarını yaptılar. Necati'nin ölümünden az sonra Eminlikler kaldırılınca, doğrudan doğruya Millî Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu içinde yer alan müfettiş Hasan-Âli, 1930'da Fransa Millî Eğitim teşkilât ve müesseselerini yerinde incelemek, bilgi ve görgüsünü arttırmak üzere Bakanlık tarafından Fransa'ya gönderildi. Bir müddet sonra Paris Öğrenci Müfettişi Salih Zeki Buluğ'un yurda çağırılması üzerine Fransa'da Öğrenci Müfettişliği görevi de kendisine verildi. 1930 sonlarında memlekete döndüğü sırada idi ki, Atatürk, "Serbest Fırka" nın kapanmasından sonra memleketin iç durumunu bizzat incelemek için yaptığı büyük geziye çıkmak üzere bulunuyordu. Beraberinde götüreceği müşavirler arasına katılmak üzere Millî Eğitim Bakanlığından da birini istemişti. 11 Kasım 1930 — 3 Mart 1931 tarihleri arasında üç buçuk ay süren bu seyahatte Cumhurbaşkanlığına refakat edecek ve onu temas edeceği her eğitim konusunda tatmin edecek şekilde cevaplandırarak birini bulmak Bakanlığı bir hayli düşündürmüştü, nihayet bu işle henüz otuz yaşında bulunan bu genç müfettiş vazifelendirilmişti. Hasan Âli-Yücel, kısa zamanda Atatürk'ün dikkatini çekti ve teveccühünü kazandı. Bu gezinin hemen başlarında bir akşam Sivas'ta Yücel'in başarıyla verdiği "sıfır" imtihanı onun kıvrak zekâsiyle sempatik şahsiyetinin karakteristik bir örneğidir. Yücel gibi bu gezinin başından sonuna kadar müşavirler kadrosu içinde bulunmuş olan Ahmet Hamdi Başar'ın naklettiği şekilde, bu olayı aynen buraya almadan geçemiyorum¹.

¹ *Atatürk'le Üç Ay* - Ahmet Hamdi Başar, İstanbul - Tan Matbaası 1945 s. 34 - 35.

“Karşı sıralarında oturan ve Maarif Vekâleti Müfettişi olarak diğer Vekâlet Müfettişleriyle beraber, seyahate iştirak etmiş bulunan Hasan-Âli Bey’e şu suali sordu:

— Hasan-Âli Beyefendi, siz felsefe okumuşsunuz, okutmuşsunuz, elbette ki sıfırın ne olduğunu bilirsiniz. Bize “sıfır”ı tarif eder misiniz?

“Hasan-Âli Bey meşgul olduğu bir saha üzerinde sual tevcih olunmasından memnun. . . . Hele bu sualin “sıfır” meselesi gibi kendisine mükemmel bilinen bir mevzua teallûk etmesinden dolayı büsbütün memnun.

— Efendimiz; sıfır hayatla ademin, varlıkla yokluğun. . .

— Anladım; hayat ebedi ise adem ebedi değil mi?

— Şüphesiz efendimiz; hayatın ebediyetinde. . .

— Hayır, ben size “sıfır” ı soruyorum. Sıfır adem demek midir? Sıfırla yokluk arasında ne fark vardır?

— Efendimiz; birisi yani sıfır, yaşanmış bir şeyin yokluğudur. Halbuki. . .

— Tuhaf şey, şu saat varken biraz sonra cebime sokarsam sıfır mı olur? Hayatı nasıl tasavvur ediyorsunuz?

— Efendimiz sıfır yok demektir.

— Güzel. . . Bu yok olan şey bir rakamın önüne, sağına geçince (10) misli yükseltiyor. Bu nasıl olur?

“Hasan-Âli Bey sorular karşısında mağlup olmak üzere. . . Dinleyiciler bu numarayı eğlenceli ve zevkli buluyorlar. Anlaşılan Atatürk de Hasan-Âli Bey’i fazla sıkıştırmak, mağlup etmek ve sonra da haşlamak için bu sualleri sormuyor. Maksat iki saatten beri ciddî meselelerle uğraşmaktan doğan ağır ve yorucu havayı dağıtmak . . . Hasan-Âli nereye gitse yakalanıyor; nihayet ilminden ziyade zekâsını kullanmak icabettiğini anlıyor.

— Efendimiz, diyor, daima arkanızda ve solunuzdayım. Sıfır, işte Efendimizin solunda olan bendenizim.

“Bahis bu suretle tathya bağlanmış, zaten maksat da hasıl olmuş oluyor. Şüphe yok ki Hasan-Âli bu sualler karşısında ilim noktasından bahiste ısar ederek ve bir çok filozof isimleri ve felsefe nazariyeleri ortaya atarak, fikrini daha güzel müdafaa edebilirdi. Bu suretle sofranın zaten ciddî bahislerle ağırlaşmış havasını büsbütün teneffüs

edilemeyecek kadar ağırlaştırır, belki de sonunda ukalalığundan, malûmatfuruşluğundan dolayı haşlanmaya bile maruz kalırdı. Hasan-Âli zekâsını ispat etti; ve bu imtihan onun siyasi hayatta muvaffakiyetinin başlangıcını teşkil eyledi.”

Hasan-Âli Yücel bir taraftan bir Millî Eğitim Müfettişi olarak memleketi dolaşıyor, meslekdaşlarıyla yakından tanışıyor, bir taraftan da gazete ve mecmualarda çıkan yazı ve şiirleriyle, ilmî ve edebî tetkiklerini derliyen eserleriyle millî kültür ve irfana yeni değerler kazandırıyor. *Goethe ve Mevlâna'nın Rübaileri*, Almancaya da tercüme edilmiş bulunan “*Türk Edebiyatına Toplu bir Bakış*” bu devirde yazılmış ve yayımlanmışlardır. 12 Temmuz 1932’de kurulan Türk Dil Kurumu ve toplanan Dil Kurultayı da ona yeni bir faaliyet sahası açmış, gerek kurultayda, gerek kurultayı takip eden dili sadeleştirme ve sözlük faaliyetlerinde ön plânda yer aldığı görülmüştür. Hasan-Âli 6.XI.1932—2.IV.1933 tarihleri arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü görevini de müfettiş olarak idare etmiş ve bu müessesenin tarihinde de iyi hâtıralar bırakmıştır. Bir müddet sonra Yücel’i Bakanlıkta Orta Öğretim Genel Müdürlüğü vazifesinde görmekteyiz (9.XII.1933). “Yücel” soy adını 1934 sonlarında almış ve üçüncü evladı Gülümser de 5. II. 1936 da doğmuştur.

İzmir Milletvekili olduğu 1.III.1935 tarihine kadar süren Genel Müdürlüğü sırasında bürokratik kayıtlardan ve havadan uzak bir anlayışla Öğretmenin ve Okulun meseleleri üzerinde duran ve bunları halle çalışan bir idare âmiri hüviyetiyle dikkati çeken Yücel’e, katıldığı siyasi hayat yeni ufuklar açmış bulunuyordu. Çok geçmeden C. H. P. Genel İdare Kuruluna seçildi ve Millî Eğitim işleriyle görevlendirildi. Fransa’daki incelemelerinin sonuçlarını “*Fransa’da Kültür İşleri*” (1936), Orta Öğretimdeki çalışmalarını da “*Türkiye’de Orta Öğretim*” (1938) adını taşıyan iki büyük ciltte toplayarak eğitim literatürümüze kazandırdı.

Atatürk’ün ölümünde Büyük Millet Meclisi adına tabutunu taşımasıyla kur’a ile ayrılan on iki Milletvekili arasında Hasan-Âli’nin de yer alma mutluluğuna ermesi, çok sevdiği ve bağlı olduğu bu büyük insana karşı son vazifesini daha yakın yapmak mazhariyetini de ona sağlamış oldu.

Atatürk’e çok bağlı insanlardan biri olan Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan (1888-1947), artık görevine devam edemeyecek kadar

mânen sarsılmıştı. O bu vazifeden istifa edince yerine Hasan Âli Yücel getirildi (28 Aralık 1938). Yücel, Maarifin içinden yetişmiş, her basamağında hizmet etmiş, mesleğinin problemlerini, işlerin ehillerini tanıyan, geniş kültürlü ve zengin dost muhiti bulunan, kırk yaşını yeni birtimiş enerjik bir insandı. Siyasi hayat için zinde, memlekete hizmet için ülkücü ve devlet adamı olmak için de özel vasıfları bulunan bir Bakandı. Selefinin üç yılı aşan vazife süresinde de Millî Eğitim işleri istikrarı yönelmiş, İlk Öğretim köye hızla atılmak, Teknik Öğretim yurdun ihtiyaçlarını kapsamak yolunda bir hayli teşkilâtlanmış, bu işlerin başına Rüştü Uzel, rahmetli Hakkı Tonguç (1897-1960) gibi ehiller geçmişti. Sonradan Yücel'in uzun yıllar Müsteşarlığını yapmış bulunan rahmetli İhsan Sungu (1883-1946) da, geniş kültürü ve ölçüsüz çalışkanlığıyla ve bir prensip adamı hüviyetiyle Talim ve Terbiye Dairesinin başında bulunuyordu.

Yücel bu şartlar ve imkânlar içinde işe başladı. İlk olarak Türk harflerinin kabulünün onuncu yıl dönümü dolayısıyla hazırlanan ve Atatürk'ün hastalığı ve ölümü sebepleriyle tehir olunan Neşriyat Sergisi ve Kongresi işini ele aldı. 1 Mayıs 1939'da toplanan ve memleketin bütün fikir ve kalem insanlarını bir araya getirerek çağdaş bir millî irfan ve kültürün dayanağı olabilecek çeşitli konuda bir yayımı düzenlemek ve bu alanda devletin payına düşeni de plânlamak bu çalışma ile başladı. Genç Bakan bir yandan da Türkiye Maarifinin ana meselelerini ve ihtiyaçlarını plânlamak ve çalışmalarını koordine etmek için gerekli inceleme ve hazırlıklara hemen el koymuş ve bütün bu çalışmalarını bir programa bağlamak için de, yıllardır toplanamamış olan Maarif Şûrasını ilk olarak vazifeye çağırılmıştı. 17-29 Temmuz 1939 günlerinde, Ankara'da yüzlerce bilim ve eğitim adamının bu "İmece"-si, Millî Eğitim tarihimizin başlıca dönüm noktalarından birini teşkil eder.

Yapıcı ve inandırıcı bu metodlarla Maarifimizde bir sistem kurmaya başlayan Yücel'in Millî Eğitim Bakanı olarak memleket irfan hayatına ve öğretim kurumlarına yapmış olduğu hizmetler, kısa bir biyografinin çerçevesi içinde sayılamıyacak kadar çoktur. Köy Enstitülerinin kurulup gelişmesini, ilk öğrenimden bütün yurttaşların faydalanması tedbirlerinin geniş ölçüde alınmasını ve uygulanmasını, Meslekî ve Teknik Öğretimin bugünkü çapına ve seviyesine ulaşmasını, Devlet Tiyatro ve Operasını, Güzel Sanatların her dalında teşvik ve himaye edici tedbirlerin düzenlenmesini, Ankara Üniversitesini

teşkil eden bir kısım Fakültelerin ve Teknik Üniversitenin kurulmasını, Üniversitelerin muhtariyetini sağlayan kanunun tedvinini, dünya klâsiklerinin dilimize kazandırılmasını, irfan kütüphanemizin raflarını doldurmaya başlayan çeşitli ansiklopedilerin yayımına başlanmasını hep ona, hep onun iş başarıcı kudret ve sebatkâr takip fikrine borçlu olduğumuz bir gerçektir.

Yücel'in bütün bu çalışma ve başarılarında, İkinci Cihan Savaşının en elverişli olmıyan şartları içinde dahi, onu maddeten ve mânen desteklemiş bulunan ikinci Cumhurbaşkanı Sayın İnönü'nün memleketin eğitim, bilim ve kültür hayatının bu kalkınmasındaki büyük payını, bu vesile ile şükranla anmak da, bir vazifedir.

Yücel, memlekette gerçek bir demokratik hayatın kurulması zaruretini ön plânda görenlerden biri idi. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür (Unesco) antlaşmasını Türkiye adına imzalarken (16 Kasım 1945) sadece yurdunun değil, insanlığın da hizmetinde bulunmanın mânevi hazzını ve gururunu duymuş olduğu şüphesizdir.

Yedi buçuk yılı aşan ve devamlı hizmetle geçen Bakanlığı sırasında ve bilhassa çift parti rejimi memlekette başladıktan sonra, politika hayatındaki gelişme ve çelişmeler Yücel'i bir hayli yormuş ve bıktırmıştı. 1946'da iktidara geçen hükûmette Bakanlık sandalyasını bırakmış, yine İzmir Milletvekili sıfatıyla Meclis hayatına dönmüştü. 1950'de büsbütün siyasi hayattan çekilinceye kadar süren bu devrede Bakanlığı zamanındaki bir kısım icraatının ve tutumunun çeşitli yoldan tenkidine veya hırpalanmasına şahit oldu. Hakkını ve şerefini korumak, maruz kaldığı yersiz ithamlar altında ezilmemek için mahkeme huzurunda dâvalar açtı, basındaki yazılarıyla efkârı umumiye önünde fikirlerini ve işlerini savundu. Yılmadı ve sarsılmadı. 1950 den sonra politika ile olan ilgisini büsbütün kesmek ve kendini bilim hayatına, yazıya ve fikrî meşgalelere vermek zaruretini duydu. Yazdığı ve yazılıp basılmasına delâlet ettiği eserlerle, *Cumhuriyet* ve sonra *Dünya* sütunlarında çıkan makaleleriyle, "Eski Bir Öğretmen" imzasıyla yayımladığı meslekî tenkit yazılarıyla irfan hayatımıza olan bağlılık ve hizmet aşkından hiçbir şey eksilmediğini ölümü gününe kadar gösterdi. Aile hayatının çeşitli zevklerini de yaşadı. Çocuklarını evlendirdi. Dört defa dede oldu [Torunları: Münip-Âli Eronat (24.XII.1954), Ahû Eronat (11.XI.1956), Yeni Hasan Can (15.IX.1958), Güzel Neyyire Can (6.VII.1960)]. Doğumunu beklediği beşinci torununu da çok önceden "Eyi" diye adlandırdı.

Bu devre içinde Yücel'i aynı zamanda Türk Tarih Kurumu'nun ilmi çalışmalarında, Unesco Türkiye Millî Komisyonu'nun her türlü mesaisinde daima saygı ile anılmıya değer bir varlık olarak görmekteyiz. Ölümü, kendisinin ne kadar sevildiğini gösterdi ve hizmetlerinin hatırlanmasına ve unutulmıyacağına anlaşılmasına vesile oldu. Hâtırasını daima saygı ile anacağımız değerli bir insanı, geniş bilgisinden ve tenkitçi zekâsından her zaman faydalandığımız bir arkadaşı ve samimiyeti sınır bilmiyen bir dostu kaybetmenin sonsuz üzüntüsü içindeyiz.

Hasan - Âli Yücel'in, kitap halinde yayımlanmış eserleri neşir tarihleri sırasıyla şunlardır:

- 1) *Ruhیات Elifbesi*, (1924) Birinci Basım, Edebiyat Fakültesi Neşriyat Encümeni, 2) *Türk Edebiyatı Nümuneleri C. I*, ((1926) Devlet Basımevi, 3) *Sanat Musahabeleri*, (1926) Devlet Basımevi, 4) *Tarih-i Kadim ve Doksan Beşe doğru* (Tevfik Fikret), (1928) Türk harflerile ilk basılan kitap, 5) *Mantık ve Metodoloji*, (1928) Devlet Basımevi, 6) *Ruhیات Alfabeti*, (1930) (İkinci Basım) A. Halit Kitabevi, 7) *Mevlânâ'nın Rubailer*, (1932) Remzi Kitabevi, 8) *Goethe, Bir Dehânın Romanı* (Alman Kültür Bakanlığı tarafından Goethe madalyası verilmiştir), (1932) Remzi Kitabevi, 9) *Türk Edebiyatına Toplu bir Bakış* (Dr. O. Reşat tarafından Almancaya çevrilmiştir), (1932) Remzi Kitabevi, 10) *Fransız Maarif Teşkilâtında Müfettişler*, (1934) Devlet Basımevi, 11) *Fransa'da Kültür İşleri*, (1936) Devlet Basımevi, 12) *Bir Türk Hekimi ve Eseri*, (1937) Devlet Basımevi, 13) *Pazartesi Konuşmaları*, (1937) Remzi Kitabevi, 14) *Fazıl Ahmet, Hayatı ve Eserleri*, (1937) Cumhuriyet Kitabevi, 15) *İçten-Dıştan*, (1938) Akba Kitabevi, 16) *Türkiye'de Orta Öğretim*, (1938) Devlet Basımevi, 17) *Maarifle İlgili Söylev ve Demeçler* (Cilt: 2, 3) (1947) Devlet Basımevi, 18) *Dâvam*, (1947), 19) *Dâvalar ve Neticeler*, (1950), 20) *Hürriyete Doğru*, (1955) İnkılâp Kitabevi, 21) *İyi Vatandaş, İyi İnsan*, (1956) İş Bankası Kültür Yayınları, 22) *Kıbrıs Mektupları* (1957) İş Bankası Kültür Yayınları, 23) *Edebiyat Tarihimizden: Cilt 1* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu üzerine monografi) (1957) İş Bankası Kültür Yayınları, 24) *İngiltere Mektupları* (1958) İş Bankası Kültür Yayınları, 25) *Hürriyet, Gene Hürriyet* (makaleler, 1960) İş Bankası Kültür Yayınları.

ŞİİR KİTAPLARI :

- 1) *Dönen Ses* (1933) Remzi Kitabevi, 2) *Sizin İçin* (Çocuk Şiirleri) (1938) Çocuk Kitabevi, 3) *Dört Hayvan, Bir İnsan* (1943) Devlet Basımevi, 4) *Mevlânâ* (Manzum Levha) (1952) T. T. K. Basımevi. 5) *Dinle Benden* (1960) İnkılâp Kitabevi.

OKUL DERS KİTAPLARI :

- 1) *İlk Okul Okuma Kitapları* (Komisyon halinde) Devlet Basımevi, 2) *Mantık Dersleri* (Liseler için) Devlet Basımevi, 3) *Felsefe Dersleri* (Liseler için) Devlet Basımevi, 4) *Yurt Bilgisi* (Rakım Çalapala ile birlikte) (İlk Okullar için) Atlas Yayınevi.

EK

TÜRKİYE'DE BUGÜNE KADAR MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
GÖREVİNDE BULUNANLAR

Millî Eğitim Bakanlarımız arasında devamlı olarak uzun müddet bu hizmette bulunan ve zamanı Türkiye Millî Eğitim tarihi bakımından bir çok önemli olaylarla ve başarılarla dolu olan Hasan- Âli Yücel, Türkiye kültürüne hizmet eden unutulmazlardan biri olarak yaşayacaktır. Kendisine bu mutluluğu sağlayan âmiller arasında yedi buçuk seneden fazla bir müddet iktidar mevkiinde kalabilmiş olmanın, belli bir program dahilinde istikrarlı olarak hizmete devam imkânını bulabilmenin büyük payı bulunduğu da şüphesizdir. Kendisinin bu kısa biyografisini "*Bellekten*" e hazırlarken selef ve halefleri arasında hizmet süresi bakımından yerini tâyin etmek için Türkiye Millî Eğitim tarihi notlarını arasından Nazırlar ve Bakanlar cetvelini tekrar ele alarak günümüze kadar tamamlayıp, her birinin hizmet süresini Milâdî takvime göre yıl, ay ve gün hesabıyla de tespit etmek lüzumunu duydum. Şimdi rahmetlinin hâtırasına ithafen yazıma eklediğim bu cetvelin, son yüzyıl Millî Eğitim tarihimizde neden devamlı ve plânlı bir gelişmeye şahit olamadığımızın da bir nevi şematik izahını teşkil ettiği görülecektir. Devlet teşkilâtı içinde müstakil bir Millî Eğitim Bakanlığı (Maarifi Umumiye Nezareti) nin ilk kurulduğu 17 Mart 1857 tarihinden bu yana tam 104 sene geçmiş ve bu makama da asıl olarak 63 Bakan gelmiş, bunlardan biri altı, biri dört, üçü üç ve on biri ikişer defa bu vazifeye getirilmiş, ara sıra Bakanlık vazifesi kısa sürelerle vekiller tarafından da görülmüştür. Cetvelimiz, bunlardan 25 inin beraber çalıştığı memurları şahsen tanımya bile imkân bulamaksızın iki aydan az bir müddet Bakanlık görevinde kaldıklarını, kırk dokuzunun da Bakanlık sürelerinin bir yılı dahi doldurmadığını göstermektedir. İki yıldan fazla vazifede kalabilenlerin sayısı 13, üç yılı geçirenlerin ise sadece 10 kişidir.

I. TANZİMAT VE MUTLAKİYET DEVRİ

Adı	İşe başlama tarihi	Ayrılma tarihi	Süresi		
			Yıl	Ay	Gün
1 — Abdurrahman Sami Paşa (1795-1878)	17.III.1857	25.XI.1861	4	1	10
2 — Ahmet Kemal Paşa (1808-1888)	25.XI.1861	19.XI.1862	—	11	25
3 — Mustafa Fazıl Paşa (1829-1875)	19.XI.1862	12.I.1863	—	1	25
4 — Nevres Paşa (1826-1872)	12.I.1863	16.II.1863	—	1	5
5 — İbrahim Etem Paşa (1818-1893)	16.II.1863	12.VI.1863	—	3	25 ¹
İbrahim Etem Paşa	12.VI.1863	19.III.1865	1	3	8 ²
Nevres Paşa (2. defa)	19.III.1865	25.IV.1865	—	1	7
Ahmet Kemal Paşa (2. defa)	25.IV.1865	24.VIII.1867	2	3	29
6 — Abdüllâtif Suphi Paşa (1818-1886)	24.VIII.1867	9.III.1868	—	6	17
7 — Saffet Paşa (1814-1883)	9.III.1868	5.X.1871	3	6	29
Ahmet Kemal Paşa (3. defa)	5.X.1871	4.I.1872	—	3	—
8 — Derviş Paşa (1817-1878) (Kimyager)	4.I.1872	15.VI.1872	—	5	11
9 — Ahmet Vefik Paşa (1823-1891)	15.VI.1872	5.XII.1872	—	5	21
Ahmet Kemal Paşa (4. defa)	5.XII.1872	24.IV.1873	—	4	10
10 — Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)	24.IV.1873	5.IV.1874	—	11	12
Saffet Paşa (2. defa)	5.IV.1874	16.I.1875	—	9	12
11 — Arifî Paşa (1830-1895)	16.I.1875	12.VI.1875	—	4	28
A. Cevdet Paşa (2. defa)	12.VI.1875	30.XI.1875	—	5	19
Saffet Paşa (3. defa)	30.XI.1875	8.V.1876	—	5	9

¹ Ticaret ve Nafia Nezaretleriyle birleşmiş olarak.² Yalnız Nafia ile birleşmiş olarak (Tek müsteşar, müşterek bütçe)

Adı	İşe başlama tarihi	Ayrılma tarihi	Süresi		
			Yıl	Ay	Gün
Ahmet Kemal Paşa (5. defa)	8.V.1876	17.V.1876	—	—	9
A. Cevdet Paşa (3. defa)	17.V.1876	17.X.1876	—	5	—
12 — Yusuf Paşa (1826-1880)	17.X.1876	1.II.1877	—	3	16
13 — Münif Paşa (1830-1910)	1.II.1877	9.XI.1877	—	9	9
Ahmet Kemal Paşa (6. defa)	9.XI.1877	11.I.1878	—	2	2
Ahmet Vefik Paşa (2. defa)	11.I.1878	4.II.1878	—	—	25
Abdüllâtif Suphi Paşa (2. defa)	4.II.1878	18.IV.1878	—	2	12
Münif Paşa (2. defa)	18.IV.1878	12.IX.1880	2	6	25
14 — Kâmil Paşa (1832-1913)	12.XI.1880	6.XII.1881	1	2	19
15 — Ali Fuad Bey (1840 ? - 1885)	6.XII.1881	9.V.1882	—	5	5
16 — Mustafa Nuri Paşa (1824-1889)	9.V.1882	25.IX.1885	3	4	17
Münif Paşa (3. defa)	25.IX.1885	4.IX.1891	5	11	21
17 — Ahmet Zühtü Paşa (1833-1902)	4.IX.1891	12.IV.1902	10	7	10
18 — Mehmet Celâlettin Bey (1852-1933)	13.IV.1902	27.VII.1903	1	3	14
19 — Haşim Paşa (1852-1920 ?)	27.VII.1903	28.VII.1908	5	—	1
II. MEŞRUTİYET DEVRİ					
20 — Hakkı Bey (1862-1918)	28.VII.1908	22.IX.1908	—	1	25
21 — Rezaizade Ekrem Bey (1846-1913)	23.IX.1908	28.XI.1908	—	2	5
Hakkı Bey (2. defa)	28.XI.1908	16.XII.1908	—	—	19
Abdurrahman Şeref bey (Vekil)	16.XII.1908	5.II.1909	—	1	21
22 — Yusuf Ziya Paşa (1849-1929)	6.II.1909	13.II.1909	—	—	8
23 — Abdurrahman Şeref Bey (1835-1925)	15.II.1909	4.V.1909	—	2	19

Adı	İşe başlama tarihi	Ayrılmaya tarihi	Süresi		
			Yıl	Ay	Gün
24 — Nail Bey (1861-1922)	5.V.1909	9.I.1910	—	8	6
25 — Emrullah Efendi (1858-1914)	10.I.1910	18.II.1911	1	1	9
26 — Babanzade İsmail Hakkı Bey (1876-1913)	18.II.1911	1.III.1911	—	—	12
Abdurrahman Şeref Bey (2. defa)	2.III.1911	11.V.1911	—	2	10
Emrullah Efendi (2. defa)	11.V.1911	1.I.1912	—	7	22
27 — Sait Bey (Gelenbevi) (1862-1937)	1.I.1912	21.VII.1912	—	6	21
28 — Mehmet Şerif Paşa (1874-1958) (Damat)	22.VII.1912	29.X.1912	—	3	8
29 — Şükrü Bey (1874-1926)	30.X.1912	23.I.1913	—	2	25
Ali Münif Bey (Yegena) (Vekil) (1874-1951)	24.I.1913	9.XII.1917	3	10	17
30 — Dr. Nazım Bey (1873-1926)	9.XII.1917	20.VII.1918	—	7	13
Sait Bey (2. defa No. 27)	21.VII.1918	12.X.1918	—	2	24
31 — Dr. Rıza Tefvik Bey (1869-1949)	14.X.1918	10.XI.1918	—	—	28
Yusuf Ziya Paşa (2. defa, No. 22)	11.XI.1918	12.I.1919	—	2	2
32 — Ali Kemal Bey (1867-1922)	13.I.1919	4.III.1919	—	1	19
Sait Bey (3. defa)	5.III.1919	14.V.1919	—	2	10
Abdurrahman Şeref Bey (3. defa)	19.V.1919	7.III.1920	—	9	20
33 — Fahrettin Bey (Rumbeyoğlu) (1867-1942)	8.III.1920	5.IV.1920	—	—	28
34 — Hadi Paşa (1867 ? - 1932)	5.IV.1920	30.VII.1920	—	3	26
Hadi Paşa (Vekil)	31.VII.1920	20.IX.1920	—	1	21
35 — Mustafa Reşit Paşa (1863-1921)	21.IX.1920	20.X.1920	—	1	—
Arif Hikmet Paşa (vekil) (1871-1942)	21.X.1920	12.XII.1920	—	1	23
	16.XII.1920	21.I.1921	—	1	7

Adı	İşe başlama tarihi	Ayrılma tarihi	Süresi		
			Yıl	Ay	Gün
36 — Raşit Bey (Erer) (1869-1952)	22.I.1921	12.VI.1921	—	4	23
Mustafa Arif Bey (Vekil) (1873-1954)	12.VI.1921	12.VIII.1921	—	2	—
Sait Bey (4. defa)	19.VIII.1921	30.X.1922	1	2	12
III. MİLLÎ MÜCADELE VE CUMHURİYET DEVRİ					
37 — Dr. Rıza Nur (1879-1943)	4.V.1920	13.XII.1920	—	8	11
38 — Hamdullah Suphi Tanrıöver	14.XII.1920	20.XI.1921	—	11	8
39 — Mehmet Vehbi Bolak (1881-1958)	20.XI.1921	5.XI.1922	—	11	16
40 — İsmail Safa Özler (1883-1940)	6.XI.1922	7.III.1924	1	4	2
41 — Vasıf Çınar (1895-1935)	8.III.1924	21.XI.1924	—	8	14
42 — Şükrü Saracoğlu (1887-1953)	22.XI.1924	3.III.1925	—	3	12
Hamdullah Suphi Tanrıöver (2. defa)	4.III.1925	19.XII.1925	—	9	16
43 — Mustafa Necati (1894-1929)	20.XII.1925	1.I.1929	3	—	13
İsmet İnönü (vekil)	1.I.1929	8.I.1929	—	—	8
44 — İsmet İnönü Vasıf Çınar (2. defa)	9.I.1929	27.II.1929	—	1	19
Recep Peker (Vekil)	28.II.1929	7.IV.1929	—	1	8
45 — Cemal Hüsnü Talay Dr. Refik Saydam (Vekil)	9.IV.1929	10.IV.1929	—	—	2
10.IV.1929	15.IX.1930	1	5	5	
17.IX.1930	26.XI.1930	—	—	10	
46 — Esat Sagay (1873-1938)	27.IX.1930	18.IX.1932	1	11	22
47 — Dr. Reşit Galip (1897-1934)	19.IX.1932	13.VIII.1933	—	10	25
Dr. Refik Saydam (Vekil)	14.VIII.1933	26.X.1933	—	2	13
48 — Hikmet Bayur	27.X.1933	8.VII.1934	—	8	13
49 — Abidin Özmen	9.VII.1934	9.VI.1935	—	11	1
50 — Saffet Arıkan (1888-1947)	10.VI.1935	28.XII.1938	3	6	19
51 — Hasan-Âli Yücel (1897-1961)	28.XII.1938	5.VIII.1946	7	7	9
52 — Reşat Şemsettin Sırer (1903-1953)	5.VIII.1946	9.VI.1948	1	10	6
53 — Tahsin Banguoğlu	10.VI.1948	22.V.1950	1	11	13

Adı	İşe başlama tarihi	Ayrılma tarihi	Süresi		
			Yıl	Ay	Gün
IV. BAYAR-MENDERES İDARESİ					
54 — Avni Başman	22.V.1950	2.VIII.1950	—	2	12
Nuri Özsan (Vekil)	3.VIII.1950	10.VIII.1950	—	—	8
55 — Tevfik İleri	11.VIII.1950	6.IV.1953	2	7	27
56 — Prof. Rıfka Salim Burçak	9.IV.1953	17.V.1954	1	1	8
57 — Celâl Yardımcı	17.V.1954	9.XII.1955	1	6	9
58 — Prof. Ahmet Özel	9.XII.1955	13.IV.1957	1	4	6
Tevfik İleri (2. defa)	13.IV.1957	25.XI.1957	—	7	12
Celâl Yardımcı (2. defa)	26.XI.1957	22.V.1959	1	5	27
Tevfik İleri (Vekil)	23.V.1959	8.XII.1959	—	6	17
59 — Atıf Benderlioğlu	9.XII.1959	27.V.1960	—	5	20
V. MİLLÎ BİRLİK HÜKÜMETİ					
60 — Prof. Fehmi Yavuz	30.V.1960	27.VIII.1960	—	2	29
Prof. Fehmi Yavuz (Vekil)	28.VIII.1960	8.IX.1960	—	—	12
61 — Prof. Bedrettin Tuncel	8.IX.1960	5.I.1961	—	3	28
62 — Prof. Turhan Feyzioğlu	6.I.1961	7.II.1961	—	1	2
Ahmet Tahtakılıç (Vekil)	7.II.1961	2.III.1961	—	—	24
63 — Ahmet Tahtakılıç	3.III.1961				

Tebliğler :

NÜKLEÜS OLARAK KULLANILAN BİR EL BALTASI

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Dr. ENVER BOSTANCI

Zeuner, 1957 yılında çıkan makalesinde Ürdün'de Wadi Shu'eib'de bulunan ve nükleüs olarak kullanılan bir el baltasını tarif etmiştir.¹ Bu çeşit bir nükleüs 1956 yılında Altınözü'nde birlikte yaptığımız bir araştırma esnasında bulunmuştur. Bu nükleüs bu güne kadar Türkiye'de bulunan ilk nümune olduğundan bunu kısaca tarif etmeyi faydalı bulduk.

Bu nümune 1956 yılında Altınözü kaza merkezinin biraz güneydoğusuna tesadüf eden bir tarla içinde bulunmuştur.² İki yüzü işlenmiş olan bu ince Aşöleen el baltasının uç kısmı daha sonraki bir tarihte kırılmıştır. Bu el baltasının bir yüzünden büyük bir yonga koparılmıştır (levhaya bakınız). Negatif vurma yumrusunun el baltasının dip kısmında bulunması bu yongayı koparan darbenin bu istikametten vurulduğunu ortaya koymaktadır. Koparılmış olan bu yonganın yeri üzerindeki patina aletin ekseri kısımlarında görülen patina'dan farksızdır. Bu da bize bu nümunenin el baltası olarak istimal edildikten çok kısa bir zaman sonra nükleüs olarak kullanıldığını telkin etmektedir.³

Wadi Shu'eib'de bulunmuş olan nükleüs hakkında Zeuner şöyle demektedir: "*This unique specimen, therefore, illustrates how the Levalloisian technique of preparing cores may be based on an Acheulian tradition.*"⁴

¹ Zeuner, F. E. (With the Co-operation of D. Kirkbride and B. C. Park). 1957. *Stone Age Exploration in Jordan, I.* Palestine Exploration Quarterly, Jan-June, s. 23.

² Altınözü'ndeki Paleolitik buluntular için bak: Şenyürek, M. ve Bostancı, E. 1958. *Hatay Vilâyetinin Paleolitik kültürleri. The Palaeolithic Cultures of the Hatay Province.* Belleten, cilt XXII, sayı 86, s. 184-186.

³ Aletin dip kısmında daha sonra koparılmış olmaları muhtemel olan bazı küçük yonga yüzleri de vardır. Bu yonga yerleri üzerindeki patina'nın rengi nümunenin, uç kısmının istisnasıyla, diğer kısımlarında görülen patina'nunkinden farklıdır.

⁴ Zeuner, 1957, s. 23.

Zeuner bu Aşöleen aletin aradan bir zaman geçtikten sonra nükleüs olarak kullanıldığına işaret etmektedir.⁵ Buna karşılık Altınözü'nde bulduğumuz piyes görünüşe göre el baltası olarak kullanıldıktan çok kısa bir zaman sonra ve, muhtemel olarak, yine Aşöleen insanlar tarafından bir nükleüs olarak istimal edilmiştir. Nükleüs olarak kullanılmış olan bir başka *biface*'ın Fransa'da Cagny-la-Garenne'de de bulunduğu bilinmektedir.⁶

⁵ Zeuner, 1957, s. 23.

⁶ Breuil, H. ve Kelley, H. 1956. *Les éclats Acheuléens à plan de frappe à facettes de Cagny-la-Garenne (Somme)*. Bull. de la S. P. F. LIII, sayı 3-4, Res. 5, I.

A HAND-AXE USED AS A NUCLEUS

Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK Dr. ENVER BOSTANCI

Zeuner, in his article published in 1957, described a hand-axe from Wadi Shu'eib (Shu'eib Bridge) in Trans-Jordan which had been used as a nucleus.¹ A nucleus of this kind was found in 1956 at Altınözü during a research we did together. As this nucleus is the first specimen found to date in Turkey, we have deemed it worthwhile to describe it briefly.

This specimen was found in 1956 in a field a little to the south-east of the District Center of Altınözü.² The tip portion of this thin and bifacially worked Acheulean hand-axe was broken at a subsequent date. A large flake was knocked off from one face of this hand-axe (see the plate). The location of the negative bulb of percussion at the butt end shows that the blow which detached the flake came from this direction. The patina on this flake scar is not different from those seen in most parts of the implement. This suggests to us that this specimen was used as a nucleus only a short while after it was utilized as a hand-axe.³

Regarding the nucleus found at Wadi Shu'eib Zeuner remarks: "*This unique specimen, therefore, illustrates how the Levalloisian technique of preparing cores may be based on an Acheulian tradition.*"⁴

¹ See Zeuner, F. E. (With the Co-operation of D. Kirkbride and B. C. Park). 1957. *Stone Age Exploration in Jordan, I.* Palestine Exploration Quarterly, Jan-June, p. 23.

² For the Palaeolithic finds at Altınözü see Şenyürek, M. and Bostancı, E. 1958. *Hatay Vilâyetinin Paleolitik Kültürleri. The Palaeolithic Cultures of the Hatay Province.* Belleten, Vol. XXII, No. 86, pp. 184-186.

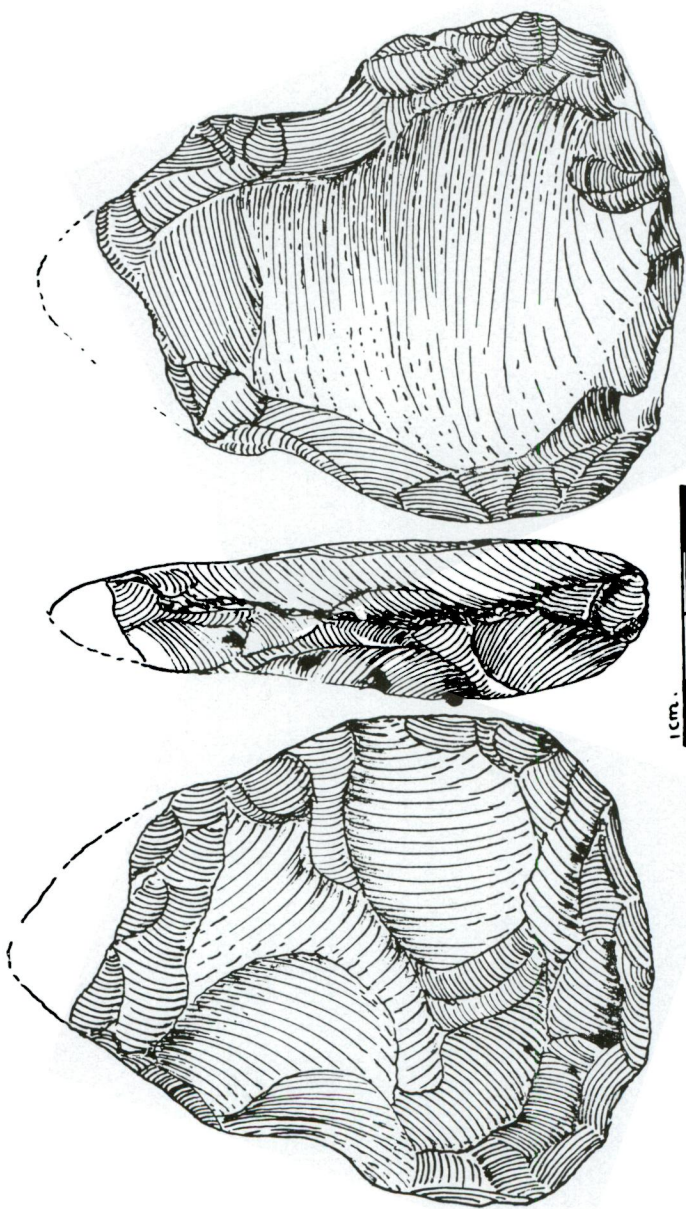
³ At the butt end of the implement there are scars of some small flakes that had probably been knocked off later on. The color of the patina on these flake scars is different from that of the patina seen in other parts of the specimen, excepting the tip end.

⁴ Zeuner, 1957, p. 23.

Zeuner points out that this Acheulean implement was used as a nucleus after an interval of time.⁵ On the other hand, the piece we found at Altınözü appears to have been used as a nucleus only a short while after it was employed as a hand-axe, probably by the Acheulean men. It is known that another *biface* used as a nucleus was found at Cagny-la-Garenne in France.⁶

⁵ Zeuner, 1957, p. 23.

⁶ Breuil, H. and Kelley, H. 1956. Les éclats Acheuléens à plan de frappe à facettes de Cagny-la-Garenne (Somme). Bull. de la S. P. F. LIII, No. 3-4, Fig. 5, I.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

SUAT SİNANOĞLU, *L'Humanisme à Venir*, — Université d'Ankara - Faculté des Lettres — Institut de Philologie Classique 6. Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi 1960, IV — 258 Sa.

Hemen söyliyelim: Yazarı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Yunanca Dil ve Edebiyatı profesörü olup klâsik öğretimin yurdumuzda yerleşmesi için sebatlı çalışmalarıyla tanınmış olan bu kitap, denebilir ki, hem ele aldığı konu, hem bu konuyu işlemesi açısından son yıllarda yurd içinde yayınlanmış eserlerin önem bakımından en ileri gelenlerinden biridir. Çünkü, sadece başlığa bakılacak olursa, eserin geleceğin Humanizmasını incelediği sanılır, oysaki yazar, Humanizmanın *asıl* anlamına sadık kalmıştır ve onun filolojik-tarihsel bir incelemesiyle yetinmekten çok uzaktır; aksine, Türkiye hattâ dünya için mümkün olan biricik eğitim ilkelerinin neler olabileceği konusu üzerinde durmaktadır.

Yazar, şimdiye kadar gösterilen bütün çabalara rağmen yurdumuza gerçek Batılı eğitimin neden giremediğini incelemekle işe başlamaktadır: Batıda tahsilde bulunmuş olan genç öğrenci, orada içinde bulunduğu şartların ona bağışladığı vecdin içinde, kendi yurdunda egemen olan durumu kolayca unutmuyor; fakat bu durumla karşı karşıya gelince, bir insan topluluğuna yüzyıllardan beri yerleşmiş olan inançları, alışkanlıkları, yani toplumun normlarını teşkil eden esasları bir çırpıda söküp atmanın ne kadar güç bir iş olduğunu gözden kaçırmış olduğu için, hayal kırıklığına uğruyor. Üstelik yurdunu değiştirmek kararıyla çalışmak isteyen genç, iki yanlı bir durumun içindedir: Bir yandan, kendisi, aldığı eğitim gereğince, gözlemlerini genelleştirip kavram haline sokamıyor, öte yandan, toplum, Batının dinamizmini kabul etmek istediği halde, içine gömülü bulunduğu birkaç yüzyıllık törelerden ve alışkanlıklardan kendini kurtaramıyor.

Bunun sonucu, dediğimiz gibi, hayal kırıklığıdır, ve eğer genç, Batıda Humanist bir formasyon almış, Yunan ve Roma kültürlerinin ve bunların Batıdaki yapıcı ve kurucu rolünü kavramış ise, o zaman kendi hâli karşısında isyan edecektir.

İşte bu basamaklardan geçmiş olan ve Atatürk ilkelerinin tehlikeye düşebileceğini anlıyan yazar, Atatürk devriminin yeni bir tefsirini vermekte ve şu sonuca varmaktadır ki, Batının birkaç yüzyıllık tecrübe ve görgüsünün canlı ve somut bilgisine dayanan bir eğitimi yeni kuşaklara vermekle, yurd tam ve gerçek anlamda batılılaştırılabilir, hattâ bu batılılaşmaya “İnsanlığın zihin gelişmesinde Türk ulusunun payı” denebilir. Türkiye, klâsik İlkçağla bugünkü Batı dünyası arasındaki bağıntıyı derinliğine kavratsa, hem Batının köleliğinden kurtulmuş olur, hem sözün en iyi anlamında Batılı olur, hem de Batılı olmıyan uluslara, gerçek uygarlığa yönelmekte yol göstermiş olur. Bunu da ancak Türk ulusu yapabilir, çünkü onun büyük talihi, sinesinde Atatürk'ü yetiştirmiş olmasıdır.

Buraya kadar kısa özetini vermiş olduğumuz düşünceler, kitabın giriş temasını teşkil etmektedir; bu anlaşıldıktan sonra, eserin asıl temasına geçebiliriz: Nasıl

oluyor da Humanismanın derinliğine anlayışı gerçek eğitimin temelini ve ruhunu teşkil ediyor? Yazar bu soruya şu cevabı vermektedir: Batı denince, Hıristiyan Batı, bir de teknik yoluyla tabiat üzerine egemenliğini kuran Batı anlaşılmalıdır; fakat bu ikisinin yanında bir de Humanist Batı vardır ki, onu asıl Batı yapan budur. Çünkü bu Humanisma sayesinde ki Batı, insanı insan kılan, bu sebeple de her doğru eğitimin biricik özü olması gereken hürriyete: düşünce, yaşayış, vicdan hürriyetine, bir kelime ile, kişiliğin hürriyeti kavramına bağlanmış ve bunu geliştirmiştir. Ve yazara göre Batı insanlığı -bazı duraklamalar ve kıvrımlar bir yana- Yunan'ın ve Roma'nın Humanist bir şekilde anlayışı sayesinde daima bir düz çizgi üzerinde, ve bu yolda yürümüştür.

Demek oluyor ki yazar, insanlığın, ve özellikle Batı insanlığının, ve insanın iç-kültürünün gelişmesini rölativist bir görüşle açıklamadığı gibi, Oswald Spengler yahut Arnold Toynbee gibi "cyclique" kültür teorilerini kabul etmemektedir. Çünkü, dediğimiz gibi, ona göre insanlık için bir tek gerçek ilerleme vardır, o da ancak ve ancak eğitimi klâsik filoloji ile temellendirmekle mümkündür. Böyle olunca, yazar Hıristiyanlığın Batı kültürünü teşkil eden ana-unsurlardan biri olarak görülmesinin de aleyhinde olacaktır; nitekim öyledir.

Sinanoglu'nun "idealist" olarak niteliklendirebileceğimiz bu "mutlakiyetçi" görüşü, herkesçe kabul olunmayacak, türlü itirazlara ve tartışmalara yol açabilecek, birçok düşünür tarafından tek yönlülükle suçlandırılacaktır. Fakat burada, kendi özel düşüncelerimizi bir yana bırakarak şurasını kaydetmeliyiz ki, yazar, her insan ve her toplum için değer taşıyan biricik eğitim Humanist ve filolojik eğitim olduğu postulat'ını, yurdumuzda nadir görülen bir ciddilik ve tutarlılıkla ve konusunu iyice kavrayan bir bibliyografyaya dayanarak temellendirmektedir.

Bunun için ilkin, Batılı olmıyan dünyanın neden her türlü tarihsel ve ideal araştırmaya kapalı olduğunu incelemekte ve bu arada, Batı Avrupa ve Amerika bilim ve tekniği ile temasın sonunda Batılı olmıyan dünyada meydana gelen buhranın analizini yapmaktadır. (Bu vesile ile, Almanyadan gelip toplum üzerindeki yargılara çok kötü etkileri olmuş olan Kültür-Uygurluk ikiliğinin ne kadar yersiz olduğuna, tekniğin ancak Humanist anlayışla beslenen bir bilime dayanırsa insanlık için olumlu olabileceğine gereği gibi işaret etmektedir).

Bundan sonra yazar, Türkiye'yi batılılaştırma çabaları üzerinde durup, Türkiye'nin her türlü eğitim probleminin dayandığı Atatürk'ün, bir Türkün kaleminden çıkan en güzel moral portresini, -Atatürk'ün kendi sözlerinden ilham alarak- çizmektedir; ve bu portreye dayanarak yazar, şimdiye kadar Türk devrimi üzerine yapılan, çoğunu bildiğimiz, tefsirlerin neden yetersiz olduğunu bildirmekte ve, dördüncü diye işaretlediği kendi tefsirini vermektedir: Türk devrimi, Doğunun akıldışı olan mistik yahut dogmatik değerler sisteminin reddi ve onun yerine rasyonel ve insançı bir temele dayanan yeni bir değerler sisteminin konmasıdır; o zaman filolojik eğitimin kabulü, zorunlu bir sonuç olacaktır.

Bundan sonraki bölümler, tam batılılaşma ile Türk Humanismasını ve bu Humanismanın uyandığını gösteren bir sıra olayı; bu arada, Ankara Üniversitesinde Sinanoglu'nun da önyak olduğu klâsik diller öğretimini; yeni bir klâsik İlkçağ görüşünü, Türk Humanismasının özünü (bunun İtalyan Humanismasının tersine, dışardan gelen bir uyarıcı ile ve ulusun kendini koruma iç-güdüüne dayanarak doğ-

duğunu, ve inceleme ve ders alma konusu olarak sadece klâsik İlkçağ değil, fakat İtalyan Humanizmasının, Rönesansın ve ondan sonra gelen çağların bulunduğunu) incelemekte ve Türk Humanist hareketini temellendirmektedir.

Son bölüm, gelecek olan Humanismaya ayrılmıştır. Kitabı adım adım izlemekten vazgeçip şuna işaret edelim ki yazar, önce de dediğimiz gibi, tutarlı ve mantıklı eleştirme ve incelemelerinin sonunda, aşağıdaki sözlerle şemasını verebileceğimiz bir bilgi teorisi kurmuştur, öyle bir bilgi teorisi ki, epistemolojik sınırları aşmış bütün bir felsefenin anahtarlarını vermektedir, çünkü yazara göre bu teori, aynı zamanda bir zihin teorisi, daha doğrusu zihnin tarihsel gelişmesinin teorisidir:

1 — Filoloji: Gerçeğin statik cephesi

(Belirli bir insan eserinin gözleminden hareket edip onun, kişisel zihin birliği alanında tanınmasına götürür).

2 — Tarih: Gerçeğin tarihsel cephesi

(İnsan eserleri üzerine usavurmaktan hareket edip yargıya götürür).

3 — Felsefe: İdeal'de statik cephe

(Gerçeğin ideal, somut değerlerinin incelenmesidir).

4 — Felsefe Tarihi: İdeal'da tarihsel cephe

(İdeal değerlerin tarihidir).

Bu dört bilgi seviyesiyledir ki, insanlığın bütün zihin tecrübesini kavrayan bir senteze varılmış olur.

Dördüncü seviyeye Felsefenin Felsefesi, yani ideal değerlerin felsefesi katılacaktır ki bu, ebedi olarak doğru yahut mutlak olarak ideal olana götürecektir.

Önce de kısaca işaret ettiğimiz gibi, kitapta geliştirilen düşüncelerin bazıları tartışmaya, hattâ şiddetli itirazlara yol açacak niteliktedir. Bazı kimseler, eserin çıkış noktasına, kimi idealizmine takılacak, kimi ise metafizik olmanın bu kitabın metafizik köklerini kınayacaktır. Fakat bunlar, eserin değerinden bir şey kaybettirmez; tersine, bu haliyle kitap, toplumumuzun belki en büyük derdi olan eğitim derdi üzerinde düşündürmekte ve bu alanda düşüncelere ilham vermektedir. Onun için, Sinanoğlu'nun çalışması, bizce hatırı sayılır bir başarı ile sonuçlanmıştır. Her Türk aydınının l'Humanisme á Venir'i en büyük dikkatle okuyup, bunda geliştirilen düşünceler üzerinde derin düşünmesi gereklidir.

N. H.

K İ T A P L A R D A N H A B E R

Belleten'in bu sayısından itibaren "KİTAPLARDAN HABER" başlığı altında yeni bir yazı serisine başlamış bulunuyoruz.

Kurumumuz kitaplığına gelen kitapların her ne kadar altı ayda bir yazarların adlarına göre alfabetik listesini yayınlamakta isek de, bu, sadece kitapların yazarlarını, adlarını, basıldığı yer ve yıllarını gösteren basit bir katalogdur. Bu yazı serisiyle, Kurumumuz kitaplığına gelen kitaplardan Türk tarihini ilgilendirenlerle dünya kültür tarihi bakımından tanıtılmasında fayda görülenlerin muhtevalarını, bazen aydınlatıcı bilgiler vermek suretiyle, tanıtmak amacı güdülmüştür. Belleten'imizin şimdiye kadar eksikliğini duyduğumuz bu yönü de böylece tamamlanmış oluyor.

ULUĞ İĞDEMİR

FRANZ ALTHEIM: *Geschichte der Hunnen*, Erster Band: Von den Anfängen bis zum Einbruch in Europa.—Walter de Gruyter und Co, Berlin 1959.

Büyük bir eserin 1. Cildini teşkil eden bu kitap. Hunların tarihini, başlıkta denildiği gibi, menşeden Avrupa'ya girişe kadar olan zaman'da ele almaktadır. Eser, Robert Göbl, Hans-Wilhelm Haussig, Ruth Stiehl ve Erika Trautmann-Nehring'in yardımlarıyla meydana gelmiştir. Bu ciltte, Hun'ların menşeleri, Hefalit'ler, Alan'lar, Awar'lar, Bulgar'lar, Khazar'lar, Hun'ların yayılmalarıyla ilgili iklim ve coğrafya şartları, Arap'larla münasebetler, Hecimli Göçebeler, Hunların kültür mirasları, Sanat üslupları, Şiir, Hun ve Eski Türk yazıtları, Avrupa'ya giriş, Got'larla savaşlar v. b.. incelenmektedir. Eser, türlü tamamlamalar ve metin-dışı 7 resim Levhası ile gene metin-dışı 4 yazı Levhası ve İndeks ile sona ermektedir.

Eserin beklenmekte olan 2. Cildi bugünlerde Kurumumuz kitaplığına gelmiştir. 3 bölüm ve 1 zeyilden ibaret olan bu ciltte, elde bulunan kaynakların genişletildiği bildirildikten ve gösterildikten sonra, İran'da Proskynesis, Kandahar "bilingue" i, Mchta "bilingue" i, Doğu Roma ve Sasaniler, (Fransızca olarak) Bizans ve İskitlerin Romalılığı, (Fransızca olarak) Orta Tuna'da Romalılarla Barbarlar ve Sovyet araştırmaları, ayrıca da İran'da Hephtalitler üzerine incelemeler vardır. —Eserin kaleme alınmasına, Zelik I. Jampolski. Eugen Lozovan, Feodra von Sachsen - Meiningen, Erika Trautmann-Nehring iştirak etmişlerdir.

FRANZ BABINGER: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit, Weltenstürmer einer Zeitwende*, 4.-5. Tausend, F. Bruckmann, München. 1959,

Çok tanınmış, aynı zamanda çok tartışılmış olan bu eserin 2 inci baskısı olan bu kitabın yeni Önsözünde yazar, muhtevayı pek değiştirmeyen önemsiz değişiklikler ve ilâveler yaptığını bildirmektedir. Birinci basımda çıkacağı bildirilen tamamlayıcı cilt-ki kaynakları mufassal olarak toplamaktadır - baskıya verilebilir hazır bir halde olmasına rağmen, bazı sebeplerden ötürü basılmamıştır. Mamafih, yazar, isteyene hangi belgeleri kullandığını bildirmeye hazır olduğunu yazmaktadır. Bu kere kitap, 16 Levhada ve metin içinde olmak üzere, 34 resim ve harita ile çıkmıştır.

HEINRICH BENEDIKT: *Der Pascha Graf Alexander von Bonneval 1675-1747*. Verlag Böhlau Graz-Köln. 1959.

Tarihimizde Humbaracı Ahmed Paşa adıyla ün kazanmış olan Fransız Kont'u Bonneval'ın hayatı anlatılmakta ve bu münasebetle 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Nemse ve Fransa arasındaki münasebetler üzerinde de durulmaktadır. Bu kitap, bir roman gibi okunuyor, çünkü Bonneval'ın hayatı gerçek bir roman gibidir. İspanya veraset savaşlarında Fransız ordusundan çıkıp Nemse hizmetine giren Bonneval, bilhassa İtalya ve Varadin seferlerinde kendini iyi bir asker olarak tanıtmıştır. O zamanlar, Prens Öjen'in komutası altındaki generaller arasında en müktediri sayılmakta idi. Üstelik, Bonneval'ın felsefe tarihi bakımından da kendine göre bir önemi vardır: Prens Öjen'in Büyük Filozof Leibniz ile mektuplaşmasına aracılık yapan odur. Fakat sonra Öjen ile arası açılmış ve Osmanlı hizmetine girmiştir. Osmanlı ordularının stratejisini 3 seferde idare etmiş ve Nemselilerin Belgradı kaybetmelerine sebep olmuştur. Yazarın iddiasına göre, Babiali'nin Avrupa devletleriyle ittifaklar imzalaması işine başlatan Bonneval'dır. Osmanlı Devletinin düşmanını Nemseli'de değil, daima Rus'ta görmüştür ve telkin ettiği bütün ittifaklar bu ruha dayanmaktadır. Fransız piskopos ve edibi Fénelon ile, Leibniz ile ve Fransız başvekili kardinal Dubois ile dost olan Bonneval'ın hayatı Fransız tarihçileri tarafından iyice araştırılmamıştır. Yazar, Viyana'da, *Turcica* adını taşıyan arşiv bölümünde, Bonneval'ın, Avusturya hizmetinde, sonradan Ahmed Paşa olarak Osmanlı hizmetinde bulunduğu zaman bütün hareketlerini adım adım takip eden mahrem raporlardan faydalanarak bu biyografiyi yazdığını bildiriyor. Tarihçilerimizin bilgisine ve tartışmalarına sunulur. Kitap geniş kaynak ve literatür bildirisi ve metindışı 5 levha ile zenginleştirilmiştir.

OTTO BRUNNER, "*Feudalismus*". Ein Beitrag zur Begriffsgeschichte (Akademie der Wissenschaften und der Literatur.—Abhandlungen der Geistes-und sozialwissenschaftlichen Klasse. Jahrgang 1958. Nr. 10.). Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz; in Kommission bei Franz Steiner Verlag G.m.b.H. Wiesbaden.

Bu yazı, Feodalizm kavramının tarihi üzerine bir incelemedir. Burada, kavra-

mın hangi yazarlar tarafından geniş, hangileri tarafından dar bir kaplamla alındığı, geniş bir bibliyografya'ya dayanılarak incelenmektedir. Bu bakımdan da eser, hem bilim mantığı, hem de sosyoloji karakterini taşımaktadır. (Bu yazı üzerine bir kont-randüyü, Belleten'in bundan sonra çıkacak olan sayısında bulacaksınız).

GEORGES DUMEZIL, *Etudes Oubykhs* (Bibliothèque Archéologique. et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul). Librairie Adrien Maisonneuve Paris 1959.

Tanınmış filolog ve kültür tarihçisi ve büyük Türk dostu G. Dumézil'in Çerkes'lerin bir kolu olan İbıh'lar üzerine olan bu eseri, ilkin, İbıh'ların gramer'ini kısaca açıklamaktadır; bunun arkasından, bir takım yeni İbıh metinleri, -notlar ve Fransızca tercümeleri ile birlikte, - gelmekte, son olarak da, yazarın kendisinin 1931'de (*La Langue des Oubykhs*) ve A. Dirr'in 1927'de (*Caucasica IV*) yayınladıkları İbıh metinlerinin gözden geçirilmiş şekilleri verilmektedir.

GALAB D. GALABOV-W. DUDA, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia* (Südosteuropäische Arbeiten, 55), Verlag R. Oldenbourg München 1960.

Sofya Millî Kitaplığının Doğu Bölümünde Vidin ve Sofya kadılıklarının 16., 17., 18., 19. yüzyıllara ait zabıt defterleri bulunmaktadır. Bu kitapta, Sofya Kadılığna ait 1192 metnin Almancaya tercümesi verilmiştir. Bu belgeler, Kadılığın aşağıdaki meselelerde türlü karar ve hükümlerine aittir:

1. Evlenme ve boşanmalar (Hıristiyanlar da dahil),
2. Vasilikler
3. Terk edilmiş kadın yahut çocukların iâşesi
4. Kişiler yahut kişi ile devlet arasında borçlar, para talepleri
5. Miraslar,
6. Türlü talepler, şikâyetler v. b..
7. Bir meseleyi aydınlatmak üzere yapılan araştırmalar
8. Gayri menkullerin satımı üzerine zabıtlar
9. Köle ve cariyelerin alım-satımı
10. Köle ve cariyelerin azad edilmesi
11. Borçluların borçlarını tanınması
12. Vekâletler
13. Borç kefaletleri
14. Tanıkların mahkeme huzuruna çıkması hususunda kefaletler
15. Vakıflar
16. Hıristiyan kiliselerinin yapı durumu (yeniden yapılması için izin gerekirdi)
17. Bunların dışında başka meseleler.

Bu zabıt defterleri, yalnız Kadıların kararları ile hükümlerini değil, aynı zamanda yüksek makamlardan gelen emirleri de —bir kopya defteri olarak— ihtiva etmektedir; yani defterlerde Fermanların, Beratların, Buyurulduların ve Tezkirelerin de suretlerini okuyoruz. Demek ki, burada verilen metinler, sadece halkın hu-

kuk bakımından münasebetlerini değil, aynı zamanda resmî devlet meselelerini de açıklamaktadır. Meselâ, vergi cibayeti, orduya erzak, silâh ve cephanе teslimi v. b. gibi... Eserin sonunda gayet zengin iki İndeks bulunmaktadır: Biri Ad ve Yer indeksi, öbürü Şeyler ve Kelimeler indeksi. Baştaki giriş, belgelerin muhtevaları, bunlar hakkında istatistik bilgiler, belgelerin şekli üzerinde durmaktadır.

Geschichte der Islamischen Laender (Handbuch der Orientalistik.—

1. Abteilung: Der Nahe und der Mittlere Osten, herausgegeben von B. Spuler) Dritter Abschnitt: Neuzeit. E. J. Brill Leiden-Köln 1959.

Handbuch der Orientalistik adlı büyük eserin Yakın ve Ortaşark Bölümünün 6. cildinin 3 üncü faslını teşkil eden bu eser, H. J. Kissling, H. Scheel, G. Jäschke, H. Braun, E. Klingmüller ve Härtel'in yazılarından meydana gelmiştir. Bu yazılar şunlardır:

1774'e kadar Osmanlı Devleti (H. J. Kissling)

1774'ten 1918'e kadar Osmanlı Tarihi (H. Scheel)

Mondros mütarekesinden (30.10.1918) beri Türkiye Tarihi (G. Jäschke)

1500'den itibaren İran Tarihi (H. Braun)

Yeni Zamanda Arap dünyası (E. Klingmüller)

1525'ten itibaren Ön Hindistan'ın tarihi (Babür'den Evrengzib'e; Babür; Humâyun ve Afganlı Sür Hanedanı; Ekber; Cihangir ve Şahcihan; Evrengzib; ilk Marath'lar; Avrupa ticaret kumpanyaları; İngiliz egemenliği ve büyük İsyân; bağımsızlık çabaları; Pakistan; Hind birliği) (H. Härtel). Bibliyografyalar, beher yazının sonundadır.

URIEL HEYD, *Ottoman Documents on Palestina 1552-1615*. A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri. Oxford at the Clarendon Press 1960.

Filistin'in idaresi hakkında Mühimme defterinde bulunan Fermanların incelenmesini ve tercümesini veren bu kitapta şu bölümler vardır: Mühimme Defteri ve onun tertip ve tanzimi; Ferman'ın bünyesi; Fermanın hazırlanması; Ferman'ın kaydı. Bundan başka, doğrudan doğruya belgelere göre: Filistin'de Osmanlı idaresi; Timar sahipleri ve Yeniçeriler; orada vuku bulan silâhli isyanlar; Bedevilerin baş kaldırmalarına nasıl engel olunduğu; kaleler; vergiler; ticaret ve endüstri; vakıflar ve nafia işleri; İslâm din yerleri; Yahudiler ve Samariten'ler; Hristiyanların kutsal yerleri. Bütün bu bilgiler, İngilizceye çevrilmiş 126 belgeye doğrudan doğruya dayanmaktadır.—Kitabın başında, Kaynaklara ait kısaltmalar listesi. Transliteration yani eski (arap) harflerin okunması ve yazılması üzerine bir not, bir de tarih kaynağı olarak Mühimme defteri başlıklı bir giriş; eserin sonunda, Gaza'nın güney-batısında Han Yunis'te bir kale inşası ile, Vezir'i âzam Sinan Paşa'nın yaptırdığı binâlar ve vakıflar üzerine 2 zeyl, bir de İndeks ve, İngilizceye çevrilmiş olan belgelerden bazılarının fak-simile'lerini veren 17 Levha vardır. Kitabın kapak sayfasında 16. yüzyılda Filistin'i gösteren bir harita bulunmaktadır.

FRIEDRICH KARL KIENITZ: *Türkei*, Anschluss an die moderne Wirtschaft unter Kemal Atatürk (Schriften des Hamburgischen Welt - Wirtschafts - Archivs No. 10) Verlag Weltarchiv G.m.b.H. Hamburg 1959.

Kitap, Atatürk'ün, memleketi Ortaçağ şartlarından sıyrıp modern bir memleket haline sokarken karşısına çıkan meseleleri nasıl çözdüğünü ve çözerken ne gibi araçlar kullandığını incelemektedir. Eserin ağırlık merkezi, ekonomi problemleridir. Nitekim şu konular ele alınmaktadır: Ekonomi kalkınmasının temelleri ve çıkış noktası; bu kalkınmanın 2 ana-problemi: Ulaştırma ile Halk eğitimi; türlü ekonomi dalları ve bunların gelişmesi; Türkiye dış ticaret rejimi; milletin kendi kuvvetiyle ekonomi kalkınması; Finansman problemi. Son: Atatürk zamanında 15 yıllık kalkınma politikası; elde edilen sonuçlar ve başarılar. Eser, zengin bir bibliyografya ile sona ermektedir.

ERNST KÜHNEL: *Persische Miniaturmalerei* (Meisterwerke ausser-europäischer Malerei) Safari Verlag, Berlin.

Iran Minyatür resmi üzerine ünlü bilginin resimli bir eseridir. Eserin başında İran minyatürü üzerine yazarın bir etüdü ile bibliyografya ve bu sanatın hangi devirlerde geliştiğini gösteren bir zaman levhası (Zeittafel) bulunmaktadır. Eserde, papier couché üzerine basılmış 12 renkli levha, 24 tek renkli levha, bir de harita vardır. Sonda, her levha için ayrı olmak üzere, levhalar üzerine açıklamalar yer almaktadır.

L. A. MAYER, *Islamic Metalworkers and their Works*, Albert Kundig Geneva 1959.

Bu eser, İslâm'da tanınmış maden işleyen işçilerin adlarını, eserleri ile birlikte ve alfabetik sırada, vermektedir. Her bir işçi üzerine verilen açıklamanın sonunda bir de bibliyografya bulunmaktadır. Bu listeyi, bahis konusu olan ustaların eserlerini içinde saklıyan koleksiyonların bir listesi, bunu da maden üzerine çalışmış işçilerin kronolojik listesi takip etmektedir. En sonda ayrıca, zengin bir bibliyografya ile papier couché üzerine basılmış sayfa-dışı 15 levha vardır. Baştaki girişte, maden işleyen işçinin tarifi, eserler üzerinde ustaların işaretleri (imzaları), İslâm'da maden üzerine işçilerin sosyal durumu, Venedik-Sarazen okulu v. b. üzerinde durulmaktadır.

DR. WALTER NORDEN: *Das Papstum und Byzanz* (Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reichs (1453). Burt Franklin New York 25, N. Y.

İlkin 1903'te Berlin'de yayımlanmış olan bu eser, bu kere Amerika'da yeniden basılmıştır. Eser, bilindiği gibi, Papalık ile Bizans'ın ayrılmasını ve bunların yeni-

den birleşmesi, yahut birleşmemesi problemini ele almaktadır. Bu önemli araştırmanın merkezini, 13. Yüzyıl teşkil etmektedir. Yazar, iki Kilisenin birleşme teşebbüsünün ağırlık merkezinin, kendisine kadar olduğu gibi, 14. yüzyılda değil, 13. yüzyılda olduğuna inanmaktadır. Böylece, Papalığın Bizans ile olan münasebetlerinin en yüksek noktası 13. yüzyıla konmakta (Bölüm II ve III) ve Bölüm I ve Bölüm IV'te bu münasebetlerin ilk ve son tarihi incelenmektedir. Kitabın girişi ise, Bizans Kilisesinin Roma'dan ayrılması (Şizma) nın incelenmesine hasır edilmiştir. Yazar, basılmış kaynaklardan maada, Roma, Venedik, Paris ve Oxford'da bulunan el-yazmalarını kullanmıştır ve İndeks yerine gayet mufassal bir "İçindekiler" koymayı daha uygun bulduğunu bildirmektedir.

DR. MARGARETE RIEMSCHEIDER, *Die Welt der Hethither*, Gustav Klipper Verlag Stuttgart, 1954.

İstanbul Üniversitesinin emekli profesörü H. Th. Bossert'in bir Önsözü ile çıkmış olan bu eser, Hitit'leri en eski İndo-germen kültür kavmi olarak gösterdikten sonra, ilkin Hitit'lerin tarihteki yerini incelemektedir. Bunun için, Eski Devleti ve Kiral Hattusil'i, Hyksos saldırılarını, Suppiluliuma zamanında Büyük Devleti, Hurri'lerin Hitit'ler üzerine etkilerini, Kiral Mursili'yi ve onun Veba duasını, Mısır'la savaşları ve Büyük devletin çökmesini ele almaktadır.

Bundan sonra, Hitit'lerde sosyal yapıya, Hukuk'a ve günlük hayata dair bir bölüm gelmekte; bunu, Tanrılar dünyası ile Din ve, en sonda, Plastik sanat, Mimarlık ve Edebiyat takip etmektedir. Bu son bölümlerde, en ziyade evlenme hukuku ve dâvalar, türlü tanrılar, Yazılıkaya, din törenleri, kaya kabartmaları, kale, tapınak binaları, Karkamış'taki kabartma, Alaca Höyük'ten örneklerini tanıdığımız sanat, Hattusas kitaplığı, İlluyanka hikâyesi v. b. üzerinde durulmuştur. Eser, Hitit kavminin kısa bir karakteristiği ile sona ermektedir. Yazara göre bu kavim, neşeli, hayvan dostu, avcı fakat gaddarlıktan uzak, samimî ve namusludur. Papier couché üzerine basılmış 108 levhada Hitit eserleri gösterilmiştir; levhaların sonunda bunlara dair açıklamalar vardır. Oldukça zengin literatür'de Hitit'ler üzerine çıkmış olan önemli eserler (bu arada Türk bilginlerinin yazıları) gösterilmiştir. — Kitap, iyi anlamda popülerdir ve uzman olmayan kültürlü kimselere hitap etmektedir.

STEPHAN AND NADY RONART, *Concise Encyclopaedia of the Arabic Civilization*. (The Arab East). Djambatan-Amsterdam 1959.

Bu eser, bir Ansiklopedi olup, Doğu Arap âlemini kapsamaktadır. Arap kültür ve medeniyeti ile ilgili önemli isim ve kavramlar alfabetik sırada sıralanmış ve her bir kelimeye, her Ansiklopedide olduğu gibi, açıklamalar verilmiştir. Bütün kitap 589 sayfa olduğuna göre, tabiidir ki bu eser kısa bir ansiklopedidir. Eserin sonunda Arap dünyası, Arap kültür ve medeniyeti v. b. üzerine okunması salık verilen kitapların ve aynı konuda başvurulması salık verilen dergilerin bir listesi vardır. Kitaba ayrıca 20 harita konmuştur.

AYDIN SAYILI, ORD. PROF. PHIL. D. *The Observatory in Islam and its place in the general History of the Observatory* (Publications of the Turkish Historical Society, Series VII, No. 38) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İlim Tarihi Ord. Profesörü Dr. Aydın Sayılı tarafından doğrudan doğruya İngilizce olarak yazılmış olan bu çok önemli eser, İslâm dünyasında Rasathane problemini esaslı surette incelemektedir. Kitabın başlıca bölümleri şunlardır: İslâm'da astronomi ve astroloji (nücum ilmi), Al-Mamûn'un Rasathane yaptırılmaktaki faaliyetleri, İslâm'da ilk Rasathaneler (9. ve 10. yüzyıllar), Al Bîrûnî ile İbn Sînâ'nın zamanları, 11. ve 12. yüzyıllar, Marâgha Rasathanesi, 14. yüzyıl ve küçük Rasathaneler (Gizlem kuleleri v. b.), Semerkand ve İstanbul Rasathaneleri, İslâm dünyası ve bu dünyada bir ihtisas kurumu olarak Rasathane, İslâm dünyası ve bu dünyanın Rasathanelerin genel tarihi içindeki yeri.—Sonuç. Kitap, biri İslâm'da ilmin gerilemesi üzerine olmak üzere iki zeyl, çok zengin bir bibliyografya, İndeks ve Melikşah'ı, Nâsır al Din Tûsî'yi, Gazan Han'ı, Uluğ Bey'i, çalışma halinde astronomları, çalışma halinde İstanbul Rasathanesi astronomlarını, İstanbul Rasathanesi ile Takiyyüddin'i gösteren 7 levha ile sona ermektedir. (Bu değerli eser üzerine yakında Belleten'de bir kont-randü çıkacaktır).

WOLFGANG SCHIERING, *Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos*, Verlag Gebr. Mann, Berlin 1957.

Bir doktora tezinin genişletilmiş şekli olan bu eser, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün yayımları arasında yer almaktadır. Konusu, Rodos adasındaki "orientalisant" boyalı keramik ile üslup bakımından bununla ilgili vazolardır (vazolar başka yerlerden de çıkmıştır). Eser, bu keramiğin ve vazoların gruplandırılması ile ilgili (izafi) kronolojisi üzerinde bir prensip açıklaması yaptıktan sonra, bunların yayılması ile mutlak kronoloji üzerinde durmakta, sonra, türlü şekiller ve dekorasyonları, ayrıca tasvir edilen hayvanları ve Sfenks'ler gibi karışık varlıkları ele almakta; bundan sonra, tek bezekler, yuvarlak bezekler, bezek çizgileri v. b. için ayrıca bir bölüm ayırmaktadır. Bunu, eserlerin menşei, kompozisyonu ve hayvan çizgi bezeklerinin zamanda biribiri ardından gelmesi meselelerinin incelenmesi takip etmektedir. Son bölümler insan tasviri ile Özet'e ayrılmıştır. Yazar, özetinde M. ö. aşağı yukarı 700 ile 550 arasında Rodos'ta ve doğu Yuanistan'ın başka yerlerinde çalışmış olan 5 ayrı atölyeyi incelemiş olduğunu bildirmektedir. Çok sayıda olan notlar (813 tane) kitabın sonuna konmuştur. 11 sayfayı dolduran ilâvelerde bol sayıda bezek ve dekorasyon resmi verilmiştir. Bunları, papier couché üzerine basılmış 16 levha takip etmektedir.

SÜAT SİNANOĞLU, *L'Humanisme à Venir* (Université d'Ankara.—Faculté des Lettres. Institut de Philologie classique No. 6). Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 1960.

Bu kitap, Batılı olmıyanlara ve Batılı olanlara, Hıristiyan ve endüstri Batı'nın

yanında bir de Humanist Batı: fikir hürriyeti ile gelişme kavramını keşfetmiş bir Batı bulunduğunu hatırlatmak istiyor ve demek istiyor ki: Hıristiyan misyonerlerinin Batılı olmyan âlemdaki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır; bunun gibi, tekniğin de bu âlem üzerindeki etkisi, bazı maddi rahatlıklar sağlamış olmakla birlikte, onu ruhî bir buhrana götürmüştür. Onun içindir ki eser şu problemi öne sürmektedir: Humanist Batı karşısında Batılı olmyan dünyanın durumu ile buna bağlı olarak, Humanist kültürün insanlık karşısındaki durumu.

Eserin başlıca bölümleri şunlardır: Giriş: problemin verilerinin menşei ve gelişmesi; her türlü tarihî ve ideal incelemeye karşı gelen Batılı olmyan dünya; Türkiye'nin kültür problemi; Türk Humanizması; Türk humanist hareketinin zorunluluğunun teorik olarak temellendirilmesi; Gelecek Humanizma, Eğitim problemi. Sonuç. Kitabın sonunda Notlar, isim İndeksi ve zengin bir bibliyografya bulunmaktadır. (Bu önemli ve değerli eser üzerine bir kont-randüyü, bu sayıda Sa.. bula-caksınız).

ELAINE DIANA SMITH, PH. D.: *Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly (1919-1923)*, Washington D. C. 1959.

Kemalizm hareketi ile Büyük Millet Meclisi hükümeti idaresi (1919-1923) konusunu ele alan bu kitapta şu bölümler bulunmaktadır: Tarihî "fon"; Bir hükümet kurmak hususunda ilk milliyetçi çabalar; Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulması; Kemalizm doktrininin temeli olan "Ulusal Egemenlik"; Siyasî grup ve partilerin gelişmesi; Mustafa Kemal Paşa'nın, Yeni Türkiye'nin "lider" i olarak belirmesi; Kemalist hükümetin karşı karşıya bulunduğu sosyal ve ekonomik problemler nasıl ele alınmıştır?; Kemalist dış siyasetin ana-hatları. Eserin sonunda bibliyografyanın bir eleştirimi ile seçilmiş bir bibliyografya bulunmaktadır. Ayrıca, kronolojiyi, önemli metinleri ve bu arada Millî Misak'ı veren, bir de Millî savaşımızda rol oynamış şahsiyetlerin hal tercümelere ile Türkçe terimlerin küçük bir lûgatçesini sunan Zeyl'ler vardır.

ABU ABD AL-RAHMÂN MUHAMMAD B. AL-HUSAİN B. MUHAMMAD B. MUSÂ AL-SULÂMÎ, *Kitâb Tabaqât al-Sûfiyya*, Texte arabe avec une introduction et un Index, par Johannes Pedersen Leiden E. J. Brill 1960.

Bu eser, al-Sulâmî'nin Kitâb Tabaqât al Sûfiyya'sının bir "édition critique" i'dir. Girişten önce başa al-Sulâmî'nin metninde adları geçen Sûfi'lerin bir listesi konmuş ve hangi sayfalarda geçtiklerine işaret edilmiştir. Bundan sonra, esas olarak alınan el-yazmaları ele alınmakta, ondan sonra, al-Sulâmî'nin eseri ve Sûfî'ler ve Sûfilik ile münasebeti; al-Sulâmî'nin kaynakları; metnin redaksiyonunda uygulanan Metod; al-Sulâmî'nin Sûfî'ler tarihi üzerindeki 2 eseri; eserin bize kadar gelmesinin safhaları v. b. incelenmektedir.

ORD. PROF. DR. MUZAFFER ŞENYÜREK: *A Study of the Deciduous Teeth of the fossil Shanidar infant. A comparative Study of teh Milk Teeth of fossil Men.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlarından No. 128. Paleontoloji Kürsüsü Yayınları No. 2. Ankara 1959.

Bu kitapta, 1953 yılında kuzey Irak'ta Şanidar mağarasının Musteriyen katında Amerikalı arkeologlar tarafından bulunan fosil çocuk iskeleti ve bilhassa süt dişleri incelenmektedir. Yazar, iskeleti bulan Amerikalı arkeologlar heyetinin daveti üzerine Irak'a gitmiş ve Bağdat'ta Irak müzesinde muhafaza edilen fosil kalıntıları incelemiştir. Bu araştırmada Şanidar çocuğunun süt dişleri, bilinen bütün fosil insan ve maymun dişleriyle mukayese edildiği gibi, bugünkü insanın süt dişleri ile de etraflı bir şekilde karşılaştırılmıştır. İstatistiğe dayanan ve ilmî bir şekilde ve evrimci bir görüşle yazılmış olan bu paleontolojik eserde zengin bir bibliyografya-dan faydalanılmıştır. Neanderthal adamının süt dişleri, en ince teferruatına kadar tasvir edilmiş, karşılaştırma için kullanılan Anadolu'nun eski sakinlerine ait süt dişleri de ilk defa bu eserde etraflı bir şekilde incelenmiştir. Yazar, fosil Şanidar çocuğunun Neanderthal adamının yeni bir ırkını temsil ettiği sonucuna varmaktadır.

Bu kitap, sadece Neanderthal adamının ve bu gruba mensup Şanidar nümunesinin süt dişlerinin incelenmesi ile yetinmeyip, ikinci başlığının da gösterdiği gibi, Avrupa, Asya ve Afrika'da 1959'a kadar bulunmuş olan bütün fosil insanlara ait süt dişlerinden bahsetmektedir. Kitapta 18 tablo, 22 levha ve 18 diyagram vardır.

ORD. PROF. DR. MUZAFFER ŞENYÜREK: *The Pontian Ictitheres from the Elmadağ district.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından, Anatolia V. Supplementum 1. Ankara 1960.

Yazar, Elmadağ'da yaptığı kazılarda bulunduğu Ponsiyen çağda (3. zamanın son devri olan Pliosen'in ilk kısmı) yaşamış olan soyu sönmüş *Ictitherium* cinsine ait 2 türü incelemektedir. Yazar, Elmadağ'da bulmuş olduğu *Ictitherium* (sırtlan familyasının soyu sönmüş bir cinsi) kalıntılarıyla birlikte Türkiye'de bugüne kadar bulunmuş olan Ponsiyen çağa ait *Ictitherium* kalıntısını da incelemekte, ayrıca kendi bulduğu örnekleri Avrupa'da Sibiry'a'da ve Çin'de bulunmuş olan *Ictitherium* kalıntıları ile karşılaştırmaktadır. Bu orijinal eserde, morfolojik karakterlerle birlikte metrik karakterler de incelenmiş ve istatistik ve ihtimaliyet (olasılık) hesaplarına büyük bir önem verilmiştir. Yazar, Elmadağında bulunduğu küçük *Ictitherium* çeşidinin *Ictitherium robustum* türünün yeni bir sous-espèce'i olduğu sonucuna varmakta ve buna *Ictitherium robustum anatolicum* adını vermektedir. Elmadağında bulunduğu daha büyük ikinci çeşidin, *Ictitherium hipparionum*'a mensup olduğunu tespit etmektedir. Bu eserde dişlerin yapıları da incelenmiştir. Bu paleontolojik eser, Avrupa'da ve Asya'da Ponsiyen çağda yaşamış olup bilinen bütün *Ictitherium* kalıntılarını içine almış ve bir bütün halinde incelenmiş olan ilk kitaptır. Kitapta 14 levha vardır.

(Yukarıdaki iki eser üzerine yakında birer kont-randü yayınlıyacağız).

1960 YILININ İKİNCİ YARISINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAP VE DERGİLER

- AABOE, ASGER: *On the tables of planetary visibility in the Almagest and the handy tables.* Kobenhavn 1960 Ejnar Munksgaard. 20 S. = Hist-filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. 37, No. 8 (1960). 8° (A.11/4646).
- AFETİNAN, PROF. DR.: *Tarih üzerine inceleme ve makaleler.* Ankara 1960 Akın Matbaası. XII=453 S. 8° (A.11/4699).
- AKURGAL, EKREM: *Chronologie der phrygischen Kunst.* Anatolia IV-1959'dan ayrı basım. Ankara T.T.K. Basımevi S. 115-121. 4° (A.11/4591).
- ATAÖV, DR. TÜRKKAYA: *Sovyet Rusya'da işçilerin bugünkü durumu, işçinin parti, devlet ve sendikalarla münasebeti.* Ankara 1960 Ajans Türk Matbaası. VIII+96 S. = Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No. 106-88, 100'üncü yıl yayınları sayı: 25. 8° (A.11/4683).
- ATAY, FALİH RIFKI: *Atatürk'ün bana anlattıkları.* İstanbul 1955 Hisar Matbaası. 127 S. = Atatürk Kütüphanesi: 6, Sel Yayınları. 8° (A.11/4701)
- ATAY, FALİH RIFKI: *Çankaya. Atatürk devri hatıraları 1918-1938.* 1. Cilt İstanbul 1960 Ekicigil Matbaası. 309 S. 8° (A.11/4705).
- AYNİ, MEHMET ALİ: *Un Grand Saint de l'Islam Abd-al-Kadir Guilâni 1077-1166. En collaboration avec F. J. Simore-Munir.* Paris 1938 Librairie Orientaliste Paul Geuthner. 257 S. = Les grandes figures de l'Orient Tome VI. 8° (A.11/4610).
- BEKATA, HIFZI OĞUZ: *Birinci Cumhuriyet biterken.* Ankara 1960 Yeni Matbaa. XVI+272 S. = Çığır Yayınları. 8° (A.11/4704).
- BELGESAY, ORD. PROF. MUSTAFA REŞİT: *Türk Kanunu Medenisi şerhi.* İstanbul 1957 M. Sıralar Matbaası. 1511 S. 8° (A.11/4604).
- BENNIGSEN, ALEXANDRE-CHANTAL QUELQUEJAY: *Les mouvements nationaux chez les musulmans de Russie. Le Sultangaliévisme au Tatarstan.* Paris 1960 Mouton. 285 S. 1 hr. 1 rs. 8° (A.11/4663).
- BERDAHL, ROBERT O.: *British Universities and the State.* Los Angeles 1959 University of California Press. VIII + 229 S. = U.C.P. in Political science vl. 7. 8° (A.1/7727).
- Bergama Tarihi ve Rehberi,* İzmir 1929 Hafız Ali Matbaası, 88 S. 38 res. 3 pl. = İzmir ve Havalisi Asarîyatika Muhipleri Cemiyeti neşriyatından Sayı: 4. 8° (A.11/4621)
- BIRNBAUM, ELEAZAR: *The date of Ali's Turkish Mesnevi Mihr ü mah.* BSOAS XXIII, 1 (1960)'dan ayrı basım. 2 S. 8° (A.11/4638).
- BITTEL, KURT: *Ausgrabungen in Boğazköy. Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient'ten* ayrı basım. S. 89-120 2 hr. 8° (A.11/4651).
- BLÄSKOVIČ, DR. JOZEF - DR. KAROL PETRÁČEK: *Arabeské, Turéské a perzské rukopisy univerzitnej knižnice Univerzityna knižnica v Bratislave 1919-1959 vydala Matica slovenska Martin 1959'dan ayrı basım. 1960. S. 125-145. 8° (A.11/4590).*

- BLINKENBERG, ANDREAS: *Le problème de la transitivité en français moderne (Essai Syntacto-Sémantique)*. Kobenhavn 1960 1 kommission hos Ejnar Munksgaard, 366 S. = Hist. Filos. Medd. "Dan. Vid. Selsk. 38, no. 1 (1960). 8° (A.11/4679).
- BRAIDWOOD, ROBERT J. - LINDA S. BRAIDWOOD: *Excavations in the plain of Antioch*. Chicago 1960. XXV+601 S. 89 pl. = Univ. of Chicago O.I.P. vol. LXI. 4° (B/4354).
- BROSSET - M. TCHOUBINOF: *L'histoire de la Géorgie, depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle*. Pétersbourg 1849/1858 Académie Impériale des Sciences. 4° (B/3842).
- BRUNNER, DR. PHIL. OTTO: *Das Fach "Geschichte" und die historischen Wissenschaften. Rede gehalten anlässlich der Feier des Rektorwechsels an der Universität Hamburg am 11. November 1959*. Hamburg 1959 Selbstverlag der Universität. 34 S. = Hamburger Universitätsreden 8° (A.11/4593).
- BUĞRA, MEHMET EMİN: *Delhi Konferansı ve Tibet*. Ankara 1960 Doğu Ltd. Şti. Matbaası 52 S. 8° (A.11/4703).
- BULL, WILLIAM E.: *Time, tense and the verb, a study in theoretical and applied linguistics, with particular attention to Spanish*. Los Angeles 1960 University of California Press. VIII+119. S. 4° (B./4340).
- BUTZER, DR. KARL W.: *Studium zum vor-und frühgeschichtlichen Landschaftswandel der Sahara*. Wiesbaden 1958. 49 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1958 Nr. 1, 8° (A.11/897).
- CATTEL, DAVID I.: *Soviet diplomacy and the spanish civil war*. Los Angeles 1957 University of California Press X+204 S. = U.C.P. in International Relations vol. 5. 8° (A.1/7727).
- Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islam (Actes du Symposium international d'histoire de la civilisation musulmane) (Bordeaux 25-29 juin 1956)*. Organisé par R. Brunschwig, G. E. von Grunebaum. Paris 1957 Librairie G.-P. Maisonneuve. 396 S. 8° (A.11/4681).
- CRIST, RAYMOND E.: *Acculturation in the Guajira*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington 1959 Smithsonian Institution S. 481-499 4 pl. 8° (A.11/4660).
- CZAPKIEWICZ, ANDRZEJ: *Sprachproben aus Madaba*. Krakow 1960. 63 S. = Polska Akademia Nauk Prace monograficzne Nr. 2. 8° (A.11/4695).
- ÇAGATAY, SAADET: *Abdülkadir İnan; Fünfzig Jahre Wissenschaftlichen Wirkens*. CAJ Vol. V No. 2 (1959)'dan ayrı basım. The Hague Mouton & Co. 12 S. 8° (A.11/4579).
- DEVAMBEZ, PIERRE - EMILIE, HASPELS: *Le Sanctuaire de Sinuri près de Mylasa, seconde partie : architecture et céramique*. Paris 1959 Librairie Adrien Maisonneuve. 45 S. 1 pl. XXVIII pl. (B./4316).
- DIEPGEN, PAUL: *Über den Einfluss der autoritativen Theologie auf die Medizin des Mittelalters*. Wiesbaden 1958. 20 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1957 Nr. 6. 8° (A.11/896).

- DUDA, HERBERT W. - GALAB D. GALABOV: *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*. München 1960 Oldenbourg. VIII+462 S. = Südosteuropäische Arbeiten 55. 8° (A.11/4694).
- DUMEZIL, GEORGES: *Documents Anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase 1*. Paris 1960 Librairie Adrien Maisonneuve. 115 S. = Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul IX. 4° (B./4337).
- EFDALİDDİN: *Abdurrahman Şeref Efendi, tercüme-i hali*. İstanbul 1927 Halk Matbaası 38 S. 8°. (A.11/3924).
- EMENEAU, M. B.: *Kolami a dravidian language*. Los Angeles 1955 University of California Press XVI+302 S. = U.C.P. in Linguistics. 8° (B./4340).
- EMRICH, WILHELM: *Die Weltkritik Franz Kafkas*. Wiesbaden 1958. 22 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1958 Nr. 1. 8° (A.11/895)
- Encyclopedia of world art*. New York McGraw-Hill Book Company. Vol. 1. 4° (B./4328)
- ESİN, EMEL: *Turkish miniature painting*. Edited with introduction and notes by Emel Esin. Tokyo 1960 Charles E. Tuttle Company. 38 S. = Art Treasures of Asia. 4° (B./3897).
- EWERS, JOHN C.: *A century of American Indians exhibits in the Smithsonian Institution*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington 1959 Smithsonian Institution. S. 513-525 4 pl. 8°. (A.11/4655).
- EYİCE, SEMAVİ: *Bibliyografya. Kroum Tomovsky, les mosquées de Bitola*. Belleten XXIV, 94 (1950)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi S. 306-316. 8° (A.11/4631).
- FISCHER-GALATI, STEPHEN A.: *Ottoman Imperialism and German Protestantism. 1521-1555*. Cambridge 1959 Harvard University Press. 142 S. 8° (A.11/4617).
- La France sous l'Occupation*. Paris 1959 Presses Universitaires de France. VIII+194 S. 8° (A.11/4670).
- FREED, STANLEY A.: *Changing Washo kinship*. Los Angeles 1960 University of California Press. S. 349-418. = Anthropological records vol. 14 No. 6. 4° (B./3045).
- FRENZEL, DR. BURKHARD: *Die Vegetations-und Landschaftszonen Nord-Eurasiens während der letzten Eiszeit und während der postglazialen Wärmezeit*. Wiesbaden 1960 165 S. 3 hr. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 13. 8° (A.11/897).
- FOCİEF, O.: *La justice Turque et les réformes en Macédoine; aperçu sur leur histoire et leur organisation, leur fonctionnement et leurs abus*. Paris 1907 Librairie Plon. 4+343×3 S. 8° (A.11/4153).
- GIFFORD, E. W. - D. S. GIFFORD: *Archaeological excavations in Yap*. Los Angeles 1959 University of California Press. S. 150-224 = Anthropological records vol. 18 No. 2. 4° (B./6373).
- GODCHOT, J. E.: *Les constitutions du Proche et du Moyen-Orient. Préface de G. Vedel*. Paris 1957 Sirey. 11+442 S. 8° (A.11/4680).
- GORDON, EDMUND: *Sumerian proverbs, glimpses of everyday life in ancient Mesopotamia. With a chapter by Thorkild Jacobsen*. Philadelphia 1959 The University Museum. XXVI+556 S. 40 pl. 4° (B./4315).

- GUILLOU, ANDRÉ: *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme sur le mont Ménécié*. Paris 1955 Presses Universitaires de France. 219 S. 2 pl. 4° (B./4313).
- GÜTERBOCK, HANS G.: *An outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM festival*. JNES XIX, 2 (1960)'dan ayrı basım. S. 80-89. 8° (A.11/4668).
- HALLOWELL, A. IRVING: *The backwash of the frontier: The impact of the Indian on American Culture*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington Smithsonian Institution. S. 447-472 8 pl. 8° (A.11/4656).
- HANCAR, FRANZ: *Aus dem Arbeitsbereich der Sowjetischen Ur- und Frühgeschichtsforschung*. Saeculum XI, 1/2 (1960)'dan ayrı basım S. 63-88. 8° (A.11/4693).
- HANFMANN, GEORGE M. A. - A. HENRY DETWEILER: *New explorations at Sardis*. Archaeology 1'den ayrı basım. S. 53-62. 4° (B./4247).
- HARVA, PROF. UNO: *Les représentations religieuses des peuples Altaïques*. Paris 1959 Librairie Gallimard. 435 S. 6 Resim. 8° (A.11/4616).
- HENGST, DR. MED. WOLFGANG - KARL WEZLER: *Beitrag zur Dynamik des isolierten, spontan schlagenden Warmblüterherzens*. Wiesbaden 1958. 32 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1958 No. 4. 8° (A.11/897).
- HEYD, URIEL: *Ottoman documents on Palestine 1552-1615. A study of the firman according to the Mühimme defteri*. Oxford 1960 Clarendon Press. XVII+204 S. 9 pl. 8° (A.11/4697).
- HIELSCHER, KURT: *România, natura, cladiri, viata populara*. Leipzig 1933 F. A. Brockhaus. 30 S. 152 pl. 4° (B./4063).
- Historical statistics of the United States Colonial Times to 1957. A statistical abstract supplement*. Washington 1957 U. S. Government Printing office XII+790 S. 4° (B./4329).
- HORST, DR. HERIBERT: *Timur und Hoğa' Ali. Ein Beitrag zur Geschichte der Safawiden*. Wiesbaden 1958. 29 S. 6 pl. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1958 Nr. 2. 8° (A.11/896).
- İNAN, ABDÜLKADİR: *Kur'an'ın eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca çevrileri üzerine notlar*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960'dan ayrıbasım. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi. S. 79-94. 8° (A.11/4682).
- İstanbul*. Doğan Kardeş Matbaası 79 S. İçindekiler: BEYATLI, YAHYA KEMAL: *Türk İstanbul*. S. 1-47. HISAR, ABDÜLHAK ŞİNASI: *Boğaziçi medeniyeti*. S. 48-57. TANPINAR, AHMET HAMDI: *İstanbulun mevsimleri ve sanatlarımız*. S. 58-79 4° (B./4125).
- JUDD, NEIL M.: *The braced-up cliff at Pueblo Bonito*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington 1959 Smithsonian Institution S. 501-511 3 pl. 8° (A.11/4654).
- KANT, IMMANUEL: *Ebedî barış üzerine felsefî deneme*. Çevirenler: Dr. Yavuz Abadan-Seha L. Meray. Ankara 1960 Ajans Türk Matbaası. 56 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No. 113-95, Dış Münasebetler Enstitüsü yayınları No. 14, 100 üncü yıl yayınları No. 33.8° (A.11/4684).
- KIRZIOĞLU, M. FAHRETTİN: *1855 Kars zaferi*. İstanbul 1955 Işıl Matbaası 232 S. 2 harita. = Kars'ı Tanıtma Derneği yayınlarından. sayı 1. 8° (A.11/4674).

- KIRZIOĞLU, M. FAHRETTİN: *Dede-Korkut Oğuznâmeleri*. İstanbul 1952 Burhanettin Erenler Matbaası. 132 S. 8° (A.11/4676).
- KIRZIOĞLU M. FAHRETTİN: *Kars tarihi*. 1. cilt. İstanbul 1953 Işıl Matbaası. XX×608 S. Resimli 10 harita-plan. 8° (A.11/4677).
- KÖPRÜLÜ, M. FUAT: *Ortazaman Andolu kitabeleri repertuarı 297-857*. İstanbul 1937 Devlet Basımevi 8 S. = Ankara D. T. C. F. Orta zaman tarihi semineri çalışmaları. 4° (B./4220).
- KROEBER, A. L. - S. A. BARRETT: *Fishing among the Indians of northwestern California*. Los Angeles University of California Press. VI+210 S. = Anthropological records vol. 21 No. 1. 4° (B./3045).
- LAPONCE, J. A.: *The protection of minorities*. Los Angeles 1960 University of California Press. 236 S. = U. C. P. in Political science vol. 9. (A.1/7727).
- LAROCHE, PROF. EMMANUEL: *Les hiéroglyphes Hittites*. Paris 1960 Imprimerie Nationale, XVI+294 S. 4° (B./4332).
- LEWICKI, MARIAN: *La langue Mongole des transcriptions Chinoises du XIVe siècle (Le Houa-yi yi-yu de 1389) 2 t.* Wrocław 1949/1959 = Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A. nr. 29+60. 8° (A.11/4055).
- The Library of the Hungarian Academy of Sciences (1826-1961)*. Budapeşte 1960 Akademiai Klado. 99 S. 1 harita. 8° (A.11/4675).
- LOCHNER-HÜTTENBACH, FRITZ: *Die Pelasger*. Wien 1960. Gerold & Co. 190 S. 4° (A.11/4665).
- MCCURDY, HAROLD C.: *The childhood pattern of genius*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington 1959 Smithsonian Institution S. 527-542 8° (A.11/4657).
- MANSEL, ORD. PROF. ARIF MÜFİD: *Bibliyografya. François Braemer, Les stèles funéraires à personages de Bordeaux*. Belleten XXIV, 94 (1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi S. 303-304. 8° (A.11/4634).
- MANSEL, ORD. PROF. ARIF MÜFİD: *Osman Hamdi Bey (Ölümünün ellinci yıldönümü münasebetiyle)* Belleten XXIV, 94 (1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi S. 291-301 10 pl. 1 lv. 8° (A.11/4632).
- MARCUS, DR. ERNST - DR. EVELINE MARCUS: *Opisthobranchia aus dem Roten Meer und von den Malediven*. Wiesbaden 1960. 64 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 12. 8° (A.11/897).
- MAULE, QUENTIN F. - H. R. W. SMITH: *Votice religion at caere: Prolegomena*. Los Angeles 1959 University of California Press. X+128 S. 3 pl. = UCP in Classical Archaeology vol. 4 No. 1. 4° (B./3194).
- MÉLIKOFF, IRENE: *La geste de Melik Danişmend. Etude critique du Danişmendname. Tome 1- Introduction et traduction*. Paris 1960 Libraire Adrien Maisonneuve. 460 S. = Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul X. 8° (A.11/4645).
- MEREDITH-OWENS, G. M.: *Traces of a lost autobiographical work by a courtier of Selim II*. BSOS XXIII, 3 (1960)'dan ayrıbasım. S. 456-463 8° (A.11/4696).
- MOHAMED MOSTAFA: *Die Chronik des Ibn Ijas*. Kairo 1960. X+491 S. = Bibliotheca Islamica 5 d. 8° (A.11/4671).

- MORAVCSIK, GYULA: *Byzantinoturcica. 2. ed.* Berlin 1958 Akademie-Verlag. 2 cilt.
Cilt 1: *Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker.* XXVII+376 S.
Cilt 2: *Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen.* XXV+376 S. =
Berliner Byzantinische Arbeiten Band: 10/11. 8° (A.11/4321).
- Nersessian, Sirarpie Der: *Manuscripts Arméniens illustrés des XIIe, XIIIe, et XIVe siècles de la bibliothèque des pères Mekhitharistes de Venise, d'après les clichés et sous le patronage de la Frick Art Reference Library. Préface de Gabriel Millet.* Paris 1936/37 E. De Boccard. 4° (B./4330).
- NOODT, DR. WOLFRAM: *Die Copepoda Harpacticoidea des Brandungsstrandes von Teneriffa (Kanarische Inseln).* Wiesbaden 1958 66 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1958 Nr. 2. 8° (A.11/897).
- OKIŞ, PROF. M. TAYYIB: *İslâmiyette ilk nüfus sayımı.* Ankara 1960 T. T. K. Basımevi 20 S. 8° (A.11/4669).
- ORAL, M. ZEKİ: *Mevcut vesikalara göre Burdur Kütüphaneleri ve kitap vakfiyeleri vesikalari.* Belleten XXIV, 94 (1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi S. 233-261 8° (A.11/4648).
- OYAT, FAZİL: *Türk yiğitlemesi.* Ankara 1960 Doğu Ltd. Şirketi matbaası. 96 S. 8° (A II/4673).
- ÖZÖN, MUSTAFA NİHAT: *Büyük Osmanlıca-Türkçe sözlük.* İstanbul İnkılâp Kitabevi XLV+780 S. 8° (A.11/4692).
- PELLIOT, PAUL: *Notes on Marco Polo. I.* Paris 1959 Imprimerie Nationale. XII+611 S. 4° (B/3178).
- PERKINS, BRADFORD: *Youthful America selections from Henry Unwin Addington's residence in the United States of America, 1822, 23, 24, 25.* Los Angeles 1960 University of California Press V+115 S. = U.C.P. in history vl. 65. 8° (A.1/7727).
- RAUH, DR. WERNER - DR. FOCKO WEBERLING: *Morphologische und anatomische Untersuchungen an der Valerianacaengattung Stangea Graebner.* Wiesbaden 1960. 43 S. 1 pl. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 10. 8° (A.11/897).
- REMBERG, HEINRICH: *Beiträge zur Kenntnis der Braunkohlen im Gebiete der Türkischen Republik.* XX. Bericht der Freiburger Geologischen Gesellschaft'dan ayrı basım. 8 S. 8° (A.11/4581).
- ROEMER, HANS ROBERT: *Die Chronik des Ibn ad-Dawadari. 9. Teil: Der Bericht über den Sultan al-Malik an-Nasir Muhammad Ibn Qala'un. Kauz ad-durar wa-ğam'al-ğurar.* Kairo 1960 Lagnat at-ta'lif. 24+505+8 S. = Deutsches Archaologisches Institut Kairo, Quellen zur Geschichte des Islamischen Ägyptens Band 1. 8° (A.11/4589).
- SAYILI, ORD. PROF. DR. AYDIN: *Uluğ bey ve Semerkanddeki ilim faaliyeti hakkında Giyasuddin-i Kâşî'nin mektubu. (Ghiyâth al Dîn al Kâşî's letter on Uluğ bey and the scientific activity in Samarqand).* Ankara 1960 T. T. K. Basımevi. 115 S. = T.T.K. yayınlarından VII. Seri No. 39. 8° (A.11/4678).
- SCHADE, DR. HEINRICH - GOTTFRIED RUETZ: *Untersuchung zur Auflösung eines kleinen sozialen, grossbäuerlichen Isolates.* Wiesbaden 1960. 30 S. = Akademie der Wis-

- senschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 11. 8° (A.11/897).
- SCHERHAG, RICHARD: *Über die Luftdruck,-Temperatur-und Windschwankungen in der Stratosphäre*. Wiesbaden 1960. 95 S.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 15. 8° (A.11/897).
- SEARS, PAUL B.: *The ecology of man*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington 1959 Smithsonian Institution. S. 375-398 5 pl. 8° (A.11/4635).
A selected and annotated bibliography of economic literature on the Arabic speaking countries of the Middle East. 1958 Supplement. Beyrut 1960 Dar al-Kitab Press. XIV+70 S. 8° (A.11/4649).
- SEVİM, DR. ALİ: *Sultan Melikşah devrinde Aksa ve Bahreyn Karmatilerine karşı Selçuklu seferi*. Belleten XXIV, 94 (1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basım-evi. S. 209-232. 8° (A.11/4630).
- SHAW, STANFORD J.: *Archival sources for Ottoman History: The archives of Turkey*. JAOS LXXX, 1'den ayrı basım. 12 S. 8° (A.11/4334).
- Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsünün gerekçeli Anayasa tasarısı ve seçim sistemi hakkındaki görüşü*. Ankara 1960 Ajans Türk Matbaası. VIII+104 S.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No: 116-98, İdari İlimler Enstitüsü yayınları No: 11, 100'üncü yıl yayınları No: 37. 8° (A.11/4685).
- SMITH, ELAINE DIANA: *Turkey: Origins of the Kemalist movement and the government of the Grand National Assembly (1919-1923)*. Washington 1959. XI+175 S. 8° (A.11/4700).
- SOURDEL, DOMINIQUE: *La description d'Alep d'Ibn Soddad*. Damas 1953. XXXII + 231 S. 4 pl. = Institut Français de Damas. 8° (A.11/4594).
- STEWART, T. D.: *The restored Shanidar 1 skull*. The Smithsonian report for 1958'den ayrı basım. Washington 1959 Smithsonian Institution S. 473-480 8 pl. 8° (A.11/4659).
- STURM, ALBERT L. - CEMAL MIHÇIOĞLU: *Bibliography on public administration in Turkey 1928-1957, selective and annotated*. Ankara 1959 Ajans Türk Matbaası X+224 S. = S. B. F. Publications No: 88-70 Centennial Publications No. 4. 8° (A.11/4074).
- SUTTON-SMITH, BRIAN: *The games of New Zealand children*. Los Angeles 1959 University of California Press. 193 S. = Folklore < studies: 12. 4° (B./3422).
- SUYUTİ, JALAU'D-DİN AS: *Tabaqat al-mufassirin, edited by A. Meursing. Photographically reproduced form the Leyden edition (Leyden 1839)*. Teheran 1960. 188+43 S. 4° (B./4335).
- SÜMER, DOÇ. DR. FARUK: *Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler*. A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi XVII, 3-4 (1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basım-evi. S. 359-455, 8° (B./4338).
- ŞEHSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİİ N.: *Anadolu Türklerinde hasta bakımı ve hemşirelik tarihçesine bir bakış. A survey of nursing in Anatolian Turks and nursing history*. İ. Ü. Tıp Fak. Mecmuası XXIII-I (1960)'dan ayrı basım. İstanbul 1960 İsmail Akgün Matbaası S. 240-250. 8° (A.11/4666).

- ŞENYÜREK, PH. D. MUZAFFER: *The pontian icthiteres from the Elmadağ district*. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi. IV+223 S. 14 pl. = Publications of the Faculty of Languages, History and Geography, University of Ankara, Anatolia V-supplement 1. 8° (A.11/4636).
- TANSEL, FEVZİYE A.: *N. Kemalın Osmanlı tarihine dair bilgimizi tashih ve ikmal eden yeni notlar*. Belleten XXIV, 94 (1960)'dan ayrı basım. Ankara 1960 T. T. K. Basımevi S. 269-290. 8° (A.11/4633).
- THIESS, FRANK: *Der Bucherfolg, Ursprung and Wandel*. Wiesbaden 1960. 22. S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Klasse der Literatur Jahrgang 1959 Nr. 5. 8° (A.11/895).
- THODBERG, CHRISTIAN: *The tonal system of the kontakarium. Studies in Byzantine psalticon style*. Kobenhavn 1960 Ejnar Munksgaard. 50 S. = Hist-filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. 37, No. 7 (1960). 8° (A.11/4647).
- WAGNER, KURT: *Stimme des Dichters*. Wiesbaden 1958. 16 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1958 Nr. 2. 8° (A.11/895).
- WEICKERT, CARL: *Neue Ausgrabungen in Milet*. Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient'den ayrı basım S. 181-196 1 lv. 8° (A.11/4667).
- WISSMANN, HERMANN VON - DR. PHIL. HERMANN FLOHN: *Die heutige Vergletscherung und Schneegrenze in Hochasien mit Hinweisen auf die Vergletscherung der letzten Eiszeit, mit einem Beitrag: Bemerkungen zur Klimatologie von Hochasien, aktuelle Schneegrenze und Sommerklima*. Wiesbaden 1960. 331 S. 2 hr. 2 pl. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1959 Nr. 14. 8° (A.11/897).
- WOODS, BARBARA ALLEN: *The devil in dog from. A partial type-index of devil legends*. Los Angeles 1959. 167 S. = UCP Folklore studies: 11, 8° (B./3422).
- YOUNG, RODNEY S.: *The Gordion campaign of 1959, Preliminary report*. AJA 64'den ayrı basım. S. 228-243 4 pl. 4° (B./4333).

DERGİLER*

- Acta Archaeologica XII, 1-4 (1960).
- American Journal of Archaeology LXIV, 3,4 (1960): No. 3-YOUNG, RODNEY S.: *The Gordion Campaign of 1959: Preliminary report*. S. 227-244.
- American Journal of Philology LXXXI, 3: H. IMMERWAHR, *Ergon: History as a monument in Herodotus and Thucydides*. S. 261-291..
- Anatolian Studies X (1960): *Summary of Archaeological Research in Turkey in 1959*. 17-30. S. LLOYD, *Beycesultan, 1959*. S. 31-42. G. E. BEAN, *Notes and Inscriptions from Pisidia, part 2*. S. 43-82. J. MELLAART, *Excavations at Hacilar, third preliminary*

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- report. S. 83-104. O. R. GURNEY, *The Sultantepe tablets*. S. 105-132. D. R. WILSON, *Two milestones from Pontus*. S. 133-140. S. BALLANCE, *The Byzantine churches of Trebizond*. S. 141-176. C. A. BURNEY - G. R. J. LAWSON, *Measured plans of Urartian fortresses*. S. 177-196. *The Yakupoğlu Konak*. S. 197-204. P. HULIN, *New Urartian inscribed stones at Anzaf*. S. 205-207.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XIV, 4 (1959); XV, 1, 2 (1960): XV, 2 — S. L. MERAY, *Bazı Türk andlaşmalarında hudutlarla ilgili hükümler*. S. 37-93. S. L. MERAY, *Bazı Türk andlaşmalarına göre komşuluk münasebetleri*. S. 94-147.
- The Antiquaries Journal XL, 1-2 (1960).
- Arheoloski Vestnik IX-X, 1-2 (1958-59).
- Athenaeum XXXVIII, 1-2 (1960).
- Aylık İstatistik Bülteni No. 74-79 (1960).
- Azerbaycan 2-3, 5-6 (1960).
- Biblica 41, 2-3 (1960).
- The Bodleian Library Record VI, 4 (1960).
- Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkencat Shoqërore, Seria Shkencat Natyrore 1 (1960).
- Bulletin de Correspondance Hellénique LXXXIV, 1 (1960): H. GLYKATZI-AHRWEILER, *Recherches sur l'administration de l'empire Byzantin aux IXe-XIe siècles*. S. 1-110. V. KARAGEORGIS, *Chronique des fouilles à Chypre*. S. 242-299.
- Bulletin Critique du Livre Français 172, 179.
- Bulletin, Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève XI, 4 (1959).
- Les Cahiers de Tunisie No. 26-27 (1959): R. MANTRAN, *L'évolution des relations entre la Tunisie et l'Empire Ottoman du XVIe au XIXe siècle*. S. 319-335.
- Central Asiatic Journal V, 3, 4 (1960): W. HEISSIG, *Materialien zum Druck-und Übersetzungswesen der Mongolen*, S. 165-181.
- Dacia III (1959).
- Dergi VI, 20, 21 (1960): No. 20- T. DEVLETŞİN, *Sovyet devrinde Kazan Türkleri arasında maarif*. S. 51-61. B. MUSABAY, *Kazan Türklerinin bugünkü musikisi*. S. 77-85.
- Deutsche Nationalbibliographie Heft 29-38, 42-47; Sonderheft-Das gesprochene Wort; 2. Vierteljahrheft 1960.
- DSI, aylık haber bülteni Temmuz-Ağustos 1960.
- Dış Ticaret, aylık İstatistik, Özel Ticaret seri 1 1960 Ocak-Mart.
- Durham University Journal XXII, 1 (1960).
- The Florida Anthropologist XIII, 1 (1960).
- Folia Orientalia I, 2 (1959).
- Genava VIII, 1-4 (1960): D. O. EDZARD, *Sumerer und Semiten in der frühen Geschichte Mesopotamiens*. S. 241-257. I. J. GELB, *Sumerians and Akkadians in their Ethno-linguistic relationship*. S. 258-271. F. R. KRAUS, *Ein zentrales Problem des altesopotamischen Rechtes: Was ist der Codex Hammu-rabi?* S. 283-296. P. AMIET, *Les éléments Sumériens et Akkadiens du répertoire iconographique de Mésopotamie*. S. 297-299. W. v. SODEN, *Zweisprachigkeit in der geistigen Kultur Babyloniens (résumé)*: S. 300-301. A. FALKENSTEIN, *Kontakte zwischen Sumerern und Akkadern auf sprachlichem Gebiet*. S. 301-314.

- Hamizrah Hehadash X, 3, 4 (1960).
 Harp Tarihi Vesikalari Dergisi VIII, 29, 30 (1959).
 Harvard Journal of Asiatic Studies XXI, (1958).
 Hebrew Union College Annual XXXI (1960).
 Hellenika 1958/59.
 Hesperia XXIX 1, 1-3 (1960).
 Iraq XXII: Ur in retrospect, in memory of Sir C. Leonard Woolley.
 İdare Dergisi XXXI, 263-266 (1960): 265 - M. ÇAĞLAYAN, *Âmme hukuku tarihimizde birinci meşrutiyet devri ve ilk kanunu esasi'nin ilânı*. S. 22-54.
 İktisat Fakültesi Mecmuası XVII (1955-56): Ö. L. BARKAN, *Türk yapı malzemesi tarihi için kaynaklar*. S. 3-26. A. GÖLPINARLI, *Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in "Fütüvvet-Name"si*. S. 27-72. A. GÖLPINARLI, *Fütüvvet-Name-i Şeyh Seyyid Hüseyin İbni Gaybî*. S. 73-126. A. GÖLPINARLI, *"Fütüvvet-Name-i Sultanî" hakkında bazı notlar*. S. 127-155. A. GÖLPINARLI, *Konya'da Mevlânâ dergâhının arşivi*. S. 156-178. N. TUNÇDİLEK, *Orta Sakarya vadisinin iktisadî tarihi*. S. 179-192. Ö. L. BARKAN, *Osmanlı İmparatorluğu bütçelerine dair notlar*. S. 193-224. Ö. L. BARKAN, *1079-1080 (1669-1670) mali yılına ait bir Osmanlı bütçesi ekleri*. S. 225-303. Ö. L. BARKAN, *1070-1071 (1660-1661) tarihli Osmanlı bütçesi ve bir mukayese*. S. 304-347. C. CAHEN, *Selçukî devletleri feodal devletler mi idi?* S. 348-358.
 Israel Exploration Journal X, 1 (1960).
 Izvestia na Institutu za Istoriya, Sofia 8, 9 (1960): 9 - V. P. MUTAFÇIEVA, *Les catégories de population dépendante dans les terres bulgares sous domination Turque au XVe-XVIe siècle*. S. 57-93.
 Jahrbuch, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1959.
 Journal of the American Oriental Society LXXX, 1 (1960): STANFORD J. SHAW: *Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey*. S. 1-12.
 Journal Asiatique CCXLVII, 4 (1959): M. MOKRI, *Les Vents du Kurdistan*. S. 479-504.
 Journal of Near Eastern Studies XIX, 2-4 (1960): Nr. 2 - *Studies presented to Benno Landsberger on his seventieth Birthday*.
 Journal of the Pakistan Historical Society VIII, 4 (1960): M. ABDULLAH CHAGATAI, *The sources of the Pre-Mughol architecture*. S. 287-289.
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXII, 3-4 (1959): XXIII, 1-2 (1960).
 Kirjath Sepher XXXV, 4 (1960).
 Kitap Belleten I, 1 (1960).
 Kratiek Soobşçeniya Instituta Vostokovedeniya XXIX (1959).
 Livres et Revues d'Italie 12 (1959); 1-7 (1960); 5 (Suppl.).
 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 55 (1960).
 Man LX, 94-117, 192-254.
 The Metropolitan Museum of Art Bulletin 1-4 (1960).
 The Middle East Journal XIV, 3 (1960).
 The Muslim World L, 3-4 (1960).
 Offa 1957/58.
 Ordu Dergisi 192-193 (1959/60).

- Orientalia XXIX, 3 (1960): H. TH. BOSSERT, *Reisebericht aus Anatolien III*. S. 317-321.
- Orientalia Suecana VIII (1959).
- Oriente Moderno XL, 5-10 (1960).
- Pakistan Postası 175-185.
- Palaeologia VIII, 3,4 (1959),
- Rassegna Storica del Risorgimento XLVII, 2,3 (1960).
- Revue des Etudes Islamiques 1959 1-2.
- Revue Historique 223, 2 (1960).
- Revue de Synthèse LXXX Juillet-Dec. (1959).
- Rivista degli Studi Orientali XXXV, 1-2 (1960).
- Romanistisches Jahrbuch X (1959).
- Ruperto-Carola 27 (1960).
- Saeculum X, 4 (1959): XI, 1-2 (1960): X, 4 - G. JÄSCHKE, *Die Frauenfrage in der Türkei*. S. 360-369.
- Slovenska Archeologia VIII-1.
- Die Sprache VI, 2 (1960): J. OTREBSKI, *Hethitisches*. S. 162-165. A. HEUBECK, *Kleinasiatisches*. S. 206-210.
- Studies in Bibliography and Booklore IV, 3 (1960).
- Studii si Cercetari di Istorie Veche X, 1 (1959).
- Studijne Zvesti Ausav 3 (1959).
- Syria XXXVII, 1-2 (1960).
- Türk Dili 107-112 (1960): U. İÇDEMİR, *Atatürk Akademisi*. S. 649-650.
- Türkiye Bibliyografyası 1953 yıllık alfabetik indeksler; 1954; 4 (1959); 1 (1960).
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası 1 (1960).
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu No. 221-222, 224 (1960): T. GÖKBİLGİN, *Macaristandaki Türk hatıraları*. S. 3-5.
- Vestnik Drevney İstorii 2, 3 (1960): No. 3- G. A. MELİKİŞVİLİ: *Novaya Urartskaya Natpis iz İranskogo Azerbaydjana*. S. 3-11.
- Vizantiyskiy Vremennik XVI (1960).
- Voprosi İstorii 7-9 (1960): No. 7- *Peredovaya- K. XXV Mejdunarodnomu kongressu Vostokovedov*. S. 3-13.
- Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg VIII, 4-6 (1958/59).
- The Yale Review XLIX, 4 (1960): XL, 1 (1960).
- Yeni Yayınlar V, 5-7 (1960).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 110, 1 (1960).
- Zion XXV, 2 (1960).

Propriétaire : Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY, agissant
au nom et pour le compte de la Société d'Histoire Turque.
Directeur responsable : ULUĞ İÇDEMİR.

T A B L E D E S M A T I È R E S

Articles, Études :	Page
ŞENYÜREK, DR. MUZAFFER : L'industrie acheuléenne supérieure d'Altındere (en turc, avec 27 illustrations)	149
————— : The upper Acheulean Industry of Altındere (With 27 figures).	163
BOYSAL, DR. YUSUF: Ouvrages urartéens mis au jour par des chercheurs de trésors à Aznavur (en turc, avec 2 plans et 3 illustrations)	199
TEKELI, DR. SEVİM: Le chapitre sur les instruments dans le "Sidret ül-Mün- tehá" de Takiyüddin (en turc, avec 17 illustrations).....	213
ATEŞ, AHMED: Le recueil des lettres de Hâkânî (en turc)	239
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. I. HAKKI: Un ordre écrit du Sultan Mahmud II à Mehmet Ali Paşa, gouverneur général d'Égypte (en turc, avec une photocopie)	249
ÖZGÜÇ, TAHSİN: Les fouilles d'Altuntepe (en turc, avec 24 illustrations) ...	253
————— : Excavations at Altuntepe (With 24 figures)	269
UNAT, FAİK REŞİT: Hasan Âli Yücel (en turc, avec 1 illustration)	291
Communication :	
ŞENYÜREK, DR. M. — BOSTANCI DR. E.: Une hâche employée comme "Nuc- leus" (en turc, avec 1 illustration)	307
————— : A Hand - axe used as a Nucleus (With 1 figure)	309
Bibliographie :	
H., N.: S u a t S i n a n o ğ l u, L'Humanisme à Venir (en turc)	313
Parmi les livres (en turc)	317
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque dans la deuxième moitié de l'année 1960	327

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXV

No. 98

Avril 1961

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5